

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE SAVAŞ

(CAHİLİYE'DEN ABBASİ DÖNEMİNE KADAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sabahattin AYDIN

BURSA-2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE SAVAŞ
(CAHİLİYE'DEN ABBASİ DÖNEMİNE KADAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sabahattin AYDIN

Danışman:
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda,
702023008 numaralı Sabahattin AYDİN'in hazırladığı "Klasik Arap Şiirinde Savaş
(Cahiliye'den Abbasi Dönemine Kadar)" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez
savunma sınavı,/...../..... Günü-..... saatleri arasında yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....(başarılı/başarısız) olduğuna.....
(oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Şener ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

...../...../ 2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/10/2022

Tez Başlığı / Konusu: "Klasik Arap Şiirinde Savaş (Cahiliye'den Abbasi Dönemine Kadar)"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin, 21/07/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
12/10/2022

Adı Soyadı: Sabahattin AYDİN
Öğrenci No: 702023008
Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı: YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Klasik Arap Şiirinde Savaş (Cahiliye'den Abbasi Dönemine Kadar)" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

12/10/2022

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sabahattin AYDİN

Öğrenci No: 702023008

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı	Sabahattin AYDİN
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim dalı	Arap Dili ve Belagâtı
Tezin niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet tarihi/...../2022
Tez danışmanı	Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE SAVAŞ (CAHİLİYE'DEN ABBASİ DÖNEMİNE KADAR)

Şiir, kendine has bir ritimle tarih boyunca insanların hayal dünyasındaki aşk, sevgi, nefret, hüznün ve intikam gibi düşünceleri dışarıya ahenkle yansıtma ve insanları etki altına alma aracı olmuştur. Sürekli bir değişim, gelişim ve yenilik diyalektiği içinde varlığını sürdüren şiir, Cahiliye'den itibaren Arap toplumunda insanların en çok değer verdiği edebiyat unsuru haline gelmiştir. Zamanla toplumun dinamikleri ve hassasiyetleri değişirken şiir, ehemmiyetini ve etki sahasını daima koruma altında tutmuş ve bir şekilde gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Cahiliye dönemi başta olmak üzere hemen her Arap edebiyatı döneminde şiirde yeni türler varlık göstermiş, şiiri teşvik edici ve geliştirici unsurlar ön plana çıkmıştır. Cahiliye döneminde Arapların yaptığı savaşları ifade etmek için kullanılan Eyyâmu'l-'Arab, şiiri geliştiren bu unsurlardan biridir. Yapılan savaşlarda ölenleri yad etme, kahramanlıklarını övme veya karşı kabileyi yermek için şiir ve şair ihtiyacı hasıl olmuş ve bu vesileyle şiirde gelişmeler vuku bulmuştur. Sadru'l-İslam Döneminde başta şiir olmak üzere değişen edebiyat çehresi, şairleri dini merkezîyetçilik ile medih, hiciv, mersiye gibi temalarla şiir nazmetmeye itmiştir. Bu dönemde savaş içerikli şiir atışmaları, Cahiliye'den beri var olan temaların daha sağlam bir zemine oturmasını sağlayarak sonraki dönemlere intikalini sağlamıştır. İnsanların mezhepsel olarak gruplaştığı, birbirleriyle savaştığı ve kendi içinden bir halife ilan ettiği Emeviler döneminde her grup şaire ve kendi haklılığını ifade edecek şiirlere ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde yapılan savaşlar eski şiir türlerinin gelişimine katkıda bulunmuş, yeni şiir türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada Cahiliye başta olmak üzere Sadru'l-İslam ve Emevi dönemlerinde meydana gelen savaşların, şiire yansımaları, gelişimine katkıları ve bu şiirlerde işlenen temalar ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Şiir, Savaş, Şair, Cahiliye, Sadru'l-İslâm, Emevi

ABSTRACT

Name & surname	Sabahattin AYDİN
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Basic Islamic Sciences
Subfield	Arabic Language and Retic
Degree awarded	<i>Master</i>
Date of degree awarded/...../2022
Supervisor	Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

WAR IN CLASSICAL ARABIC POETRY (FROM THE JAHILIYYAH TO ABBASID PERIOD)

Poetry, with its unique rhythm, has been a means of reflecting the thoughts such as love, hate, sadness and revenge in the imagination of people throughout history and influencing people in harmony. Poetry, which continues to exist in a dialectic of continuous change, development and innovation, has become the most valued literary element of people in Arab society since Jahiliyya. While the dynamics and sensitivities of the society changed over time, poetry has always kept its importance and sphere of influence under protection and has continued to develop in some ways. In almost every period of Arabic literature, especially in the Jahiliyya Period, new genres have existed in poetry and elements that encourage and develop poetry have come to the forefront. Eyyâmu'l-'Arab, which was used to express the wars fought by the Arabs during the Jahiliyya Period, is one of these elements that developed poetry. There was a need for poetry and poets to remember those who died in wars, to praise their heroism or to vilify the opposing tribe. On this occasion, developments in poetry have taken place. The changing literary face, especially poetry, in the Sadru'l-İslam period, pushed poets to write poetry with themes such as praise (medih), satire (hiciv), elegy (mersiye) with religious centralism. In this period, the war content poetry exchanges ensured that the themes that had existed since the Jahiliyya period were placed on a more solid ground and transferred to the later periods. During the Umayyad period, when people grouped sectarianly, fought each other and declared a caliph from within, each group needed poets and poems to express their own rightfulness. Inter-sectarian wars contributed to the development of old poetry genres and paved the way for the emergence of new poetry genres.

In this study, the reflections of the wars that took place in the Sadru'l-İslam and Umayyad periods, especially in the Jahiliyya, on the poems, their contributions to its development and the themes dealt with in these poems were discussed.

Keywords: *Poetry, War, Poet, Jahiliyya, Sadru'l- İslam, Umayyad*

ÖNSÖZ

Şiir, imge, simge ve söz sanatlarının harmanlandığı ve bir arada sunulduğu bir edebi yazın ürünüdür. Arap edebiyatının en köklü ürünü olan şiir, Cahiliye döneminde zirveye yerleşmiştir. Son derece ehemmiyet gösterilen şiirin gelişimini tetikleyen unsurlardan biri coğrafyada günlük hayatın bir rutini haline gelen savaşlardır.

Gerek Cahiliye Araplarının birbirleriyle veya İranlılara karşı yaptığı ve uzun yıllar süren savaşlarda gerekse Müslümanlar-Müşrikler, Emeviler-Şia, Hârici ve Zubeyrîler arasında patlak veren savaşlarda edebi alanda savaş, en az meydan savaşları kadar önem arz etmiştir. Bu ölçüde önem arz eden şiir savaşları, medih, mersiye, hiciv ve benzeri şiir türlerinde edebi hayata katkılar sunmuştur.

Ülkemizde doğrudan klasik Arap şiirinde savaş konusu üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, böyle bir konunun belirlenip hazırlanmasında etkili olmuştur. Şiir çevirilerinde nadiren birebir cümle çevirisinden kaçınılmış, şairin duygu ve düşüncelerini yansıtmak adına Türkçeye en yakın haliyle tercüme yoluna gidilmiştir.

Tek başına alandaki boşluğu doldurmak gibi bir iddiası olmamakla birlikte bu çalışma, alanda istifade edilmesi ümit edilen mütevazı bir emek ürünüdür.

Gerek ders gerekse tez döneminde, ufuk açıcı önerileri ve yardımlarıyla bana her zaman yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY'a, lisans eğitimimden itibaren yorumları ve yapıcı eleştirileriyle yolumu aydınlatan değerli hocam Doç. Dr. Turgay GÖKGÖZ'e, tez konusunu belirlerken engin tecrübelerine başvurduğum değerli hocam Doç. Dr. İsmail EKİNCİ'ye, çalışmamı başından beri takip eden ve değerli görüşlerini benimle paylaşan kıymetli dostum Arş. Gör. Eyüp BOZKURT'a ve her zaman maddi ve manevi destekleriyle arkamda duran aileme en içten ve samimi teşekkürlerimi sunarım.

Sabahattin AYDİN

BURSA/2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Çerçevesi.....	1
B. Araştırmanın Yöntemi	1
C. Çalışmanın Kaynakları ve Önceki Çalışmalar.....	2
D. Savaş Sözcüğünün Sözlük Anlamları.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATI DÖNEMLERİ

1.1. CAHİLİYE DÖNEMİ.....	16
1.2. SADRU'L-İSLAM DÖNEMİ.....	19
1.3. EMEVİ DÖNEMİ	21
1.4. ABBASİ DÖNEMİ.....	24
1.5. OSMANLI DÖNEMİ.....	27
1.6. MODERN DÖNEM	29

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE VE SADRU'L-İSLAM ŞİİRİNDE SAVAŞ

2.1. CAHİLİYE ŞİİRİNDE SAVAŞ	33
2.1.1. Cahiliye Şiirinde Savaş İçerikli Bazı Şiir Türleri	34
2.1.1.1. Mersiye.....	34
2.1.1.2. Medih	41

2.1.1.3. Hiciv.....	50
2.1.1.4. Vasef.....	56
2.2. SADRU'L-İSLAM ŞİİRİNDE SAVAŞ	63
2.2.1. Sadru'l-İslam Şiirinde Savaş İçerikli Bazı Şiir TŐrleri.....	64
2.2.1.1. Mersiyeye.....	64
2.2.1.2. Medih.....	72
2.2.1.3. Hiciv.....	78
2.2.1.4. Vasef.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
EMEVİ ŞİİRİNDE SAVAŞ	
3.1. EMEVİ ŞİİRİNDE SAVAŞ İÇERİKLİ SİYASİ ŞİİR	87
3.1.1. Emeviler.....	87
3.1.2. Hâriciler.....	94
3.1.3. Őiiler.....	100
3.1.4. Zübeyriler.....	104
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	112

KISALTMALAR

b.	Bin, İbn (Oğlu), Bint (Kızı)
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
C	Cilt
çev.	Çeviren
Erişim	Erişim Tarihi
Hız.	Hazreti
H	Hicrî
M	Milâdî
ö.	Ölüm Tarihi
ör.	Örnek
S	Sayı
s.	Sayfa
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri
y.y.	Yayıncı Yok
Yay.	Yayımları

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Çerçevesi

“Klasik Arap Şiirinde Savaş (Cahiliye’den Abbasi Dönemine Kadar)” adlı bu çalışmada, Arap toplumunda hemen her dönemde ortaya çıkmış savaşların şiire yansımaları incelenecek ve bu şiirler tema bakımından araştırmaya tabii tutulacaktır. Bu nedenle ilk olarak çalışmaya katkıda bulunması gayesiyle savaş için kullanılan bazı kelimelerin temel Arap sözlüklerindeki yerlerine değinilecektir. Giriş mahiyetinde dört bölümü kapsayan bu kısımdan sonra okuyucunun konuyu belirli bir düzen içerisinde takip etmesi ve edebiyat dönemleri arasındaki farkı ayırt etmesi amacıyla Arap şiirinin doğuşu, gelişimi ve edebiyat dönemleri ele alınacaktır.

İkinci bölümde birbirine yakın zaman dilimlerini kapsayan Cahiliye ve Sadru’l-İslam Dönemlerinde ayrı ayrı olarak mersiye, medih, hiciv, vasf gibi farklı şiir türlerinde, yapılan savaşların edebiyata etkileri ele alınacak, döneme ve savaş şiirine dair çıkarımlarda bulunulacaktır. Üçüncü bölümde Emeviler döneminde inşâ edilen savaş içerikli şiirler incelenecek olup Cahiliye ve Sadru’l-İslam döneminden farklı olarak şiir türlerinden ziyade, siyasi kitlelerin şiirleri tema bakımından karakteristik olarak araştırılacak ve önceki döneme nazaran şiirdeki farklılıklar ve benzerlikler saptanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın sonuç kısmında, yapılan çalışmanın önemli hususları tespit edilerek genel bir özetleme ve çıkarım yoluna gidilecektir.

B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konu belirleme ve araştırma safhasında, konuyla alakalı olması muhtemel malumat, kaynak ve belgelerin derlenip incelenmesi ve yazım aşamasında çalışmanın bilimsel bir nitelik kazanması için uyulması gereken bir takım prensip ve ilkeler göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışma, doğası gereği alandaki klasik ve modern eserleri tarama, tahkik ve değerlendirme yöntemine dayanmaktadır. Bu sebeple ilk olarak Arap edebiyatı hakkında yazılmış temel Arapça eserlere başvurulmuş, savaş içerikli şiir söylemiş şairlerin

divanları, divan şerhleri, edebiyat ve tarih kitapları incelenmiştir. Ayrıca araştırmada konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi olan Türkçe kitap, tez ve makalelerden istifade edilmiştir. Öte yandan savaş içerikli şiirlerin taranmasında el-Mevsû'atu's-şi'riyye adlı Arapça şiir ansiklopedisi uygulamasından da yararlanılmıştır. Söz konusu program Muhammed Ahmed es-Suveydî başkanlığında yirmi altı kişiden oluşan bir komisyon tarafından ve Munzur el-'Ukeylî'nin yaptığı düzenlemelerle tasarlanmıştır. Uygulamada 1.480.442 beyitten oluşan 2.300 şairin divanı yer almaktadır.¹ Programda savaş sözcüğü edebiyat dönemleri üzerinden filtrelenerek en yaygın şair ve şiirleri ele alınmıştır.

C. Çalışmanın Kaynakları ve Önceki Çalışmalar

Araştırmada klasik ve modern birçok kaynak taranmıştır. Modern kaynaklar arasında Türkçe kaynaklar da bulunmaktadır. Savaş sözcüğünün sözlük anlamlarını açıklamak için klasik ve modern temel sözlüklerden yararlanılmıştır. Faydalanılan sözlükleri Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *el-'Ayn*'ı, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı, İbn Dureyd el-Ezdî'nin *Cemheretü'l-luga*'sı, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luga*'sı, İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin *es-Sihâh fi'l-luga*'sı, İbn Sîde'nin *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*'ı, Ebü'l-Huseyn el-Kazvînî'nin *Mücmelü'l-luga*'sı, Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâga*'sı, es-Sâhib İsmâil b. 'Abbâd'ın *el-Muhîtu fi'l-luga*'sı, Abdulkâdir er-Râzî'nin *Muhtâru's-sihâh*'ı, Ebu't-Tâhir Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhîtu*'i, Hatîbuddehşâ Ali el-Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-münîr*'i, Ebü'l-Feyz Murtażâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*'u, Luvis Ma'lûf el-Yesû'î'nin *el-Muncid fi'l-luga*'sı, Kahire Arap Dil Kurumu'nun *el-Mu'cemü'l-vasîtu*'i, Fuad Efrâm el-Bustânî'nin *el-Muncidu'l-ebcedî*'si, Cibrân Mes'ûd'un *er-Râid*'i şeklinde sıralamak mümkündür.

Okuyucunun çalışmayı kolay takip edebilmesi ve Arap edebiyatı dönemleri arasındaki farkı gözetmesi için ele alınan birinci bölümde başta Şevki Dayf'ın *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* adlı eseri olmak üzere Mustafâ Sâdik er-Râfî'nin *Târîhu âdâbi'l-'Arab*'ı, Corcî Zeydân'ın *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*'si, Ömer Ferrûh'un *Târîhu'l-edebi'l-*

¹ İsmail Ekinci, "Arap Şiiri Ansiklopedisi (el-Mevsû'atu's-Şi'riyye)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 760-772.

'Arabî'si, Ahmed Emîn, Ahmed el-İskenderî, Ali Cârîm ve diğerlerinin *el-Mufasssal fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî'si*, Mustafa 'Înânî ve Ahmed el-İskenderî'nin *el-Vasît fî'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih'i*, Ali el-Cundî'nin *fî Târîhi'l-edebi'l-Câhili'si*, Hasan ez-Zeyyât'ın *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî'si*, Muhammed Ferîd'in *Târîhu'd-devleti'l-'aliyyeti'l-'Usmâniyye'si*, Mârûn 'Abbûd'un *Edebü'l-'Arab'ı*, Butrus el-Bustânî'nin *Udebâü'l-'Arab'ı*, Cevâd Ali'nin *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm'ı* gibi Arapça eserlerden yararlanılmıştır.

Cahiliye, Sadru'l-İslam ve Emevi dönemlerinde patlak veren Arap savaşlarının şiire etkilerinin incelendiği ikinci ve üçüncü bölümde, Mufaddal ed-Dabbî'nin *el-Mufaddaliyyât'ı*, İbn 'Abdurabbihi'nin *el-İkdu'l-ferîd'i*, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egânî'si*, İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ'sı* Ebû Hilâl el-'Askerî'nin *Cemheretü'l-emsâl'i*, Muberrred'in *el-Kâmil'i*, Ebu Ca'fer et-Taberî'nin *Târîhu'r-Rusul ve'l-mulûk'u*, İbn Hîşâm'ın *Sîret'i*, es-Suheylî'nin *er-Ravdu'l-unuf'u*, Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nuveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb'i*, Câde'l-Mevlâ Ahmed ve diğerlerinin *Eyyâmu'l-'Arab'ı*, Ebû 'Amr eş-Şeybânî'nin *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'i'si*, Muhammed el-Enbârî'nin *Dîvânu 'Amr b. Tufeyl'i* Hamdû Tammâs'ın *Dîvânu 'Antera b. Şeddâd'ı*, Emîl Bedî' Ya'kûb'un *Dîvânu 'Amr b. Kulsûm'u*, Velîd Kassâb'ın *Dîvânu 'Abdillah b. Revâha'sı*, Abdurrahman Mustavî'nin *Dîvânü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib'i*, Muhammed Yusuf Necm'in *Dîvânu 'Ubeyd b. Kays er-Rukayyât'ı*, Abdusselâm el-Cerrâvî'nin *el-Hamâsetü'l-magribiyye'si*, Abdulkadîr b. Ömer el-Bagdâdî'nin *Hizânetü'l-edeb'i*, Ebû Gâlib b. Meymûn'un *Muntehe't-taleb min eş'âri'l-'Arab'ı*, İhsan Abbâs'ın *Şi'ru'l-Havâric'i*, Usâme b. Munkiz eş-Şeyzerî'nin *Lübâbü'l-âdâb'ı* gibi birçok eserden istifade edilmiştir.

Yukarıda ve kaynakçada zikredilen eserlerden anlaşılacağı üzere, çalışmada başvuru ve taranan kaynak eserlerin çoğu Arapçadır. Araştırma konusuyla direkt olarak alakalı olmasa da Arap edebiyatı dönemlerine ve şiir türlerine temas eden bazı Türkçe eserlerden de istifade edilmiştir. Nihat Çetin'in *Eski Arap Şiiri*, Ahmet Suphi Furat'ın *Arap Edebiyatı Tarihi*, Bahriye Üçok'un *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler'i*, M. Faruk Toprak'ın *Klasik Arap Şiirinde Ehl-i Beyt ve Şia'sı*, Kenan Demirayak'ın *Câhiliye Dönemi, Sadru'l-İslam Dönemi ve Emevi Dönemi*, Nevzat Hafis Yanık'ın *Mahmûd Sâmî el-Bârûdî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri*, Ömer İshakoğlu'nun *XIX. yüzyıl Osmanlı*

Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre'si ve Mehmet Yılmaz'ın *Asr-ı Saadet'te Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Arap Şiirine Etkisi* çalışmaları ve Fuat Daş'ın *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları* adlı kitabı zaman zaman başvurulan ve istifade edilen Türkçe çalışmalardan bazılarıdır.

Son olarak çalışmayla ilgili olarak önceki dönemlerde yapılmış bazı çalışmaların olduğu ifade edilmelidir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda Arap yazarlar birliği üyesi Dr. Ali Cundî'nin *Şi'ru'l-harb fi 'asri'l-Câhilî* adlı eseri, Zeki Mehâsinî'nin *Şi'ru'l-harb fi edebi'l-'Arab fi'l-'asreyni'l-Umevî ve'l-Abbâsî ilâ 'ahdi Seyfi'd-Devle* kitabı ve İbtisâm Nâyif Sâlih'in *Suveru'l-harb ve eb 'âduhâ'l-Ustûriyye fi'ş-ş'i'ri'l-Câhilî* adlı tez çalışması konumuzla doğrudan veya dolaylı yoldan alakalı olan Arap dünyasında yapılmış araştırmaların bazılarıdır.

D. Savaş Sözcüğünün Sözlük Anlamları

Savaş sözcüğünün Arapçada birden fazla karşılığı bulunmaktadır. Kullanım yoğunluğuna göre bu sözcüklerden bazılarını *harb* (حرب), *kitâl* (قتال), *mukâtele* (مقاتلة), *ma'reke* (معركة), *nizâl* (نزال), *lûr* (لور), *'irâk* (عراق), *vega* (وغي) ve *mevki'a* (موقعة) gibi kelimelerle ifade etmek mümkündür. Aşağıda çalışmanın sınırlılıkları ve savaş teması gerekçesiyle tüm bu kelimeler arasında daha çok kullanılan *harb*, *kitâl* ve *ma'reke* sözcüklerinin temel Arapça sözlüklerindeki yerlerine değinilecektir.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye (ö.175/791) ait, alfabetik dizi ve anagram sistemi göz önünde bulundurularak kaleme alınmış ilk Arapça sözlük olarak kabul edilen *Kitabu'l 'Ayn*'da *harb* (حرب) sözcüğü, manevî müennes bir kelime olup barışın zıddıdır. “فَلَانٌ حَرْبٌ” falan kişi, falanca kimseyle savaştı. “دار الحرب”, Müslümanlarla Müşriklerin barış içinde olmadığı yer anlamındadır. Ayrıca bazı ayetlerde savaş açmak anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.² “فَأَذِّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ” “Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin.”³

² Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), “hrb”, 299.

³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/279.

Kitâl (قتال), mezîd bir fiil olan “قاتل”nin semâ’î masdarıdır. Çarpışmak, savaşmak, mücadele etmek anlamlarında kullanılır. Bu kelimedden türeyen ektâl kelimesinin A’sa’nın “رَبِّ رَفْدٍ هَرَفْتُهُ ذَلِكَ الْيَوْمَ، وَ أَسْرَى مِنْ مَعْشَرِ أَقْتَالٍ” “Nice hediyeler sundun böyle bir günde ve nice esirler çekip aldın düşman topluluğunun elinden.” beytinde zulüm, düşmanlık, zorbalık anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’de “قَاتِلْهُمْ اللَّهُ” örneğiyle “Allah, onları kahretsin.”⁴ şeklinde lanet etmek anlamında da kullanılmıştır.⁵

Ma’reke (معركة), bir yeri ovmak, sürtmek, kazımak, sürtüşme içinde olmak, düşman olmak anlamına gelen ve sülâsî bir fiil olan “عرك”nin ism-i mekânı olup savaş yapılan yer anlamındadır. Emevi döneminin önde gelen nakîzâ şairlerinden Cerîr, “Bütün savaş meydanlarında düşmanıma boyun eğdirmişimdir. (Onu aciz bırakmışımdır.)” “قَدْ جَرَّبْتُ عَرَكِي فِي كُلِّ مُعْتَرِكٍ” demiştir.⁶

Tam adı Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî olan İbn Manzûr’un (ö.711/1311) kelimenin son harfini bab olarak, ilk harfini fasıl kabul ederek tertip ettiği ve *Lisânü’l-‘Arab* adıyla kaleme aldığı eserde harb (حرب) sözcüğü, yaklaşık otuz sayfada izah edilmiştir. Özünde sıfat, anlamca barışın zıddı, müennes bir kelimedir. Kargaşa ve savaş anlamında kullanılır. Çoğulu “حروب”tur. Ezherî, “حَرْبٌ”, “مُحَارَبَةٌ” yani yapıcı müennes bir kelime olan muharebe anlamında olduğu için müennes kabul edilir demiştir. Aynı durum savaş kelimesinin zıddı “سَلْمٌ” kelimesi için de geçerlidir. “دار الحرب”, “Müslümanlar ile Kâfirler arasında uzlaşmayan belde” anlamındadır.” “حَرْبٌ, حِرَابٌ, حَرَابٌ, تَحَارُبٌ” kelimeleri aynı anlamlarda kullanılır. “رَجُلٌ حَرْبٌ وَ مِخْرَبٌ” savaşçı adam demektir. Hz. Ali, “فَأَبْعَثْ عَلَيْهِمْ رَجُلًا مِخْرَبًا” demiştir. “Onlara savaşı iyi bilen birini gönder.”⁷

⁴ et-Tevbe 9/129.

⁵ el-Ferâhîdî, “ktl”, 3/358-359.

⁶ el-Ferâhîdî, “‘ark”, 3/139-140.

⁷ Ali b. Ahmed b. Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), “hrb”, 1/302-303.

Kitâl (قتال): Sülasi fiil olan “katele” “قتل” den türemiştir. Savaşmak, düşmanlık etmek, düşmanlık beslemek, şer sahibi olmak, demektir. Kimi ayet ve hadislerde⁸ birilerine lanet etmek, onu uzak tutmak anlamlarında kullanılmıştır.⁹

Ma‘reke (معركة): Bir yeri ovalamak, kaşımak anlamına gelen “عرك” fiilinden türeyen bu kelime, aslen iki düşman grubunun karşı karşıya gelip savaştığı çatışma noktası anlamındadır. Birbiriyle savaşan iki grubun hırsıyla dolması sebebiyle İbnu’l-Esîr ma‘reke kelimesi üzerine, “Şeytanın gizlenip insanlara fitne tohumları saçtığı, onlara haram, gösteriş ve asabiyet aşılacağı yer” demiştir.¹⁰

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî’nin (ö.321/933) telif ettiği ve temel Arap sözlüklerinden sayılan *Cemheretü’l-Luga* adlı sözlükte harb (حرب) kelimesi, can vermek, yok olmak, savaşmak anlamındadır. Bu kelimedenden türeyen “الحربة” mızrak, “محرِب” ise savaş sanatı bilen kimse demektir.¹¹

Kitâl (قتال): Bu sözlükte (قتل- تكل) babında zikredilen bir kelime olup bir şeye karışmak anlamında kullanılır. “قتلتُ الخمرَ بالماء” “İçkiye su kattım(karıştırdım)”. “قتال” kelimesi ise mezîd hali olan “قَاتَلَ” nin masdarı olup savaşmak anlamında kullanılır.¹²

Ma‘reke (معركة): İbn Dureyd bu kelimeyi bir yeri kaşımak, çitilemek anlamına gelen sülasi “عرك” babında zikredip iki topluluğun savaştığı yer anlamında olduğunu belirtmiştir.¹³

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî’nin (ö.370/980) telif usulünde Halîl b. Ahmed’in yolunu takip ederek yazdığı sözlük *Tehzîbü’l-luga*’da harb (حرب) sözcüğü, Leys b. Muzaffer’den rivayetle barışın zıddı anlamındadır. Müennes olmasının sebebi ism-i tasğir sığasının “فُرَيْسٌ، فُؤَيْسٌ، فُؤَيْسٌ، فُؤَيْسٌ” gibi kelimelere benzemesidir. Zira bu kelimeler, müenneslik ta’sı bulunmamasına rağmen dişil sayılan

⁸ Hadis için bk.: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Baga (Şam: Dâru İbn Kesir, 1993), 4/1695 (No.4357).

⁹ İbn Manzûr, “ktl”, 11/549.

¹⁰ İbn Manzûr, “ark”, 10/425.

¹¹ Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd, *Cemheretü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), “hrb” 1/275.

¹² İbn Dureyd, “ktl”, 1/407.

¹³ İbn Dureyd, “ark”, 2/770-771.

kelimelerdendir. Bu kelimenin yapısına dair ortaya atılan görüşlerde el-Ezherî, “harb kelimesi, yapıca müennes olan “محاربة” ile eşanlamlı olması hasebiyle müennestir. Aynı durum, kelimenin zıddı “سَلْمٌ” için de geçerlidir” diyerek kanaatini bu yönde belirtir. “دار فلان حَرْبٌ”, Müslümanlar ile Kâfirlerin sulh içinde olmadığı yurt anlamındadır. “فلان حَرْبٌ” “falanca, bir kimseyle savaştı”, “حَرْبٌ فلان حَرْباً” Bir kimsenin bütün varlığını ele geçirdi anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴

Kitâl (قتال): Bu eserde kelimenin sülasi formu “قتل”den bahsedilmiştir. Buna göre Leys’den¹⁵ rivayetle sözcük; birini darbe, taş veya ölümcül bir zehir ile öldürmek anlamındadır. Ayet-i kerîme’de geçen “قَاتِلْهُمْ اللَّهُ أَلَّى يُؤْفَكُونَ” “Allah onları kahretsin, nasıl da (haktan) çevriliyorlar!”¹⁶ ifadesinde kitâl kelimesinin geçmiş zaman formu kullanılmıştır. Müfessirler bu kelimenin iki kişi arasında meydana gelen dövüş anlamında olmadığını aksine lanet etmek anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Zira bu sözcüğün anlamlarından biri de lanet etmektir. “قاتل فلان فلاناً” Bu cümlede ise “Biri falancayla savaştı” anlamında kullanılmıştır.¹⁷

Ma‘reke (معركة): bu kelimeden sözlükte üç harfli fiil “عرك” babı altında oldukça kısıtlı bir şekilde bahsedilmiş ve iki grubun karşılaştıklarında savaştığı bölge anlamında olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin (ö.400/1009’dan önce) Ebû Mansûr Abdurrahim b. Muhammed el-Bîşekî adına kaleme aldığı *es-Sihâh fi’l-luga* veya *Tâcü’l-luga* adlı Arapça sözlüğe göre harb (حرب) sözcüğü, müennes bir kelimedir. Araplar arasında “وَفَعَتْ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ” “aralarına düşmanlık girdi” ifadesi kullanılır ve bu kelime, düşmanlık anlamına gelir. Halîl b. Ahmed, Arapların kullanımından rivayetle bu kelimenin küçültme kalıbında müenneslik alameti “ة” yoktur, demiştir. Mâzinî, bununu aslında mastar olmasına bağlamış, Müberred ise daha keskin bir hat çekip kelimenin müennes değil, aksine müzekker olduğunu söylemiştir. Yine Arapların kullandığı “أَنَا حَرْبٌ لِمَنْ حَارَبَنِي” “Bana savaş açana düşmanım” ifadesi de bu bağlamda

¹⁴ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2001), “hrb”, 5/16.

¹⁵ Leys b. el-Muzaffer.

¹⁶ el-Münâfikûn 63/4.

¹⁷ el-Ezherî, “ktl”, 9/62.

¹⁸ el-Ezherî, “ark”, 1/200-201.

değerlendirilir. Biriyle düşman olmak anlamına gelen kelimenin “تحارب، احترب، حارب” gibi rubâi ve humâsi halleri de kezâ aynı manadadır.¹⁹

Kitâl (قتال): “قتل” maddesi altında kısaca zikredilmiştir. Savaşmak, çarpışmak, dövüşmek anlamlarında ve rubai formu “قاتل” nin mastarı olduğu kaydedilmiştir.²⁰

Ma‘reke (معركة): “عرك” babı altında incelenen kelime “معرك” ile birlikte savaş yeri, savaş meydanı anlamlarındadır.²¹

Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr el-Mursî İbn Sîde (ö.458/1066)'nin Ebü'l-Ceyş Mücâhid b. Abdullah el-‘Âmirî'nin isteği üzerine telif ettiği ve yazımında Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin ilk sözlük *Kitabu'l-'Ayn*'da uyguladığı teknik mehâric-i hurûfu gözettiği *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam* adlı eserde ise harb (حرب) sözcüğü, barışın zıddı anlamında aslen sıfat, müennes bir kelimedir. Küçültme sığasında müennes kelimelerde olması gereken “ة” bulunmaz. Bu da kelimenin şaz yapısını ortaya koymaktadır. Arapların bir kısmı bu kelimeyi nadiren müzekker olarak kullanmıştır. İbn Sîde kanaatini “Şayet kelime sıfat anlamında değil de “هرج، قتل” gibi savaş anlamında kullanılırsa müennestir” şeklinde belirtmiştir. “دار الحرب”, Müslümanlar ile barış içerisinde olmayan kâfir beldesi anlamındadır. “رجل حرب”, Gözü pek savaşçı demektir. “فلان حرب لي” falanca kimse benim düşmanımdır. Şair Nusayb b. Rabâh da bir beytinde bu kelimeyi savaş anlamında kullanmıştır. “أقولاً لها يا أمَّ عَثْمَانَ خُلَّتِي أَسْلَمَ لَنَا فِي حُبَّتَا أَنْتِ أَمَّ حَرْبٍ”, “Azizim Ümmü Osman'a söyleyin, sana duyduğumuz sevgide savaş mıdır üzerimize düşen yoksa barış mı?” “قوم حرب” savaşçı topluluk. Bu ifadedeki harb kelimesi çoğuldur, çoğul ekinin ise hazfe uğradığı belirtilmiştir. “فأذنبوا بحربٍ من الله ورسوله” “Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin”²² ayet-i kerimesinde harb savaş anlamında, “الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” “Allah ve Resulüne başkaldıranlar”²³ ayetinde ise isyan etmek, başkaldırmak, savaş açmak anlamlarında kullanılmıştır.²⁴

¹⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1987), “hrb”, 1/108.

²⁰ el-Cevherî, “ktl”, 5/1797-1798.

²¹ el-Cevherî, “ark”, 4/1599.

²² el-Bakara 2/279.

²³ el-Mâide 5/33.

²⁴ Ebu'l Hasan İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, (Beyrut, Dâru'l Kütübi'l-‘İlmiyye, 2000), “hrb”, 3/312

Kitâl (قتال): Çarpışma, savaş, muharebe, düşmanlık anlamlarına gelen “قتل” maddesi altında yaklaşık on dört sayfada izah edilmiştir. Buna göre kelime, mezîd bir fiil olan “قاتل” nin mastarıdır. Savaş yapmak anlamındadır. Sîbeveyhi, “أفعل إفعالاً” nin mastarına harf eklendiği gibi bu fiilin mastarında da harf eklenmeli, demiştir. “قاتلهم الله” ayetinde, “Allah onların canını alsın.” şeklinde lanet etmek manasında kullanılmıştır.²⁵

Ma‘reke (معركة): “عرك” maddesi altında oldukça kısa bir şekilde izah edilen kelime “معركة” ile birlikte savaş meydanı anlamındadır. Kelimenin kökü “عرك” ise masaj yapmak, silinene kadar üzerini kazımak, çitilemek ve ovmak gibi anlamlara gelir.²⁶

Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî 'nin (ö.395/1004) kelimelerin sıralanışında ilk harfin yanı sıra ikinci ve üçüncü harfinde de alfabetik dizime riayet ettiği *Mucmelü'l-luga* adlı sözlükte harb (حرب) sözcüğünden fiil formu altında oldukça kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Buna göre kelime, mastardır. “حرب ماله” “Malını gasp etti, çaldı.” anlamındadır. Araplar birini yaraladığında veya mecazî anlamda parça parça ettiğinde “حربت فلانا” demiştir. Savaşçı biri hakkında ise “رجل حرب” “cesur, atılgan adam.” denmiştir.²⁷

Kitâl (قتال): Sözlükte bu kelimedenden doğrudan olarak bahsedilmemiştir. Kökeni “قتل” için ise düşmanlık anlamında olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de (Hz. İsa ile ilgili olarak) Allah, “وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا” “Onu kesin olarak öldürmediler.”²⁸ buyurarak bu kelimeyi öldürmek anlamında kullanmıştır. Mu'allaka Şairi İmruülkays da bu kelimenin farklı bir formunu “وَمَا ذَرَفَتْ عَيْنَاكَ إِلَّا لِتَضْرِبِي، بِسَهْمَيْكَ فِي أَعْشَارِ قَلْبٍ مُّقْتَلٍ” “Aşkından param parça olmuş kalbime, yalnızca oklarını saplamak için yaş dökmekte gözlerin.” beytinde aynı anlamda kullanmıştır.²⁹

Ma‘reke (معركة): Söz konusu sözlükte kitâl'de olduğu gibi bu kelimedenden de direkt olarak bahsedilmemiştir. Kökü “عرك” den ise kısaca bahsedilmiştir. Bir yeri ovmak, çitilemek anlamındadır, denmiştir.³⁰

²⁵ İbn Sîde, “ktl”, 6/332-333.

²⁶ İbn Sîde, “ark”, 1/269.

²⁷ Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mucmelü'l-luga* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), “hrb”, 229.

²⁸ en-Nisâ 4/157.

²⁹ İbn Fâris, “ktl”, 743.

³⁰ İbn Fâris, “ark” 663.

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) kendinden önceki sözlük sahiplerinin aksine kelimelerin ilk harfine göre tertip ettiği ve aynı zamanda kelimelerin mecaz anlamlarına da değindiği *Esâsü'l-belâga* adlı sözlükte harb (حرب) kelimesinden şu şekilde bahsedilmektedir: Harb, gasp etmek, çalmak demektir. Hadis-i şerifte “المحروبُ من حُرِبَ دينُهُ” “Mahrûb, dini elinden alınan kimsedir.” şeklinde geçmiştir. “فلان مُنْغَمِسٌ في الحروبِ” “Falanca kişi savaflara batmış” denilmiştir. Yani, savaş ehli kimse demektir. Bu kelime mecazen sinirlenmek anlamında da kullanılır. “حرب رجل حرباً” “Adam çok sinirlendi.” Araplar en kızgın anında savafla giren kişiyi aslana benzeterek ona “أسدُ حربٍ” “savafl aslanı” demiştir.³¹

Kitâl (قتال): Sözlükte kökü “قتل” ve müştaklarından bahsedilmiştir. Buna göre “قتل”, öldürmek anlamındadır. “أَقْتَلَهُ” “Birini ölmek için ortaya koymak, sunmak.” anlamındadır. Hâlid b. Velîd Mâlik b. Nuveyre'nin karısını görünce, Mâlik'in eşine “أَقْتَلْتَنِي يَا مَرْأَةً” “Beni öldürdün kadın!” Yani Hâlid, senin yüzünden beni öldürecek demesi, bu cihettendir. Bu kelime, aşkından ölmek “قلب مقتل”, “günaha sürüklenerek helâk olmak” “اقتلته النساء”, delirmek, “قتل فلان”, şaraba bir şey katmak “قتل الخمر” anlamlarında mecazî olarak kullanılır.³²

Ma'reke (معركة): Sözlükte kökü “عرك” ve bundan türeyenlerden çok kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Buna göre Araplar iyi mizaçlı birine “فلانٌ لَيِّنُ العريكةِ” “falanca kişi yumuşak huyludur.” demiştir. Esasen bu kelime develer için kullanılır ve hörgüç anlamındadır. “هذه أرض معروكة” “Otlanılan arazi”, “ماء معروك” “Üzerinde izdiham oluşan su” demektir. “تعارك, اعترك, عارك” Mücadeleye girişmek, savafla girmek, husumet içinde olmak manalarındadır.³³

Ebü'l-Kâsım es-Sâhib İsmâil b. ‘Abbâd b. el-‘Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385/995) tarafından harflerin mahreci ve taklîb sistemi göz önünde bulundurularak telif edilen *el-Muhît fi'l-luga* adlı sözlükte harb (حرب) kelimesinden şu şekilde bahsedilmektedir; müennes bir kelime olup barışın zıddı anlamındadır. “رَجُلٌ مِحْرَبٌ” savaflçı adam, “دارُ الحَرْبِ” Müşriklerin vatanı demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime “فَأَذَّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ” “Allah ve

³¹ Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), “hrb”, 1/178.

³² ez-Zemahşerî, “ktl”, 1/52.

³³ ez-Zemahşerî, “ark”, 1/648.

Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin”³⁴ şeklinde savaş anlamında kullanılmıştır. Bir başka ayette “يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” “Allah ve Resulüne savaş açanlar”³⁵ şeklinde, kelimenin mezîd hali savaş açmak, isyan etmek, başkaldırmak anlamlarında kullanılmıştır.³⁶

Kitâl (قتال): Söz konusu sözlükte bu kelime yerine geçmiş zamanlı fiil formu “قاتل” den söz edilmiş ve anlamının biriyle savaşmak olduğu belirtilmiştir.³⁷

Ma‘reke (معركة): “عرك” maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. Buna göre bu fiil, “عركتُ” “Topluluğu savaşta yerle yeksan ettim” Şeklinde yerle bir etmek, harap etmek, yerle yeksan etmek anlamlarında kullanılmıştır. “معركة” ise bu kelimenin mastarından türemiş olup savaş yapılan yer anlamındadır.³⁸

Ebû ‘Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. ‘Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268’den sonra)’nin İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin *Tâcü’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye* sözlüğü için muhtasar niteliğinde kaleme aldığı *Muhtâru’s-Sihâh* adlı eserde harb (حرب) kelimesinden çok kısa bir şekilde bahsedilmektedir: Buna göre kelime, müennestir. Nadiren müzekker olarak kullanılır. Bundan türeyen “المِحْرَاب” kelimesi meclisin en uç noktası anlamındadır. “مِحْرَاب الْمَسْجِدِ”, “Mescidin mihrâbı” da bu kelimedenden şekillenmiştir.³⁹

Kitâl (قتال): “قتل” maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. “قَاتِلًا،مِقَاتِلَةً” ile birlikte mezîd bir fiil olan “قاتل” nin mastarıdır. Savaşmak anlamında kullanılır.⁴⁰

Ma‘reke (معركة): Bir şeyi silinene kadar kazımak, ovmak, yerle bir etmek anlamında kullanılan “عرك” sülâsî fiili maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. Buna göre kelime, “العريكة” ile aynı anlamda olup savaşın yapıldığı yer demektir. “العريكة” ise tabiat demektir. “فَلَانٌ لِيِّنُ الْعَرِيكَةَ” “Falanca kimse yumuşak huylu biridir” demektir.⁴¹

³⁴ el-Bakara 2/279.

³⁵ el-Mâide 5/33.

³⁶ Ebü’l-Kâsım Sâhib b. ‘Abbâd, *el-Muhîr fi’l-Luga* (Beyrut: ‘Âlemu’l-kütüb, 1994), “hrb”, 3/85-86.

³⁷ ‘Abbâd, “ktl”, 5/363.

³⁸ ‘Abbâd, “ark”, 1/220.

³⁹ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999), “hrb”, 1/247.

⁴⁰ er-Râzî, “ktl”, 1/247.

⁴¹ er-Râzî, “ark”, 1/207.

Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* ismiyle kaleme aldığı sözlükte harb (حرب), dişil bir kelimedir. Bazen eril olarak kullanılmıştır. Çoğulu “حُرُوبٌ”tur. “بِلَادُ الْحَرْبِ”, içinde sulh bulunmayan Müşriklerin diyarı demektir. “وَرَجُلٌ حَرْبٌ وَمِحْرَابٌ” “çok savaşan, atılgan adam” demektir. “حَرْبٌ” sıfat olarak gelmediği durumlarda müennesi-müzekkeri, tekili-çoğulu aynıdır. “الْحَرْبَةُ” ise savaş aletlerinin genel adıdır. Çoğulu “جَرَابٌ” dur. Aynı şekilde dine fesat sokmak, yağmacılık etmek, aşağılık davranış anlamlarında da kullanılır.⁴²

Kitâl (قتال): Birini öldürmek anlamına gelen “قتل” maddesi altında kısaca zikredilmiştir. “قتل”nin mastarıdır. Savaş anlamına gelir. “قَاتَلَهُمُ اللَّهُ” ayetinde “Allah onları kahretsin”⁴³ şeklinde beddua olarak kullanılmıştır. “قتل الشَّرَابِ” “içkiyi suyla karıştırdı” manasındadır. “الْقَتْلُ” “düşman, savaşçı” demektir. “وَرَجُلٌ وَامْرَأَةٌ قَتِيلٌ” “ölü adam veya kadın.” Aynı kelime “وامرأةٌ قَتُولٌ” formuyla ise “Katil kadın” ifadesine karşılık gelir.⁴⁴

Ma'reke (معركة): Sözlükte “عرك” babı altında bahsedilen kelime, “muharebe ve savaş yapılan mekân” demektir. Türediği “عرك” ise “bir şeyi yok olana kadar kaşımak, ovmak, tahriş etmek” anlamlarına gelir.⁴⁵

Ebü'l-‘Abbâs Hatîbuddehşe Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî el-Hamevî 'nin (ö. 770/1368-69) terkiinde Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâga* isimli eserinde takip ettiği yolu izlediği *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi 'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi 'î* adlı eserde harb (حرب), savaşmak, karşısına çıkmak anlamında müennes bir kelimedir. İşin içinden çıkmanın çok zor bir hale gelmesine “قامتِ الْحَرْبُ عَلَى سَاقٍ” denmiştir. Nadiren “حَرْبٌ شَدِيدٌ” şeklinde müzekker olarak da geldiği görülür. Küçültme kalıbında dişilik alameti olan “ة” bulunmaz. Bunun sebebi kelimenin mızrak anlamına gelen “الْحَرْبَةُ” nun tasgîr kalıbıyla karışacak olmasıdır. “دَارُ الْحَرْبِ”, küfür beldesi anlamındadır. Yine bu kelimedenden türeyen “الْمِحْرَابُ” ise toplumda önde gelen kimselerin oturduğu baş mekân demektir. Kişinin

⁴² Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), “hrb”, 1/73.

⁴³ et-Tevbe 113/30.

⁴⁴ el-Fîrûzâbâdî, “ktl”, 1/1046.

⁴⁵ el-Fîrûzâbâdî, “ark”, 1/948.

şeytan ve nefsiyle savaştığı yer olduğu düşüncesiyle namaz kılınan oyuk için de bu kelime tercih edilmiştir.⁴⁶

Kitâl (قتال): Birinin canını almak anlamına gelen “قتل” maddesi altında oldukça kısa bir şekilde zikredilmiştir. Fiilin işteşlik bildiren formunun “يقاتل,قاتل” mastarıdır. Biri veya birileriyle savaşmak manasındadır.⁴⁷

Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyî ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) kelimelerin son harfine göre tertip ettiği *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*⁴⁸ adlı sözlükte harb (حرب), barışın karşıtı demektir. Yaygın olarak müennes bir şekilde kullanılır. Harb, evvelâ birbirine ok fırlatmak, ardından mızrakla birbirini yaralamak, daha sonra birbirine kılıç sallamak en sonunda ise çıplak elle birbirinin üzerine atlamaktır. Kelimenin nadiren de olsa müzekker kullanıldığı görülür. “دَارُ الْحَرْبِ” ise İslami düşünceye göre Müslümanların toplu halde yaşadıkları Müşrik toprakları demektir.⁴⁹

Kitâl (قتال): Öldürmek anlamına gelen “قتل” maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. Buna göre kelime “قتالا” ile “قاتل” nin semâ'î mastarıdır. Savaşmak anlamındadır. Bu mastar kalıbı genelde bir fiilin iki kişi arasında karşılıklı olarak meydana gelmesi durumunda kullanılır. Nadiren tek kişi tarafından gerçekleştirilen bir fiil için de kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'deki “قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ” ayeti bu örnekten sayılır.⁵⁰

Ma'reke (معركة): Bir yeri ovmak, kazımak manalarına gelen “عرك” maddesi altında kısa bir şekilde şöyle bahsedilmiştir: “المَعْرَكَةُ”, savaşılan yer demektir. Çarşı ve pazar için “مَعْرَكَةُ الشَّيْطَانِ” (Şeytanla savaş meydanı) denmiştir. İbnu'l-Esîr'e göre böyle denmesinin sebebi içerisinde helal-haram, faiz ve gasp gibi durumlardır.⁵¹

⁴⁶ Hatîbuddehşe Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu 'l-münîr fî garîbi 'ş-şerhi 'l-kebîr li 'r-Râfi 'î* (Beyrut: Dâru'l-Meâ'rif, 1977), “hrb”, 1/127.

⁴⁷ el-Hamevî, “ktl”, 1/490.

⁴⁸ Murtazâ ez-Zebîdî 'ye ait sözlük yaklaşık olarak kırk yılda yazılmıştır. 120.000 bin maddelik hacmiyle Arap sözlükleri arasında en kapsamlısıdır. Eser birçok kaynaktan derleme ve seçmelerle oluşturulmuştur.

⁴⁹ Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1965), “hrb”, 2/249-250.

⁵⁰ ez-Zebîdî, “ktl”, 228-234.

⁵¹ ez-Zebîdî, “'ark”, 270.

Lübnan asıllı Cizvit Rahip Luvîs Ma'lûf el-Yesû'î'nin (ö. 1947) *el-Muncid fi'l-luga* ismiyle telif ettiği eserde harb (حرب) sözcüğü, çarpışmak, savaşmak, savaş demektir. “وَقَعَتْ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ” “aralarında savaş meydana geldi” denilmiştir. Müennes bir kelimedir ancak müzekker olarak da kullanılmıştır. “دار الحرب”, “halkının savaşçı olduğu düşman diyarı” demektir.⁵²

Kitâl (قتال), birini öldürmek anlamındadır. “قَتَلَهُ بِأَخِيهِ” “kardeşine karşılık onu öldürdü.” Birine lanet etmek için “قتله الله” “Allah onun belasını versin” denilir. Öte yandan birini övmek, takdir etmek veya memnuniyetini bildirmek için de bu sözcük kullanılabilir; “قتل القوم” “Hepsini öldürdü” “قَاتَلَهُ اللهُ” “Hay Allah canını alasıca!”⁵³

Ma'reke (معركة): Bir şeyi yok olana kadar kazımak anlamına gelen “عرك” maddesi altında kısa bir şekilde bahsedilmiştir. Buna göre “المعركة, المعرك, المعركة” savaşın yapıldığı yer manasındadır.⁵⁴

Kahire Arap Dil Kurumu'nda (*Mecma'u'l-lugati'l-'Arabiyye*) bir komisyon tarafından hazırlanan *el-Mu'cemü'l-vasît* adlı sözlüğe göre harb (حرب), iki grup arasında yapılan çarpışmadır. Birbirine düşman her iki tarafın açık savaşa yol vermeyecek şekilde birbirleriyle mücadele etmesi durumu için “الْحَرْبُ الْبَارِدَةُ” denmiştir. Ayrıca acı, keder, ölüm diğer anlamlarındandır.⁵⁵

Kitâl (قتال): Biriyle savaşmak, mücadele etmek, karşı koymak, müdafaa etmek anlamlarına gelir. Aynı zamanda lanet etmek veya birini methetmek için de kullanılabilir. “قَاتَلَهُ اللهُ مَا أَفْصَحَهُ” “Kahrolasıca, ne de fasih konuştu!”⁵⁶

Ma'reke (معركة): “عرك” maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. İnsanların çarpıştığı bölge demektir. Çoğulu “معارك”tir.⁵⁷

Fuad Efram el-Bustânî (ö.1994) tarafından *el-Muncidu'l-ebcedî* adıyla kaleme alınan modern sözlükte harb (حرب), savaşmak, mücadeleye girişmek demektir. Tank, top veya

⁵² Luvîs Ma'lûf el-Yesû'î, *el-Muncid fi'l-luga* (Beyrut: el-Matba'atü'l-Katolikiyye, 1952), “hrb”, 124.

⁵³ el-Yesû'î, “ktl”, 608.

⁵⁴ el-Yesû'î, “ark”, 501.

⁵⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Mısır: Mektebetü'ş-Şurûki'd-Düveliyye, 2004), “hrb”,164.

⁵⁶ İbrahim Mustafa vd., “ktl”, 1/715.

⁵⁷ İbrahim Mustafa vd., “ark”, 1/595.

ordularla hızlı bir şekilde savaşa dâhil olmaya “الحَرْبُ الصَّاعِقَةُ” denmiştir. “الحرب الأهلية”, bir şehrin sakinleri arasında patlak veren iç savaştır.⁵⁸

Kitâl (قتال): “قتل” maddesi altında kısaca bahsedilmiştir. Buna göre savaş, dövüşme ve savaş alanı manalarına gelmektedir.⁵⁹

Lübnanlı edebiyatçı yazar Cibrân Mes‘ûd’un 1965 yılında “Lübnan Kitap Kardeşleri” ödülünü almaya hak kazanan eseri er-Râid *Mu‘cem lugavî ve ‘asrî*’de harb (حرب) sözcüğünden kısaca bahsedilmektedir. Buna göre, iki devlet veya ordu arasında meydana gelen savaş demektir. “دار الحرب”, “Düşman ülkesi” manasındadır.⁶⁰

Kitâl (قتال): Biriyle savaşmak veya düşman olmak demektir. Allah lafzıyla kullanılınca genelde lanet, nadiren ise birine karşı hoşnutluğu ifade eder.⁶¹

Sözlükte Ma‘reke (معركة)’den açıkça bahsedilmemiştir. Ancak mastar formuna “savaşta çok cesaretli olmak” şeklinde değinilmiştir.⁶²

Yukarıda klasik ve modern anlamda Arap edebiyatının birçok önde gelen sözlükleri taranmıştır. Çalışmanın anlam ifade etmesi ve belirli bir çerçevede yol alması hasebiyle savaş sözcüğüne karşılık gelen harb (حرب), kitâl (قتال), ve ma‘reke (معركة) sözcükleri ele alınmıştır. Söz konusu sözcüklerin savaş, mücadele, kaşımak, kin, nefret, medih, hoşnutluk gösterme gibi geniş anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Birçok anlama tekabül eden sözcükler bu anlam çeşitliliği ile Arap edebiyatının her döneminde şiirlerde zaman ve olaylara uygun olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

⁵⁸ Fuad Efram el-Bustânî, *el-Muncidu’l-ebcedî* (Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 1986), “hrb”, 394.

⁵⁹ el-Bustânî, “ktl”, 785.

⁶⁰ Cibrân Mes‘ûd, *er-Râid* (Beyrut: Dâru’l ‘İlm li’l-Melâyîn, 1992), “hrb”, 299.

⁶¹ Mes‘ûd, “ktl”, 614.

⁶² Mes‘ûd, “ark”, 548.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATI DÖNEMLERİ

1.1. CAHİLİYE DÖNEMİ

İslami Dönemde nübüvvet öncesi dönem için kullanılmaya başlanan Cahiliye terimi sefih, aptal, bilgisiz olmak ve bilmemek gibi anlamlara gelen “جَهْلٌ” kökünden türemiştir.⁶³ Ancak Cahiliye dönemini barbarlık dönemi şeklinde algılayıp İslam dinini barbarlık karşıtı olarak değerlendiren Macar Oryantalist Ignaz Goldziher (ö. 1921),⁶⁴ İslam öncesi dönem için kullanılan “Câhiliye” terimini bilgisizlik anlamından ziyade “sert, nobran, kaba olmak” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵ Nitekim mu‘allaka şairlerinden ‘Amr b. Kulsûm (ö. 584 veya 600), bir şiirinde bu kelimeyi katı olmak anlamında kullanmıştır.⁶⁶ (Vâfir)

فَنَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

أَلَا لَا يَجْهَلُنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا

Kimse bize karşı hoyratça davranmasın, zira bize hoyratlık edenlerden daha hoyrat olmasını biliriz!

Cahiliye dönemi kendi içinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki eski ümmetlerin yaşadığı uzak Cahiliye, ikincisi ise İslam’ın zuhurundan yaklaşık 150 yıl önce ilk şiir mahsullerinin toplandığı ve İslam’ın doğuşuyla son bulan yakın Cahiliyedir.⁶⁷ Tarihçilerden gelen farklı rivayetler doğrultusunda Cahiliye döneminin sınırlarını çizmek mümkün değildir. Zira dönemin ne zaman başladığına dair düşünceler birer tahmin ve varsayımın ötesine geçmemektedir. Yine de Cahiliye döneminin İslam’ın gelmesiyle sonlandığını söylemek doğru bir ifade olacaktır.

⁶³ ez-Zemahşerî, “chl”, 1/153.

⁶⁴ Mustafa Fayda, “Câhiliye- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 04 Haziran 2022).

⁶⁵ Süleyman Tülücü, “«Cahiliye» Kelimesinin Mana ve Menşei”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (30 Haziran 1980), 2.

⁶⁶ Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî* (Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 1995), 1/39.

⁶⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-‘Arab kable’l-İslâm* (Beyrut: Dâru’s-Sâkî, 2001), 1/40-41; Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, 1/39; Ali el-Cundî, *Târîhu’l-edebi’l-Câhilî* (Kâhire: Tab‘atü Dâri’t-Türâs, 1991), 7.

Edebiyatın daha çok sözlü kültürden meydana geldiği bu coğrafyada⁶⁸ şiirin ortaya çıkmasına sebep olan nedenler üzerine net bir fikir yoktur. Ancak şiirin musiki ile ortaya çıktığını savunan makul iddialar bulunmaktadır.⁶⁹ Cahiliye şiirinin melodik bir tınıya sahip olması ve A‘şâ gibi dönem şairlerinin şiirlerini şarkılaştırarak söylemesi şiir ile musiki arasında bir bağ olduğunu göstermektedir.⁷⁰

İlk şiir söyleyenin kim olduğu hususunda tarihçiler arasında ihtilaf söz konusudur. İbn Sellâm’a (ö. 846) göre toplumda zaten var olan şiiri uzatıp kaside haline getiren kişi Mühelhil b. Rebî‘a’dır (ö. 525).⁷¹ el-Merzubâni’ye (ö. 994) göre, Bekr kabilesinden ‘Amr b. Kamîe (ö. 540),⁷² el-Câhız’a (ö. 869) göre, İmruülkays (ö. 540) ve Mühelhil,⁷³ İbn Hâleveyh’e (ö. 980) göre ise, İbn Hizâm⁷⁴ Cahiliye’de ilk defa şiir nazmeden şairdir. Rivayetlerin bu denli değişkenlik göstermesinin sebebi muhtemelen her aşiretin kendi şairini ilk şiir söyleyen kişi olarak aktarmasıdır.⁷⁵

Kabile merkezli bir yaşantı süren Arapların sahip olduğu kabileye bağlılık ve asabiyet duygusunun sonuçlarından biri Eyyâmu’l-‘Arab diye adlandırılan savaşlardır. Eyyâmu’l-‘Arab, şiirin gelişmesini ve yeni şairlerin yetişmesini sağlayan unsurlardan biridir. Zira bu dönemde intikam almak veya hakkını savunmak için birbirleriyle savaşan Araplar, meydan savaşının yanında bir de edebi alanda mücadeleye ihtiyaç duymuştur.⁷⁶

Eyyâmu’l-‘Arab olarak adlandırılan savaşların görünürde basit sebepleri bulunmaktadır. Ancak söz konusu savaşların genelde güçlü bir kabilenin daha zayıf bir kabile üzerinde güç gösterisi sergilemesi ve o kabileyi baskı altında tutma isteğinin bir sonucu olarak çıktığı görülmektedir.⁷⁷

⁶⁸ İsmail Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik* (İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021), 24.

⁶⁹ Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, 1/193-194.

⁷⁰ Yakup Göçemen, *Muallaka Şairi ‘Antere b. Şeddâd’ın Hayatı ve Şiirlerinin Dil ve Tema Yönünden Tahlili* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2015), 7.

⁷¹ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli’ş-şu‘arâ* (Cidde: Daru’l-Medenî, ts.), 1/39.

⁷² Ebû Ubeydillâh el-Merzubâni, *Mu‘cemü’ş-Şu‘arâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1982), 200.

⁷³ Ebû ‘Usmân el-Câhız, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003), 1/52.

⁷⁴ ‘Afif Abdurrahman, *eş-Şi‘ru ve Eyyâmu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’l-Endelüs, 1984), 325.

⁷⁵ Mustafa Sâdık er-Râfi‘î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1974), 3/16.

⁷⁶ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmu’l-‘Arab- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Haziran 2022).

⁷⁷ Cevâd, *el-Mufassal fî tarîhi’l-‘arab kable’l-İslâm*, 10/15.

Cahiliye döneminde şiirin gelişmesini sağlayan amillerden bir diğeri de şairlere verilen imtiyazlardır. Zira şairlerin kabile içinde yeri özeldi. Kabileler arası siyasi müzakerelerde söz sahipleriydiler.⁷⁸ Bu dönemde kurulan panayırlar şairler için büyük önem arz etmekteydi. Yılın belirli dönemlerinde (haram aylar) kurulan bu panayırlar, adeta bir festival gibi rağbet görmekteydi. Şairler burada bir çeşit restleşme gibi jüri önünde şiirlerini okuyarak şöhret kazanmaya çalışırdı.⁷⁹ Ayrıca bu toplantılar, kongre görevi görmekteydi. Davalar burada çözülür ve neseple iftihar edilirdi. Dönemin başlıca panayırları; Devmetu'l-Cendel, Hecer, el-Muşakkar, Sahâr, Şahr, 'Aden Ebyen, San'â, Zi'l-Mecâz, Hubâşe, Kezâ, Enbâr, Hîre ve 'Ukâz'dır. 'Ukâz Arap panayırları arasında en ihtişamlı ve en kapsamlı olanıdır. Fil vakasından sonra panayır olarak kullanılmaya başlanmıştır. 'Amr b. Kulsûm ve diğeri şairlerin mu'allakalarını okuduğu 'Ukâz'da Peygamber efendimiz, Kus b. Sâ'ide'nin (ö. 600) devesinin üstünde yakın zamanda bir peygamber geleceğini haber verdiği meşhur konuşmasını dinlemiştir.⁸⁰ Hz. Ömer'in güreş müsabakalarına katıldığı panayırdaki A'sâ (ö. 629), Hansâ (ö. 645) ve Hassân b. Sâbit (ö. 680), jüri olarak panayırdaki bulunan en-Nâbîga ez-Zübyânî'ye (ö. 604) şiirler okumuş ve birbirleriyle yarışmıştır.⁸¹

Mu'allakât olarak bilinen yedi askı şiirleri Cahiliye'nin son dönemlerinde yazılmış olup Arap edebiyatının ilk yazılı ürünleridir. En iyiler olarak seçilen bu şiirler Kabe'nin duvarlarına asıldığı için Mu'allaka adı verilmiştir. Şiirlerin diğeri adları şöyledir: es-Seb'u'l-Meşhûrât (yedi meşhurlar), es-Seb'u't-Tıvâl (yedi uzunlar), es-Seb'ıyyât (yediler), es-Samût(kolye), el-Mühezzebât (altın yıldızlılar), el-Müsemmetât (asılanlar) ve el-Mukalledât (takılanlar).⁸²

Mu'allaka şairlerinin kimler olduğu konusunda ahbar ravileri bir fikir birliği etmiş değillerdir. Ancak edebiyatçıların genel olarak kabul ettikleri yedi askı şairleri sırasıyla şunlardır: İmruülkays, Tarafe b. el-'Abd (ö. 564), Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609), Lebîd b. Rebî'a (ö. 661), 'Amr b. Kulsûm, 'Antere b. Şeddâd (ö. 614), el-Hâris b. Hillize (ö. 570).

⁷⁸ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 9.

⁷⁹ Kenan Demirayak, *Cahiliye Dönemi* (Ankara: Fenomen Yayınları, 2009), 75-76.

⁸⁰ Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2003), 74.

⁸¹ er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 1/65-66; Elnure Azizova, "Ukâz - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2022).

⁸² el-Cundî, *Târîhu'l-edebî'l-Câhilî*, 153-157; er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 3/121-123; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 1/140.

Şifâhî olarak nakledilen mu‘allakaları ezberleyen İslami Dönem şiir ravileri Hammâd er-Ravîye (ö. 776), Mufaddal ed-Dabbî (ö. 794), Halef el-Ahmer (ö. 796) ve Asmaî (ö. 831), bu şiirleri mecmua haline getirmiştir. Bazı tarihçiler yukarıda ismi verilen mu‘allaka şairlerine en-Nâbiga ve A‘şâ’yı eklemiş ve dokuz askı demiştir.⁸³ Hatîb et-Tebrîzî (ö. 1109) ise *Şerhu’l-Kasâidi’l-‘Aşr* adlı eserinde bu isimlere ‘Abîd el-Abras’ın (ö. 555) mu‘allakasını ekleyerek on adet mu‘allaka şairi olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

1.2. SADRU’L-İSLAM DÖNEMİ

610 yılında İslam’ın doğuşuyla 661 yılında Emevilerin hilafeti ele geçirdiği süre arasında kalan zaman dilimine Sadru’l-İslam dönemi denilmektedir. Hz. Peygamberin nübüvvetinden vefatına, Hz. Ebûbekir’in halifeliğinden Hz. Ali’nin şehadetine kadar olmak üzere bu dönem kendi içerisinde iki kısma ayrılır. Cahiliye’yi takip eden bu dönemde, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzülü ile edebiyat alanında muazzam değişiklikler yaşanmış ve kendisinden sonraki dönemlerin edebiyat sahasına doğrudan etki edecek yenilikler meydana gelmiştir. Cahiliye dönemiyle iç içe geçmiş bir dönem olan Sadru’l-İslam’da hem Cahiliye’yi hem de İslami dönemi idrak eden şairler için iki dönemi de kapsayan muhadram kelimesi kullanılmıştır.⁸⁵ Buna göre Hassân b. Sâbit, Hansâ, Ka‘b b. Mâlik (ö. 670), en-Nâbiga el-Ca‘dî (ö. 685) ve Hutay’e (ö. 678) gibi şairler muhadramûn şairlerden sayılmaktadır. Lebîd b. Rebî‘a ise mu‘allaka sahibi tek muhadram şairdir.⁸⁶

Şairin büyük imtiyazlar elde ettiği, şiirlerin şeytan veya cinlerden alındığına inanılan Arap toplumunda⁸⁷ Müşrikler, Kur’ân-ı Kerîm ayetlerini duyduklarında dehşete düşmüş ve onun efsunlu bir şair sözü olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁸ Muhtemelen Müşriklerin duydukları bu dehşet verici ayetlerden sonra peygamberi şair olarak nitelemelerinin sebebi, Arapların onun etrafında toplanmasını engellemek ve Kur’ân’ın etkisini azaltmaktır.

⁸³ el-Cundî, *Târîhu’l-edebî’l-Câhilî*, 153.

⁸⁴ Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî, *Şerhu’l-kasâidi’l-‘aşr* (Kâhire: İdâretü’t-Tab‘atî’l-Munîriyye, 1933), 323.

⁸⁵ Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2022).

⁸⁶ er-Râfi‘î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*, 3/43; Süleyman Tülücü, “Lebîd b. Rebîa - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2022).

⁸⁷ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 11.

⁸⁸ Dayf, *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, 2/30; Kenan Demirayak, *Sadru’l-İslam Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, ts.), 32

Kur’ân-ı Kerîm’in daha kolay ve anlaşılır bir lehçe olan Kureyş ağzıyla nazil olması,⁸⁹ belirli bir zaman sonra bu lehçenin tüm Arap coğrafyasına hâkim olması ve dil birliğinin sağlanmasına yol açmıştır. Günlük hayatta ve edebiyat alanında İslâm, iman, cennet, cehennem, zekât, nifâk gibi kelimelerin kullanılması da Kur’ân-ı Kerîm’in etkilerinden biridir.⁹⁰

İbn Sellâm, İbn Haldûn (ö. 1406) ve takipçileri her ne kadar şiirin bu dönemde zayıfladığını iddia etseler ve “وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ” “Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar...”⁹¹ vb. ayetler onları destekliyor gibi görünse de özellikle Hz. Muhammed’in şiiri teşvikiyle edebiyatta muazzam ilerlemeler kaydedilmiştir.⁹² Zira Peygamber şiir hakkında, “Şiir, bir sözdür. İyisi de vardır, kötüsü de” buyurmaktadır. Ayetin muhatapları ise müşrik şairlerdir. Öte yandan Hz. Muhammed’in Hassân b. Sâbit’e şiir okuması için mescitte bir minber yaptırması,⁹³ İslam’ın şair ve şiire karşı tutumunu daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir.⁹⁴

Hicretten sonra Müslümanlarla Müşrikler arasında patlak veren savaşlar, bu dönemde şiirin gelişmesine olanak tanımıştır. Zira savaş öncesinde, sırasında veyahut bitiminde iki grup arasında şiir atışmaları söz konusu olmuştur. Muhadram şair Hassân b. Sâbit, Ka‘b b. Mâlik ve ‘Abdullah b. Revâha’nın (ö. 629) başını çektiği Müslüman şairler ile Mekke’li şairler arasında cereyan eden karşılıklı şiir atışmaları ve savaşları, sonraki dönemde zirveye oturacak olan nakîza türünün sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Tevkî‘, Sadru’l-İslam Döneminde ortaya çıkan edebi türlerden biridir. Halife, hükümdar veya vezir vb. devlet ricalinin şikâyet içerikli dilekçelere kısa ve veciz cevap vermeleri

⁸⁹ Celaleddin es-Suyûtî, *el-Müzhir fi ‘ulûmi’l-luga*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998), 1/165-166.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk.: Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Şam: Dâru’l-Kalem, 1991).

⁹¹ eş-Şuarâ 26/224.

⁹² Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, 2/43-45.

⁹³ Ebû Ali İbn Reşîk, *el-‘Umde fi mehâsini’ş-şi’r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamîd (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1981), 1/27.

⁹⁴ Ebû Ali Nuruddîn el-Yûsî, *Zehri’l-ekem fi’l-emsâl ve’l-hikem*, thk. Muhammed el-Ahdar vd. (Fas: Dâru’s-Sekâfe, 1981), 1/44; İbn Reşîk, *el-‘Umde fi mehâsini’ş-şi’r ve âdâbih*, 1/27; Mehmet Yılmaz, *Asr-ı Saadet’te Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in Arap Şiirine Etkisi* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015) 102-103.

anlamına gelen tevkî',⁹⁵ muhteva olarak daha çok ayet, hadis, hikmetli söz ve meselleri içerir. Hâlid b. Velîd (ö. 642), Ridde savaşlarında ne yapması gerektiği konusunda Halife Hz. Ebûbekir'e emirlerini sormuş ve şu şekilde cevap almıştır:⁹⁶

إِخْرَصْ عَلَى الْمَوْتِ تُؤَهَّبَ لَكَ الْحَيَاةُ

Ölüme karşı arzulu ol, sana hayat (ahiret) verilir.

İslam'ın etki ettiği edebiyat alanlarından biri de hitabettir. Hz. Muhammed ve halifeler tarafından cuma günü, bayram ve hac gibi özel günlerde verilen hutbelerin Cahiliye döneminden farklı olarak Cahiliye hayatını terk etmeye bir çağrı, uhrevî hayatın güzelliklerine özendirme, insan haklarına saygı ve imanı telkin vb. konuları barındırdığı gözlemlenmektedir.⁹⁷

Dönemin önde gelen şairleri arasında Lebîd b. Rebî'a, Hassân b. Sâbit, 'Abbâs b. Mirdâs (ö. 639), Ka'b b. Mâlik, el-Hansâ, Abdullah b. Revâha, el-Hutay'e, Ka'b b. Züheyr (ö. 645), en-Nâbiga el-Ca'dî, 'Âmir es-Sülemî (ö. 639), Ebû Züeyb el-Huzelî (ö. 648), Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Süfyân (ö. 651), Kays b. Mülevvih (ö.?) , Abdullah b. Ru'be (ö. 715), Abdullah b. Ziba'râ (ö. 636), Ömer b. Ebî Rebi'a (ö. 711), Hemâm ez- Zülfâî (ö.?), Husayn b. el-Hummâm (ö. 612), 'Amr b. Ma'dikerib (ö. 641) ve Nehşel b. Harri'nin (ö. 665) adları zikredilebilir.⁹⁸

1.3. EMEVİ DÖNEMİ

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın miladi 661 yılında halife olması ve islam coğrafyasını hakimiyeti altına almasıyla Arabistan yarımadasının kuzeyinde Emevi adında bir İslam devleti kurulmuştur. Hanedanlık anlayışıyla yönetilen Emevi devleti 90 yıl kadar hüküm sürmüştür. Muâviye ile birlikte 14 halife değiştiren Emeviler, 750 yılında Ebû'l-Abbâs

⁹⁵ Mahmut Kafes, "Arap Edebiyatında Tevkî", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 0/31 (12 Şubat 2015), 112.

⁹⁶ Mansûr b. el-Hüseyn er-Râzî, *Nesru'd-durr fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdulgani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/9; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/92.

⁹⁷ Demirayak, *Sadru'l-İslam Dönemi*, 209-224.

⁹⁸ Mustafa 'Înânî vd., *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih* (Mısır: Mektebetü'l-Me'ârif, 1925), 152-180; Ahmed Emîn vd., *el-Mufasssal fi târîhi'l-edebi'l-'Arab* (Kâhire: Bulak, 1936), 113-118; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1996), 122-134; Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik*, 30.

es-Seffâh'ın başlattığı bir isyan sonucunda resmen yıkılmıştır.⁹⁹ İlk üç halife Emevilerin Süfyânî kolundan, geriye kalan 11 halife ise Emevilerin Mervânî kolundan gelmektedir. Sırasıyla Emevi halifelerinin isimleri şöyledir: Muâviye b. Ebî Süfyân, I. Yezîd b. Muâviye, II. Muâviye, Mervân b. Hakem, Abdulmelik b. Mervân, I. el-Velîd, Süleyman, Ömer b. 'Abdulazîz, II. Yezîd, Hişâm b. Abdulmelik, II. el-Velîd, III. Yezîd, İbrâhim ve II. Mervân b. Muhammed.¹⁰⁰

Şam, Emeviler döneminde devletin idare merkeziydi. Bu dönem her ne kadar siyasi kargaşalar ile ön plana çıkmış olsa da Arap dili, edebiyatı ve kültürü parlak bir sürece dahil olmuştur. Corci Zeydân (ö. 1914) bu dönemdeki ilmi çalışmaları iki başlık altında ele almaktadır. Bunlardan ilki, Kur'ân, hadis, fıkıh, tarih, coğrafya, Farsça ve Yunancadan tercüme gibi yeni türler; ikincisi, Cahiliyeden itibaren devam edegelen şiir, hitabet ve emsâl gibi kadim türlerdir.¹⁰¹

Arap yazısı üzerine yapılan ilk çalışmalar Emevi dönemine denk gelmektedir. Cahiliye ve Sadru'l-İslam'da “ب, ت, ث” gibi harekesiz ve noktasız halleri aynı olan harflerin Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunması amacıyla noktalanması bu dönemin en önemli imla faaliyetlerindedir. İlk harekeleme sistemi Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 688) tarafından oluşturulmuştur. Harfin fethalı olduğunu ifade etmek için üstüne, kesre için altına, damme için yanına bir nokta konulmuş, tenvinli halleri içinse aynı noktaların yanına bir nokta daha eklenmiştir. Karışmasını engellemek adına noktalar için farklı renkte mürekkepler tercih edilmiştir.¹⁰² İlk harekeleme sisteminin ardından Haccâc b. Yusuf es-Sekafî'nin (ö. 714) valiliği döneminde Yahya b. Ya'mer (ö. 708) ve Nasr b. 'Âsım (ö. 708) tarafından harflerin noktalama işlemi gerçekleştirilmiştir.¹⁰³

Bu dönemde yabancı milletlerin İslam ve Arapçayla tanışması ile lahn olayının önü alnamaz bir duruma gelmiştir ve ilk gramer çalışmalarının temelleri bu dönemde

⁹⁹ İsmail Yiğit, “Emeviler- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 02 Haziran 2022).

¹⁰⁰ İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/110-225.

¹⁰¹ Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye*, 255-256.

¹⁰² Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/374; Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Evâil* (Tantâ: Dâru'l-Beşîr, 1987), 371-372; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ebü'l-Esved ed-Düelî- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 08 Haziran 2022).

¹⁰³ Cemal Kırca, “İbn Ya'mer- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 08 Haziran 2022); Kenan Demirayak, *Emeviler Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017), 31; Tayyar Altıkulaç, “Nasr b. Âsım- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 08 Haziran 2022).

atılmıştır. Rivayete göre bir gün Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin kızı babasına, “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ؟” “Gökyüzünün en güzel şeyi nedir?” der, ed-Düeli, “نُجُومُهَا” “Yıldızları.” şeklinde yanıt verir. Kızı, “إِنِّي لَمْ أَرِدْ أَيُّ شَيْءٍ مِنْهَا أَحْسَنُ إِلَّا مَا تَعَجَّبْتُ مِنْ حُسْنِهَا” “Güzel şeylerini kastetmedim, ben sadece hayranlığımı ifade etmek istedim.” deyince Ebü'l-Esved, “فَقُولِي مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ” “Öyleyse gökyüzü ne kadar güzeldir, desene!” demiş ve ilk gramer çalışması olarak ta'accub konusunu ele almıştır.¹⁰⁴ İlk gramer çalışmalarının hangi olay üzerinden meydana geldiği hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak rivayetlerin hemen hemen hepsinde nahvin ortaya çıkışının temelinde Kur'ân'ın yanlış okunması anlamına gelen lahn olayı vardır.

Tercüme faaliyetlerinin başlangıcı olarak Abbasilere işaret edilse de Emevi döneminde Yunancadan Arapçaya çevrilen eserler çeviri çalışmalarının daha eskiye dayandığını göstermektedir.¹⁰⁵ Emevi halifesi Hişâm b. 'Abdumelik'in kâtibi Ebü'l-'Alâ Aristo'nun İskender'e gönderdiği yaklaşık 100 yaprak kadar mektubu Arapçaya çevirmiştir.¹⁰⁶ Öte yandan İran asıllı Mecusi Ahron'un el-Kunnâş adlı tıbbî eserini çevrilerek Arapçaya kazandırılmıştır.¹⁰⁷

Emevi döneminde şiirin büyük bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Gazel başta olmak üzere aşk, tabiat, zühd, hiciv ve medih Arap şiirinin çeşitlenmesinde pay sahibi olmuştur. Özellikle nakîza türü şiirler Emeviler'de zirve dönemini yaşamış, şiirde adeta bir çığır açmıştır. Bir şairin belirli vezin ve ölçülerle kendi kabilesiyle övünmesi, rakip kabileyi, şairini hicvetmesi ve karşılığında rakip şairin de aynı vezinlerle karşılık vermesi anlamına gelen nakîzanın bu dönemde Cerîr (ö. 728), el-Ahtal (ö. 710) ve Ferezdak (ö. 732) olmak üzere üç büyük temsilcisi vardır. İnsanlar şairlerin karşılıklı atışması sırasında etrafta toplanır, bir nevi tartışma ve münazara ortamındaymış gibi onları izler ve tezahürat yaparlardı.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Celaleddîn es-Suyûtî, *Sebebu vad'î 'ilmi'n-nahv*, thk. Mervân el-Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1988), 53.

¹⁰⁵ Demirayak, *Emeviler Dönemi*, 36.

¹⁰⁶ Muhammed b. İshak b. Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 149.

¹⁰⁷ İkinci, *Arap Şiirinde Cömertlik*, 32; Demirayak, *Emeviler Dönemi*, 37; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 5/532.

¹⁰⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/241-242; Salih Tur, *Ahtal, Ferezdak ve Cerîr'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi 1997); Turgay Gökgöz, “Arap Şiirinde Nakîza Türü”, *Nüşa* 20/51 (27 Aralık 2020), 43; Tâhâ Hüseyin vd., *el-Mucmel fi târîhi'l-edebi'l-'Arab* (Kâhire: Matb'atü'l-'Umeyriyye, 1930), 73-74.

Dönemin önde gelen şairleri arasında Zu'r-Rumme (ö. 735), Ebü'l-Esved ed-Düeli, Cemîl b. Ya'mer (ö. 701), Sâbık el-Berberî (ö. 750), Nusayb (ö. 704), K'ab b. Ma'dân el-Eşkârî (ö. 714), Ziyâd el-A'cem (ö. 718), Cerîr, el-Ahtâl, Ferezdak, Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saâh (ö. 732), el-Kumeyt el-Esedî (ö. 744), Ebû Dehbel Vehb b. Zeme'a el-Cumahî (ö. 682), Abdullah b. Mu'riz (ö. 699), 'Amr el-'Adevî (ö. 735), Nehâr b. Tevsi'a (ö. 702), Yahya b. Nevfel Ebû Ma'mer (ö. 743) gibi isimler zikredilebilir.¹⁰⁹

1.4. ABBASİ DÖNEMİ

İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'ın soyundan gelenlerin 750 yılında Emevi hanedanlığına son vererek kurmuş olduğu Abbasiler devletidir. Yaklaşık olarak 508 yıl hüküm süren Abbasiler, Moğol hükümdarı Hulâgû'nun Bağdat'a girmesiyle fiilen yıkılmıştır. Bu İslamî devlette kuruluşundan yıkılışına manevî bir güce sahip olan hilafet makamına 37 farklı isim geçmiştir.¹¹⁰ Siyasî ve edebî faaliyetlerin farklılık göstermesi sebebiyle kendi içinde 4 ayrı dönemde incelenen Abbasiler'in ilk dönemi, 750 yılında Ebü'l-'Abbâs es-Seffâh'ın (ö. 754) hilafetiyle başlayıp 847'de el-Mutevekkil'in halife olmasına değin sürer. İkinci Abbasi dönemi, el-Mutevekkil'in halifeliği ile başlar ve Deylem asıllı bir hanedan olan Buveyhîlerin Bağdat'a girmesine kadar sürer. Üçüncü Abbasi dönemi, Buveyhîlerin Bağdat'ı ele geçirmesinden 1055'te halifenin çağrısıyla Tuğrul Bey önderliğinde Selçukluların Bağdat'a girmesine kadar sürer. Dördüncü Abbasi asrı ise Selçukluların Bağdat'ı zapt etmesinden Moğol hükümdarı Hulâgû'nun ordularıyla Bağdat'ı işgal etmesine değin süren dönemdir.¹¹¹ 786-809 yılları arasında devletin başına geçen Hârûnürreşîd ile altın çağ yaşanmıştır.¹¹² Devletin başkenti Bağdat, o dönemde edebiyat ve sanatın merkezi haline gelmiştir.¹¹³

¹⁰⁹ Marûn Abbûd, *Edebü'l-'Arab* (Kâhire: Hindâvî, 2014), 105-125; Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik*, 32-33.

¹¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2022).

¹¹¹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/14; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 7, 154-155; Kenan Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi* (Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998), 2-3.

¹¹² Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsîler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 90.

¹¹³ Hamilton Rosskeen Gibb, *Arap Edebiyatı* (Ankara: Batı Yayınları, 2017), 57.

Emeviler döneminde Ebü'l-Esved ed-Düelî önderliğinde Kur'ân harflerinin harekelenmesi ve noktalanması ile temelleri atılmış olan Arap gramerinin belirli usul ve kaidelere oturtularak geliştirilmesi Abbasi döneminin birinci asrına denk gelmektedir.¹¹⁴ Bu dönemde Arap dili üzerine ciddi çalışmalar yapılmış ve nahv ekolleri ortaya çıkmıştır. Dilin duruluğunu korumak amacıyla bazı dilciler çölde yaşayan bedevilerin yanına gitmiş ve belirli bir müddet hayatlarını orada idame etmişlerdir. Bu uygulamaların sonucunda ortaya çıkan Basra ve Kûfe dil ekolleri kıyasıya rekabet içine girmiş ve etrafında destekçiler toplamıştır. Dilin belirli kaidelere oturma sürecinde farklı kaynaklardan faydalanan ekollerde Basra dil okulu konum olarak çöle yakınlık sebebiyle bedevilerle yakın temasta bulunmuş ve semâ'a son derece önem vermiştir. Öte yandan Kûfe ekolü ehemmiyeti kıyasa vermiştir.¹¹⁵ Daha sonraları Basra ve Kûfe dil okullarının son temsilcileri Muberrid ile Sa'leb'in her anlamda cazibe merkezi haline gelen Bağdat'a gidip dil üzerine çalışmalar yapmalarıyla Bağdat ekolü ortaya çıkmıştır. Bağdat ekolü müstakil bir dil ekolü olmaktan ziyade daha çok Basra ve Kûfe ekolünün görüşleri arasında kendi tasarruflarına uygun olan görüşü benimsemiş üzerine kurulmuştur.¹¹⁶

Basra dil ekolünün birinci tabaka temsilcileri; Nasr b. 'Âsım el-Leysî, Yahyâ b. Ya'mer (ö. 708), 'Anbesetü'l- Ma'dan el-Fîl (ö. 720), Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 735); ikinci tabaka temsilcileri, 'Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 735), İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 766), Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 711); üçüncü tabaka temsilcileri, Ahfeş el-Ekber (ö. 793), Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 791), Yûnus b. Habîb ed-Dabbî (ö. 700); dördüncü tabaka temsilcileri, Sîbeveyhi (ö. 796), el-Yezîdî (ö. 817); beşinci tabaka temsilcileri, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 830), Kutrub (ö. 825); altıncı tabaka temsilcileri, Sâlih b. İshâk el-Cermî (840), el-Mâzinî (ö. 863); yedinci tabaka, el-Muberrid'dir (ö. 900).¹¹⁷

Kûfe dil ekolünün birinci tabaka temsilcileri, Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 803), Muâ'z b. Müslim el-Herrâ (ö. 803); ikinci tabaka temsilcileri, Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 805); üçüncü tabaka temsilcileri, el-Ahmer (ö. 796), el-Ferrâ (ö. 822), Ebü'l-Hasan el-Lihyânî

¹¹⁴ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât* (Mekke: Mektebetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 2005), 30-31.

¹¹⁵ Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 5-7.

¹¹⁶ Salih Zafer Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/3 (30 Aralık 2013), 2-3.

¹¹⁷ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 59-91.

(ö. 822); dördüncü tabaka temsilcileri, Muhammed b. Sa‘dân (ö. 846); beşinci tabaka temsilcileri, Ebü'l-‘Abbâs Sa‘leb’dir (ö. 1035).¹¹⁸

Abbasilerde nesir türünün hitabet, kitabet, tevki‘ât ve vasiyet başlıklarıyla öne çıktığı ve bu türlerin büyük bir gelişim içerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle halk arasında Emevi varlığını tam olarak ortadan kaldırmak için Emevileri, politikalarını, halka ettikleri zulümleri, Abbasilerin halife olmaları gerektiği vb. düşünceleri yaymak için özel günlerde verilen hutbeler hitabet türünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Ancak siyasi farklılıkların ortadan kalkması ve istikrarın sağlanmasıyla hitabet yavaş yavaş önemini yitirmiştir.¹¹⁹ Edebiyatçıların veya katiplerin siyaseten iyi bir makama getirilmesine sebebiyet verecek ölçüde önem arz eden kitabet, düz yazı edebiyatının gelişmesinde pay sahibi olmuştur. Bu dönemde gelişme imkanı bulan tevki‘, önceki dönemlerine nazaran daha fazla îcâz ve ifade gücü ile donatılmıştır. Bir diğer nesir türü olan vasiyet ise genel olarak dini karakterde, nadiren de siyasi ve sosyal karakterde gelişim gösteren bir tür olmuştur. Bu dönemde nesir türünün en önemli temsilcileri şunlardır: İbnü'l-Mukaffa‘ (ö. 763), Sehl b. Hârûn (ö. 830), el-Câhiz , İbn Kuteybe, el-Kâlî (ö. 967), İbn Fâris (ö. 1000), er-Râzî (ö. 1016), el-Hârezmî (ö. 993), Muberrid ve Se‘âlibî. Ayrıca dilenci hutbesi hüviyeti kazanmış eğitici, öğretici ve eğlendirici yönleri ağır basan makame türleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. İlk toplu halde makame türü eser kaleme alan Bedüzzaman el-Hemedâni’dir (ö. 1008). el-Harîrî’nin (ö. 1122) makamâtı ise selefinin açtığı bayrağı bir uç noktaya taşımıştır.¹²⁰

I. Abbasi döneminde devlet erkanının teşvikiyle şiirde ciddi bir ilerlemenin kaydedildiği görülmektedir. Halife, vezir veya emir gibi devlet ricali tarafından şairlere verilen atıye ve düşünce özgürlüğü sağlanması şiirin gelişmesine olanaklar sağlamıştır. Abbasilerin katı muhaliflerinden şair Di‘bil (ö. 680) bir şiirinde halife Me‘mun’u hicvetmiştir. Abbasi taraftarı Ebû Said el-Mahzûmî, Me‘mun’u onu öldürmesi için kışkırtmaya çalışmış ancak

¹¹⁸ et-Tantâvî, *Neş‘etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 94-99; Hulusi Kılıç, “Kûfiyyûn - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2022).

¹¹⁹ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, 140-141.

¹²⁰ Ahmed Şevki Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuh fi'n-nesri'l-Arabî* (Kâhire: Dâru'l-Meâ'rif, 1983), 134-160; Abbûd, *Edebü'l-'Arab*, 234-235; Erol, “Makâme - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Haziran 2022)

halife ona ‘‘Hak senin, batıl başkasının elinde. Söz senin, onu da sen yalanla!’’ diyerek fikir özgürlüğüne ne derece önem verdiğini göstermektedir.¹²¹

Siyaset içerikli medih veya hiciv şiirlerinin ön planda olduğu dönemde şiirin en önemli temsilcileri, Ebû Nuvâs (ö. 813), Ebû Temmâm (ö. 846), Beşşâr b. Burd (ö. 785), el-Buhturî (ö. 897), Ebü'l-‘Atâhiye (ö. 825), Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî (ö. 965), Muslim b. el-Velîd (ö. 823), Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 968), Ebü'l- Âlâ el-Ma‘arrî (ö. 1057), Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 798), Ebû Dulâme (ö. 777) ve Abdullah b. Mubârek'dir (ö. 797).¹²²

1.5. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı devleti, Batı Anadolu'da bir Türk beyliği olarak ortaya çıkmış, yaklaşık olarak 624 yıl ayakta kalmış ve üç kıtaya yayılmış bir Türk-İslâm devletidir. Adını kurucusunun ismine nispetle alan Osmanlı 1299 yılında kurulmuş ve 1922 yılında fiilen yıkılmıştır. Hanedanlık devleti olan Osmanlı tahtına kuruluştan yıkılışa 39 ayrı padişah oturmuştur.¹²³ Osmanlı'nın otorite olarak Araplarla direkt etkileşime geçmesi Yavuz Sultan Selim'in (ö. 1520) 1517 yılında Ridaniye'de Memlükleri yenmesine denk gelmektedir. Mısır ile birlikte Mekke ve Medine gibi şehirlerin Osmanlı idaresi altına girmesiyle Osmanlı dönemi Arap edebiyatının başladığı düşünülmektedir.¹²⁴

Arap dünyasında Moğolların Bağdat'a girmesine kadar edebiyat dönemlerinde herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Ancak Moğolların Bağdat'a girişinden Napolyon'un (ö. 1821) Mısır'ı işgal etmesine kadar olan ara tarihe verilen dönem adı hakkında birçok fikir ayrılığı söz konusudur. Fransız doğubilimci Hamilton Gibb (ö. 1971), Régis Blachère (ö. 1973) ve takipçilerine göre Abbasi dönemi ile Nahda (Modern) arasında kalan dönem ‘‘Takip eden Abbasi dönemi’’dir. İtalyan müsteşrik Carlo Alfonso Nallino (ö. 1938) ve Arap dünyasından bazı takipçilerine göre, Moğolların Bağdat'ı istilası ile Nahda arasında kalan dönem Memlükler ve Osmanlıları kapsayacak şekilde edebi anlamda bir İntihât

¹²¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye* (Matb'atü'l-Hilâl, 1936), 2/52.

¹²² Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye*, 2/5-51; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 3/201-366. Daha fazla bilgi için bk.: Butrus el-Bustânî, *Udebâü'l-'Arab fi'l-'suri'l-'Abbâsiyye* (Kâhire: Hindâvî, 2013).

¹²³ Feridun Emcen, ‘‘Osmanlılar- TDV İslâm Ansiklopedisi’’, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Haziran 2022).

¹²⁴ Muhammed Ferîd vd., *Târîhu'd-devleti'l-'aliyyeti'l-'Usmâniyye* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981), 192-197.

(çöküş) dönemidir. Arap dünyasında bu görüşü benimseyenlerden bazıları Ahmed Şevki Dayf (ö. 1932), ve Ahmed el-İskenderî (ö. 1938) Hannâ el-Fâhûrî (ö. 2011), Ömer ed-Dakkâk (ö. 2020) gibi edebiyatçılardır. Cevdet er-Rikâbî (ö. 1999) ve Ömer Mûsâ Bâşâ (ö. 2016) gibi tarihçiler Abbasilerden sonraki dönemleri Eyyûbîler, Memlukler ve Osmanlılar gibi dönemler içerisinde kısaca değerlendirmişlerdir. Corcî Zeydân gibi edebiyat tarihçileri ise Arap coğrafyasında yaklaşık olarak üç asır hüküm sürmüş Osmanlı'yı özel bir dönem olarak değerlendirmektedir. Özellikle de son zamanlarda Osmanlı'yı bağımsız bir dönem olarak değerlendiren yazarların sayısında bir artış söz konusudur. Ömer Rıdâ Kehhâle (ö. 1987), Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) söz konusu yazarlardan bazılarıdır.¹²⁵

Osmanlı dönemi Arap edebiyatının varlığı veya nerede başladığı sorunsal bir yana Osmanlı iktidarında Arap edebî hayatı üzerine de bir takım farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bazı tarihçilere göre Osmanlı ile Arap edebiyatı tam anlamıyla çöküş dönemine girmiş ve Arap edebiyatı gelişmelerden yönetim tarafından mahrum bırakılmıştır. Bazı Arap edebiyatçılarına göre ise Osmanlı'da Arap edebiyatının gerilediğine dair iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddiaların hedefi Arapları Osmanlıya karşı kışkırtmaktır.¹²⁶

Osmanlı döneminde kaleme alınan eserler incelendiğinde, Arap dili ve şiirinin hatırı sayılır bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. el-Murtazâ ez-Zebîdî tarafından kaleme alınmış *Tacü'l-'arûs*, İbnu'l-'Îmâd'a (ö. 1697) ait *Şezerâtü'z-zeheb*, el-Murâdî'nin (ö. 1791) telifi *Silkü'd-durer* adlı eserler; Abdulkâdir el-Bagdâdî (ö. 1682), İbrâhim en-Nablusî (ö. 1731), İbn Nahhâs el-Halebî (ö. 1642), es-Sefercelânî (ö. 1070), el-Hamevî (ö. 1607), Abdulkâdir Taberî (ö. 1624), Emîn el-Cundî (ö. 1841), Emir Abdulkâdir el-Cezâirî (ö. 1883), Rızkullah Hassûn (ö. 1880), Fransis el-Marrâş (ö. 1874), Kostâkî el-Hımsî (ö. 1941), Abdulfettâh eş-Şevâf, Halîl Merdem Bek (ö. 1959), Mihâil es-Sakkâl (ö. 1937), Muhammed el-Bezm (ö. 1955) ve Hayruddin ez-Ziriklî (ö. 1976) gibi

¹²⁵ Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası* 26 (24 Nisan 2016), 31-34; Carlo Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabîyye* (Kâhîre: Dâru'l-meâ'rif, 1954), 44-45.

¹²⁶ Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", 42-53.

edebiyatçı ve şairler bu dönemde edebiyatın geliştiğini gösteren birer kanıt niteliğindedir.¹²⁷

1.6. MODERN DÖNEM

Birçok tarihe göre Arap edebiyatı Cahiliye döneminden Abbasi dönemine kadar yakaladığı ivmeyi Abbasilerden sonra sürdürememiş, bir nevi duraklama hatta çöküş sürecine girmiştir. 1789 yılında Napolyon Bonapart'ın Fransız ordularıyla Mısır'ı işgal etmesi Arap edebiyatı için kelimenin tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur.¹²⁸ Zira yanında bir bilim ordusu taşıyan Bonapart, Mısır'da Fransız çocukları için iki okul yaptırmış ve iki gazete çıkartmıştır. Öte yandan Mısır'ı tam anlamıyla araştırmak için bir enstitü ve bir de tiyatro kurulmasını sağlamıştır.¹²⁹ Bu girişimler, Arap dünyasının Batı ile ilk teması olarak değerlendirilmektedir.

Mısır valiliğine Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (ö. 1849) geçmesiyle Mısır farklı bir ilmî çehre kazanmıştır. Bulak matbaasını kurması, Avrupa'dan eğitim kurumları için öğretmenler, ordu ve donanma için subaylar, fabrikalar için mühendisler getirtmesi gelişimin süratli bir şekilde olmasına olanak sağlamıştır. Arap edebiyatının batı ile yaklaşması da Kavalalı'nın ilmî faaliyetler amacıyla 1813 yılında bir öğrenci heyetini İtalya'ya, ardından ikinci bir öğrenci heyetini 1818 yılında Fransa'ya gönderdiği tarihlere rastlamaktadır. Batı ile ilişkilerde kazanılan tecrübelerle 1826 yılında 40 kişilik üçüncü bir heyet yine Fransa'ya gönderilmiştir. Grubun başında imam ve vekilharç sıfatlarıyla Paris'e giden Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî (ö. 1873) Voltaire, Rousseau ve Montesquieu'nun eserlerinden etkilenmiş ve Fransa'ya dair gözlemlerini *Tahlîsü'l-ibrîz fî telhîsi bârîz* adlı eserinde kaleme almıştır. et-Tahtâvî ile başlayan batı edebiyatından roman ve öykü tercüme faaliyetleri sonraki dönemlerde Arap edebiyatında batıyı taklide, daha sonraları ise Arap edebiyatında kendine has bir üslubun ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹³⁰

¹²⁷ Daha fazla bilgi için bk.: Ömer İshakoğlu, *Osmanlı Dönemi Suriye'sinde edebi ve kültürel faaliyetler (1800-1918)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2010); İbrahim Şaban, *XIX. yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2011); Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik*, 48-49; Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler".

¹²⁸ Ahmed Şevki Dayf, *el-Edebü'l-'Arabîyyü'l-mu'âsır fî Mısır* (Kâhire: Dâru'l-Meâ'rif, ts.), 11-18.

¹²⁹ Nevzat Hafis Yanık, *Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi 1991), 2-5.

¹³⁰ Dayf, *el-Edebü'l-'Arabîyyü'l-mu'âsır fî Mısır*, 19-29; Hilal Görgün, "Rifâa Râfi' et-Tahtâvî- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Haziran 2022).

Modern anlamda nesrin hikâye ve roman olmak üzere iki türde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Batı roman ve öykücülüğünde atılan ilk adımlar Lübnan öncülüğünde gerçekleşmiştir. Roman ve hikâyede başta Fransa olmak üzere batıdan alıntılar söz konusu olmuştur. Bu alıntılarda kimi zaman eklemeler kimi zaman da aslından çıkarmalar görülmektedir. Bu şekilde eser kaleme alanlar, Necîb el-Haddâd (ö. 1899) (Gusn), Mustafâ Lutfî Menfelûtî (ö. 1924) (el-Fadîle), Hafız İbrâhim (ö. 1832) (Buesâ)'dır.¹³¹ Muhammed Abduh, Mustafâ Sâdık er-Rafî'i (ö. 1837), Fransis Marrâş (ö. 1873), Selîm el-Bustânî (ö. 1884), Ali Mubârek Paşa (ö.1893), İbrahim Yazicî (ö. 1906), İbrâhim Abdulkâdir el-Mâzinî (ö. 1949), Muhammed Huseyn Heykel (ö. 1956), Tâhâ Huseyn, Tevfik el-Hakîm (ö. 1987), Mahmûd Teymûr (ö. 1921), Hafnî Nâsîf gibi (ö. 1915) edebiyatçılar modern dönemde nesrin önde gelen temsilcilerindendir.¹³²

Bu dönemde dilbilim ve gramer çalışmaları son derece hız kazanmıştır. İlmî gramer ile öğretici gramer arasındaki fark göze çarpmış, öğrenim ve öğretim için Arap gramerini kolaylaştırma çabaları söz konusu olmuştur. Özellikle batıda eğitim gören araştırmacıların girişimiyle teysîr (kolaylaştırma) hareketi başlamıştır. Modern anlamda kaleme aldığı eserle teysîr hareketinin öncüsü Rifâ'a Râfî et-Tahtâvî'dir. *et-Tuhfetu'l-mektebiyye li takrîbi'l-lugati'l-'Arabiyye* isimli eserinde yazar, klasik basmakalıp tanımlardan uzak durmuş, basit ve anlaşılır bir dil kullanmaya gayret göstermiştir. Ayrıca klasik eserlerde sık görülen görüş ihtilaflarına, illetlere, kişi bazlı gramer anlayışına yer vermemiştir.¹³³

Klasik, Romantizm, Realizm, Naturalizm, Sembolizm, Sürrealizm ekolleri Modern Arap edebiyatının temelini oluşturan ekollerdir. Klasik ekol, 16. asırda Fransa'da ortaya çıkan "Sanat, sanat içindir" anlayışı ile duygu ve hayalden ziyade aklı ön planda tutmuş bir ekoldür. Klasik Arap edebiyatı türlerinin devamını sağlamaya çalışan ekolün bazı temsilcileri Cemil Sıdkî ez-Zehâvî (ö. 1936), Mahmud Sâmi el-Bârûdî (ö. 1904), Ahmed Şevki ve Hafız İbrahim'dir. Romantizm ekolü süslemelerden, yapmacılıktan uzak,

¹³¹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 433.

¹³² Dayf, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mu'âsir fi Mısr*, 218-299; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 433-434; Ekinci, *Arap Şiirinde Cömertlik*, 50.

¹³³ Daha fazla bilgi için bk.: İsmail Güler, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları* (Bursa: Özcan Ofset, 2006); Şahin Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2018), 234-240.

duygu ve hayali aklın önüne geçirmiş bir ekoldür. Lübnanlı Halîl Mutrân'ın (ö. 1949) yoğun uğraşı ve özgür sanat çağrılarıyla üniversitelerde yaygınlaşan ekolün en önemli temsilcileri Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî, İlyâ Ebû Mâdî (ö. 1957), Ebü'l-Kâsım eş-Şâbbî (ö. 1934), Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö.1964) vb. yazarlardır. Realizm ekolü klasik ve romantizm ekolüne karşı ortaya çıkan bir ekoldür. İnsanı, çevreyi, mekânı gerçeğe uygun bir şekilde anlatımı düstur edinen ekol daha çok roman ve tiyatrodâ ön plana çıkmaktadır. Ekolün bazı temsilcileri Ahmet Refik el-Mehdevî (ö. 1961), Luis Ivad (ö.1990), Ahmed Zeki Ebu Şâdî'dir (ö. 1955). Fransa'da Emile Zola'nın öncülüğünde kurulan naturalizm ekolü doğallıktan yana, anlatımda aşırıklıktan kaçınan ve anlatılan olayların sanki bulutların üstünden izlenme esasına dayandığı bir ekoldür. Arap edebiyatında en önde gelen temsilcisi Nobel ödüllü yazar Necîb Mahfuz'dur (ö. 2006). Realizme karşıt olarak doğan sembolizm, duygu ve düşünceleri simgelerle aktarmaya çalışan bir ekoldür. Ekolün önde gelen temsilcileri İlyâ Ebû Mâdî, Şâkir es-Seyyâb (ö.1964), Halîl Hâvî (ö.1982) ve Adonis'dir (1930-). Sürrealizm ekolü ise daha çok gençler arasında ortaya çıkmış, geleneklere ve aklın denetimine baş kaldıranların mensubu olduğu bir ekoldür. Nizâr Kabbânî (ö. 1998), Abdulgafur el-Âttâr (ö. 1991) ve Abdullah el-Faysal (ö. 2007) önde gelen temsilcilerindendir.¹³⁴

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Lübnan olmak üzere Suriye, Filistin ve Mısır gibi Arap ülkelerinden birçok yazar sosyal, ekonomik ve dini sebeplerle batıya göç etmiş, buranın hayatına uyum sağladıktan sonra edebî faaliyetlerine devam etmiştir. Bu faaliyetler sonucunda ortaya çıkan edebî ürünlere mehcer (göç) edebiyatı ürünleri denmiştir. Lübnan ve Suriye'den yapılan göçler genellikle Kuzey ve Güney Amerika merkezliydi.¹³⁵ Kuzey Amerika'ya göç eden mehcer edipleri seslerini duyurabilmek adına edebî bir vasıtaya ihtiyaç duymuştur. Cubrân Halîl Cubrân'ın (ö. 1931) evinde toplanan Mihail Nu'ayme (ö. 1988), 'Abdulmesih el-Haddâd (ö.1963), Râşid Eyyüb (ö.1941), Nesîb 'Arîdâ (ö. 1946) ve Nadre Haddâd (ö. 1950) gibi yazarlar bu coğrafyada dağılan güçlerini toplamak için er-Râbitatu'l-Kalemiyye adlı cemiyeti kurmuşlardır. Öte yandan mensuplarının ölmesi, geçim için yeni imkanlar peşinde koşulması ve şiirden uzaklaşılması sebebiyle Güney Amerika'da Mişel Ma'lûf (ö. 1942)

¹³⁴ İsmail Ekinci, "Modern Arap Edebiyatı Ekolleri ve Şiir Toplulukları", *Iğdır International Social Sciences Congress, Nesrin Gülludağ vd. (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2021)1*, 370-377

¹³⁵ Ömer ed-Desûkî, *fi'l-edebi'l-hadîs* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000), 2/242.

önderliğinde bir çok edebiyatçı tarafından el-‘Usbetu’l-Endelusiyye adlı edebi cemiyet kurulmuştur. er-Râbitatu’l-Kalemiyye’ye nispetle dilde muhafazakarlığa daha çok dikkat eden oluşum, Brezilya’nın Sao Paulo kentinde kurulmuştur.¹³⁶

¹³⁶ Abdulmun‘im Hafâcî, *Dirasât fi’l-edebi’l-‘Arabiyyi’l-hadîs ve medârisih* (Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1992), 1/325-330; Hüseyin Günday, *Cubrân Halîl Cubrân ve Çağdaş Arap Edebiyatındaki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2002), 9-12.

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE VE SADRU'L-İSLAM ŞİİRİNDE SAVAŞ

2.1. CAHİLİYE ŞİİRİNDE SAVAŞ

Arap yarımadasında özellikle Cahiliye döneminde geçim kaynaklarının azlığı insanların daima bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmesine sebep olmuştur. Yine bu kaynak azlığı sebebiyle kabileler arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Kimi zaman bir otlak için, kimi zamansa su kaynağı için kabileler birbirleriyle savaşmıştır. Bunların yanı sıra savaşların asabiyet, şeref, saygınlık, intikam, kan davası ve hayvanlar gibi sebeplerle çıktığı da görülmekteydi. Genel olarak Eyyâmu'l-'Arab adıyla bilinen bu savaşların ardında siyasî, sosyal, ekonomik, kişisel, coğrafik vb. birçok neden bulunmaktaydı.¹³⁷ Bu savaşların tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Cahiliye dönemindeki savaşlar, bazen asıl Arap sayılan Kahtânî kabileleri arasında, bazen sonradan Araplaşan Adnânî kabileleri arasında, bazen her iki topluluk arasında, nadiren de komşuları İran'a karşı yapılmıştır.¹³⁸

Etkileyici nazım sanatına ve insani hisleri canlı bir üslupla aktarabilen bir şiir yapısına sahip olan¹³⁹ bu bedevî topluluk, yapılan savaşları, savaşlarda gösterilen kahramanlıklarla övünmeyi, ölenlere ağıt veya herhangi bir kabileyi yerme gibi temaları büyük oranda şiirlerine dâhil etmişlerdir. Haris b. 'Ubâd'ın (ö. 570) Besûs savaşı sırasında kabilesiyle savaşa dâhil olduğunu ilan ettiği meşhur “قَرَّبَا مَرْبَطَ النَّعَامَةِ مِنِّي” adlı kasidesindeki bir beyit bu konu için iyi bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁰ (Hafif)

وَأَشَابُوا دُؤَابَتِي بِبُجَيْرٍ قَتَلُوهُ ظُلْمًا بَغَيْرِ قِتَالِ
قَتَلُوهُ بِشِشْعِ نَعْلِ كَلْبٍ إِنَّ قَتْلَ الْكَرِيمِ بِالشِّشْعِ غَالِ

¹³⁷ Kenan Demirayak, *Cahiliye Dönemi*, 62.

¹³⁸ Cevâd, *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 10/16.

¹³⁹ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 1-2.

¹⁴⁰ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1888), 1/133.

Büceyr'e yaptıklarıyla saçlarıma aklar düşürdüler. Vuruşmadan zulüm ile katlettiler. Kuleyb'in bağcığine karşılık öldürdüler. Ah asil birinin bir bağcık uğruna katledilmesi ne ağır!

2.1.1. Cahiliye Şiirinde Savaş İçerikli Bazı Şiir Türleri

Cahiliye döneminde günlük hayatın bir parçası haline gelen savaşların edebiyata yansımaları olmuştur. Bu bölümde savaşlarda söylenen şiirler ortalama beş şiir olmak üzere sırasıyla mersiye, medih, hiciv ve vasf başlığıyla ele alınacaktır.

2.1.1.1. Mersiye

Köken olarak “رثاء” kelimesinden türeyen mersiye, birinin ardından kendini paralamak, yas tutmak, ağıt yakmak vb. anlamlara gelir. Törenlerde kabilenin kadınları tarafından ölenin güzel hasletlerinin ağlak bir şekilde manzum kalıplarla söylenmesiyle ortaya çıkmıştır. Dönemin şiirinde temel olarak nedb, matem ve ‘azâ olmak üzere üç bölümden oluşan mersiye'nin Cahiliye dönemindeki en önemli temsilcisi el-Hansâ künyesiyle meşhur olmuş muhadram şair Tümâdir b. ‘Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd'dir. Kabileler arasında yapılan savaşlarda intikamını almaya çalışırken ölen baba bir üvey kardeşi Sahr için inşâd etmiş olduğu râiyyesinde şair, bitmek bilmeyen hüznünü gözleriyle ispat etme çabasıdadır. İnsanların hatta vahşi hayvanların dahi Sahr'ın ölümüne üzüldüğünü, ondaki cömertliğin ender rastlanan türden olduğunu vurguladığı şiirin bazı beyitleri şöyledir:¹⁴¹ (Meczû'l-Kâmil)

عَلَى الْفَتَى الْقَرْمِ الْأَعْرُ	يَا عَيْنِ جُودِي بِالْدُمُوعِ
كَالشَّمْسِ فِي خَيْرِ الْبَشَرِ	أَبْيَضُ أَبْلَجُ وَجْهَهُ
وَمَا اتَّسَقَ الْقَمَرُ	الشَّمْسُ كَاسِفَةً لِمَهْلِكِهِ
وَالجِنُّ تُسْعِدُ مَنْ سَمَرَ	وَالْإِنْسُ تَبْكِي وُلَّهَا
لَمَّا أَتَى عَنْهُ الْخَبَرُ	وَالْوَحْشُ تَبْكِي شَجْوَهَا
عَنْ عَشِيرَتِهِ الْكَبَرِ	الْمِدْرَهُ الْفَيَّاضُ يَحْمِلُ

¹⁴¹ Hamdû Tammâs, *Dîvânü'l-Hansâ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 57.

وَيَسَّ شِيمَتُهُ الْعَسْرُ
أَصْبَحْتُ حِصْنِي مُنْكَسِرُ
يُعْطِي الْجَزِيلَ وَلَا يُؤْنُ
وَيَلِي عَلَيْهِ وَيَوْلَهُ

*Gözlerim! Cömertçe akıtın yaşlarınızı, asil soylu o genç efendiye
Yüzü parlak ve beyazdır, hayır konusunda insanlar arasında güneş gibidir.
Onun ölümüyle tutuldu güneş ve ay getirmede âdetini yerine, (çıkmadı)
İnsanlar üzüntüden ağlar ona, cinler yardımcı olur gece uyuyamayanlara.
Vahşi hayvanlar ağlar üzüntüsünden, onun ölüm haberini aldıklarında
Onun eli açık liderliği, taşır sırtında aşiretinin büyüklüğünü.
Bol bol verir de başa kakmaz, zorluk değildir onun mizacı
Ah-u vâhım onadır, zira harabe bir kale gibiyim artık.*

Başka bir şiirinde yine kardeşi Sahr'ın ölümünden sonra yaşadığı hüznü ve kederi, her daim zalimin karşısında oluşunu, onun seçkinliğini, mertlik ve yiğitliklerini ağıtlarıyla manzum bir şekilde ifade etmiştir.¹⁴² (Vâfir)

يُورِقُنِي التَّدَكُّرُ حِينَ أُمْسِي
عَلَى صَخْرٍ وَأَيُّ فَتَى كَصَخْرِ
وَلِلْخَصْمِ الْأَلَدِّ إِذَا تَعَدَّى
فَلَمْ أَرْ مِثْلَهُ رُزْءًا لِحِجْنٍ
أَشَدَّ عَلَى صُرُوفِ الدَّهْرِ أَيْدًا
فَأُصْبِحُ قَدْ بُلَيْتُ بِفَرْطِ نَكْسِي
لِيَوْمِ كَرِيهَةٍ وَطِعَانِ حِلْسِي
لِيَأْخُذَ حَقَّ مَظْلُومٍ بِقِنْسِي
وَلَمْ أَرْ مِثْلَهُ رُزْءًا لِأَنْسِي
وَأَفْصَلَ فِي الْخُطُوبِ بَعِيرِ لَبْسِي

“Akşam olduğunda onu anmak uykumu kaçırıyor ve (geceyi uykusuz geçirerek) eski hastalığım nüksetmiş olarak uyanıyorum.

Bu, benim Sahr'a olan üzüntüm sebebiyledir. Savaş gününde ve ustaca mücadelede hangi delikanlı Sahr gibidir?

Hasmı düşmanlık ettiğinde (Sahr), ondan mazlumun hakkını almak için çetin bir mücadeleye girer.

¹⁴² Tammâs, *Dîvanü'l-Hansâ*, 71-72.

Benim başıma gelen bu musibet ne insanların başına gelmiştir ne de cinlerin.

Feleğin getirdiği sıkıntılara karşı güçlüydü, dertler karşısında da hiç şüphesiz, kesin karar sahibiydi Sahr.”¹⁴³

Cahiliye döneminde Araplar arasında Fîcâr, Bu’âs, Dâhîs gibi birçok savaş yapılmıştır. Bu savaşların edebiyata etkileri hasebiyle Adnânilerin Vâil soyuna mensup Bekr ile akrabaları Tağlîb kabilesi arasında meydana gelen Besûs savaşı Cahiliye dönemi savaşlarının en önemlilerindendir. Besûs adındaki bir kadının devesinin kabile reisi Kuleyb b. Rebî’a (ö. 494) tarafından zorbalıkla öldürülmesi ve karşılığında Besûs’un yeğeni Cessâs b. Murre’nin (ö. 534) de Kuleyb’i öldürmesiyle patlak veren savaş, 40 yıl sürmüştür. Yevmu tehâlûkî’l-limem adı verilen son savaşta Bekr b. Vâil kabilesi kesin zafer elde etmiştir. Dönemin Lahmîler kralı III. el-Münzir’in (ö. 554) araya girmesiyle Arafat dağı yakınlarındaki Zi’l-Mecâz panayırında antlaşma yapılmış ve böylece savaş son bulmuştur.¹⁴⁴ Genelinde meydan muharebelerinden ziyade iki kabile arasında yer yer grup çatışmaları şeklinde yapılan bu Cahiliye dönemi savaşı, mersiye türünde hatırı sayılır şiir numuneleri bırakmıştır.

Kardeşi Kuleyb b. Rebîa’nın Cessâs b. Mürre tarafından acımasız bir şekilde öldürülmesinden sonra gözyaşı akıtıp şarabı ve kadınlara yaklaşmayı kendine haram kılan Mühelhil b. Rebî’a, mersiye türünde savaş temalı şiir nazmeden şair ve savaşçılardan biridir.¹⁴⁵ Kuleyb tarafından kendisine kadınları çokça ziyaret eden kişi anlamına gelen “ez-Zîr” lakabı takılmıştır.¹⁴⁶ Asıl adı ‘Adî olan şairin Mühelhil olarak adlandırılması, şiirleri adeta ince ince dokuması ve işlemedir.¹⁴⁷ Bir çok kaynağın kaside

¹⁴³ Şiir çevirisi için bk.: Kenan Demirayak, *Cahiliye Dönemi*, 139-140.

¹⁴⁴ Casim Avcı, “Tağlîb (Benî Tağlîb)- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 02 Haziran 2022).

¹⁴⁵ Fuat Daş, *Cahiliye Döneminde Savaşlar* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 28.

¹⁴⁶ İsmail Durmuş, “Mühelhil b. Rebîa- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 03 Haziran 2022).

¹⁴⁷ ed-Dîneverî, *eş-Şi’r ve ’ş-şu’arâ*, 1/288; Tâhâ Hüseyin, şiirinde düzensizlik olduğu için kendisine Mühelhil denildiğini iddia etmektedir. Daha fazla bilgi için bk.: Tâhâ Hüseyin, *fî edebi’l-Câhilî* (Kâhire: Matb’atü Fârûk, 1927), 226-227.

nazmeden ilk şair olarak adını verdiği Mühelhil,¹⁴⁸ bir şiirinde kardeşi Kuleyb için ağlayarak şunları söylemektedir.¹⁴⁹ (Hafif)

أَرْقُبُ النَّجْمَ سَاهِرًا لَنْ يَزُولَا	بَاتَ لَيْلِي بِالْأَنْعَمِينَ طَوِيلَا
مِنْ بَنِي وَائِلٍ يُنَادِي قَتِيلَا	كَيْفَ أُمْدٍ وَلَا يَزَالُ قَتِيلٌ
إِنَّ فِي الصَّدْرِ مِنْ كُئِيبٍ غَلِيلَا	أَزْجُرُ الْعَيْنَ أَنْ تُبْكِيَ الطُّلُولَا
مَا دَعَا فِي الْغُضُونِ دَاعٍ هَدِيلَا	إِنَّ فِي الصَّدْرِ غُلَّةٌ لَنْ تُقْضَى
أَفْضِ حُزْنًا يَنْوُبُنِي وَعَلِيلَا	كَيْفَ أَنْسَاكَ يَا كُئِيبُ وَكَمَا

En 'ameyn 'de gecelerim uzadı da uzadı, şu yıldıza bakıyorum da hiç kaybolmayacak gibi. Nasıl zaman tanıyayım (savaşı bitirmek için zaman tayin edeyim) ölü varken ve hâlâ Vâiloğullarından ölü var! sesleri geliyorken.

Kızıyorum gözlerime (ondan kalan) kalıntılara yas tuttuğu için, göğsümde Kuleyb yüzünden şiddetli bir kin var.

Göğsümde asla giderilmeyecek bir kin var, intikam sesi sona erene kadar. (İntikam sesi göğsümde var olduğu sürece.)

Seni nasıl unutayım ey Kuleyb! Henüz bendeki hüznü ve (intikam) susuzluğu giderememişken.

Şiddetli üzüntünün bir ifadesi olan mersiye zamanla daha çok kadınların başvurduğu edebi sanat haline gelmiştir.¹⁵⁰ Eşi Kuleyb'in öz kardeşi tarafından öldürülmesinden sonra matemde kabilenin kadınları tarafından yerilen, kınanan ve kovulan Celîle'nin mersiye türünde söylediği şiir, eşinin öldürülmesinin kendisinde bıraktığı tesiri açıkça gözler önüne sermektedir.¹⁵¹ (Remel)

¹⁴⁸ Abdülmelik b. Saîd el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târihi câhiliyyeti'l-'Arab* (Amman: Mektebetü'l-Aksâ, ts.), 642; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 59.

¹⁴⁹ Antuvan Muhsin el-Kavvâl, *Dîvânü Muhelhil* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1995), 64-65.

¹⁵⁰ Edibe Şulul, *Arap Edebiyatı Kadın Şairlerinden El-Hansâ'nın Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Tahlili* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 50.

¹⁵¹ Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kâhire: Dâru'l-kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 5/217.

تَعْجَلِي بِاللَّوْمِ حَتَّى تَسْأَلِي	يَا ابْنَةَ الْأَعْمَامِ إِنْ لُمْتِ فَلَا
يُوجِبُ اللَّوْمَ فَلُومِي وَعَدُّلِي	فَإِذَا أَنْتِ تَبَيَّنْتَ الَّذِي
قَاطِعُ ظَهْرِي وَمُدْنِ أَجْلِي	فَعَلْ جَسَّاسٍ عَلَى وَجْدِي بِهِ
فَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْتَحاحَ لِي	فَإِنِّي قَاتِلَةٌ مَقْتُولَةٌ

Ey amcamın kızları (kabilenin hanımları), acele etmeyin! Halimi sormadan beni kınamayın.

Kınanmam gerektiğine kanaat getirirseniz, işte o zaman azarlayın ve ayıplayın.

Cessâs'ın sevdiğime yaptığı bu iş, parçaladı sırtımı, kısalttı ömrümü.

Ben hem öldüren hem de öldürülen tarafım, umarım Allah gönlüme kolaylık verir.

Bir deve yüzünden çıkan savaşta “Öldürülen ne dişi deve benim, ne de erkek deve!”¹⁵² diyerek Taglîb kabilesiyle savaşmaktan geri duran Hâris b. ‘Ubâd, bu savaşın amaçsızca olduğunu, boşuna uzadığını, her iki kabileye de zarar verdiğini düşünerek oğlu Buceyr’i Mühelhil b. Rebî‘a’ya göndermiş, kardeşin Kuleyb’e yapılanlara karşılık oğlumu öldürerek akrabalarıyla arandaki savaşa son verirken beni ziyadesiyle mutlu edersin demiştir.¹⁵³ Mühelhil’in Buceyr’i, kardeşi Kuleyb’in bağcığına karşılık öldürmesinin ardından ‘Ubâd, mersiye, hiciv ve medhi mezcederek irticalen uzun bir şiir okumuştur.¹⁵⁴ (Hafif)

غَيْرَ رَبِّي وَصَالِحِ الْأَعْمَالِ	كُلُّ شَيْءٍ مَصِيرُهُ لِلزَّوَالِ
لَيْسَ فِيهِمْ لِذَاكَ بَعْضُ احْتِيَالِ	وَتَرَى النَّاسَ يَنْظُرُونَ جَمِيعًا
حِيلَ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالْأَمْوَالِ ¹⁵⁵	قُلْ لِأَمِّ الْأَغْرِّ تَبْكِي بُجَيْرًا

¹⁵² en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 3/59.

¹⁵³ Câde'l-Mevlâ Ahmed vd., *Eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1942), 160.

¹⁵⁴ Ahmed vd., *Eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 160.

¹⁵⁵ Söz konusu beyitte Hâris, oğlu Buceyr’i iki kabile (Bekr b. Vâil ve Taglîb) arasında barış sağlamak için dayısı Mühelhil’e gönderdiğini vurgulamaktadır. Bir önceki beyitte ise bu barışı sağlamak için aşireti içerisinde uygun birini bulamadığını ifade etmektedir.

وَلَعَمْرِي لَأَبْكِينَ بُجَيْرًا
 لَهْفَ نَفْسِي عَلَى بُجَيْرٍ إِذَا مَا
 وَتَسَاقَى الكُمَاهُ سُمًّا نَقِيْعًا
 وَسَعَتْ كُلُّ حُرَّةِ الوَجْهِ تَدْعُو
 يَا بُجَيْرَ الخَيْرَاتِ لَا صَلَحَ حَتَّى
 وَتَقَرَّ العُيُونُ بَعْدَ بُكَاهَا
 أَصْبَحَتْ وَإِذْ تَعِجُّ مِنَ الحَرْزِ
 لَمْ أَكُنْ مِنْ جُنَاتِهَا عِلْمَ اللّٰهُ
 قَدْ تَجَنَّبْتُ وَإِذَا كَيْ يُفِيْقُوا
 وَأَشَابُوا دُؤَابَّتِي بِبُجَيْرٍ
 قَتَلُوهُ بِشِشْعِ نَعْلِ كَلْبِيبٍ
 مَا أَتَى المَاءُ مِنْ رُؤُوسِ الجِبَالِ
 جَالَتْ الخَيْلُ يَوْمَ حَرْبِ عُضَالِ
 وَبَدَا البَيْضُ مِنْ قِبَابِ الجِبَالِ
 يَا لَبَكْرٍ غَرَاءَ كَالْتَّمَنَالِ
 نَمَلًا البَيْدَ مِنْ رُؤُوسِ الرِّجَالِ
 حِينَ تَسْقِي الدِّمَاءَ صُدُورَ العَوَالِي¹⁵⁶
 بِ عَجِيحِ الجِمَالِ بِالأَثْقَالِ
 وَإِنِّي لِحَرَّهَا اليَوْمَ صَالٍ
 فَأَبْتُ تَغْلِبُ عَلَيَّ اغْتِزَالِي
 قَتَلُوهُ ظُلْمًا بِغَيْرِ قِتَالِ
 إِنَّ قَتَلَ الكَرِيمِ بِالشِّشْعِ غَالِ

Her şey yok olmaya mahkûm, Rabbim ve sâlih ameller istisna.

Görürsün insanları hep birlikte bakışırken, yoktur içlerinde (sâlih amel konusunda) aldatabilecek birisi.

Büceyr'e ağlayan Ümmü'l-Eğârr'a deyin, oğlun erkekler ve mallar arasına set gibi çekildi. (Savaşı bitirmek için kurban edildi.)

Ömrüme yemin olsun ki durmadan ağlayacağım Büceyr'e, dağların tepesinden sular aktığı müddetçe.

Büceyr'e yapılanlar yüzünden hüznle doldu nefsim, amansız savaş günü atımla gezinirken.

Savaşçılar sundu birbirlerine demlenmiş zehri, kılıçlar atların ayaklarını biçerken.

Cesaretlendirmeye çalışan hür kadınlar vardı, Ey Bekiroğulları! (Büceyr) beyaz bir heykel gibi asildir.

Ey hayırlı Büceyr! Bundan böyle sulh yok, ıssız çölleri (kesilmiş) erkek kafataslarıyla doldurmadıkça.

¹⁵⁶ العَوَالِي، عالية kelimesinin çoğuludur. Bir ziradan daha kısa mızrak anlamında kullanılır.

(Kesilen kafalara) ağladıktan sonra huzur buldu gözler, mızrakların ucunu ıslattığı sırada kanlar.

Vâiloğulları kaldırdı savaşta yerdeki tozu toprağı, develerin aynı anda hareket ederek tozu toprağı kaldırması gibi.

Allah biliyor ya, suçlulardan değildim, şimdiyse savaşın hararetinde saldıran taraf benim.

Vâiloğulları (savaşından) beri durdum ne yaptıklarının farkına varınlar diye, Tağlîb ise uzak durduğum için beni küçümsedi.

Büceyr'e yapılanlar yüzünden saçlarıma aklar düşürdüler, katlettiler onu zulümle çarpışmadan.

Kuleyb'in bağcığına karşılık öldürdüler, ah asil birinin bir bağcığına karşılık katledilmesi ne korkunç bir iştir.

Genel olarak eğlence ve müstehcen temalı şiirlerle Arap edebiyatında nam salmış, şiire yenilikler getirmiş birinci tabaka mu'allaka şairi İmruülkays da öldürülen kardeşleri için mersiye türünde birkaç beyit nazmetmiştir. Şiirinde kardeşlerinin toplumdaki yeri, cömertlikleri ve öldürülmelerini anlatan şair, Cahiliye dönemi şiirlerinde klasikleşen "ey gözlerim, yaşlarını akıtma konusunda cömert ol!" diyerek hüznünü göz yaşlarıyla ispat etmektedir. Ayrıca İmruülkays'ın şiirinde geçen "أَلَا يَا عَيْنُ جُودِي" ifadesi mersiye temalı Câhiliye şiirlerinde en yoğun kullanılan şiir kalıplarından biri olmuştur.¹⁵⁷ (Vâfir)

أَلَا يَا عَيْنُ جُودِي لِي شَنِينَا
مُلُوكًا مِنْ بَنِي صَخْرٍ بِنِ عَمْرٍو
فَلَمْ تُغَسَّلْ رُؤُوسُهُمْ بِسِدْرٍ
فَلَوْ فِي يَوْمٍ مَعْرَكَةٍ أُصِيبُوا
وَبَكِّي لِلْمُلُوكِ الذَّاهِبِينَ
يُقَادُونَ الْعَشِيَّةَ يُقْتَلُونَ
وَلَكِنْ فِي الدَّمَاءِ مَزْمَلِينَا
وَلَكِنْ فِي دِيَارِ بَنِي مَرِينَا

¹⁵⁷ Ebü'l-Bekâ Hibetullah Muhammed b. Nimâ el-Hulî, *el-Menâkibu'l-mezîdiyye fî ahbâri'l-mulûki'l-Esediyye* (Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1983), 40-41; İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 3/227.

Ey gözlerim! Bardaktan boşalırcasına cömertçe dök yaşlarını, ağla bizden kopan o hükümdarlara.

Onlar ki Sahr b. Amroğullarından hükümdarlardır, geceye kadar sürüldüler ve katledildiler.

Temizlenmedi başları arar otuyla,¹⁵⁸ öyle ki kan içinde gömüldüler.

*Keşke öldürülselerdi savaş sırasında, ne yazık ki öldürüldüler Benî Merîn diyarında.
(Pusuyla)*

2.1.1.2. Medih

Medih, birini veya bir topluluğu övme sanatıdır. Genel hatlarıyla birinin maddi özelliklerini övmekten ziyade cesaret, cömertlik, kahramanlık, birini himaye etme ve yardım etme gibi unsurlarla şiirde ön plana çıkmıştır. Cahiliye savaşlarında gerek savaş sırasında gerekse savaş bittikten sonra düşmana psikolojik üstünlük kurmak, onu baskı altında tutmak vb. sebeplerle şiirde kendine yer edinmiştir.

Cahiliye dönemi Arap-İran savaşları kabileler arası savaşlara nazaran oldukça azdır. Zûkâr savaşı az sayıdaki Arap-İran savaşlarından bir tanesidir. Dönemin İran hükümdarı Kısra II. Hüsrev ile Bekr b. Vâil kabilesi önderliğinde Kûfe yakınlarında Zûkâr adındaki bir bölgede karşılaşan iki topluluk şiddetli bir savaşa tutuşmuş ve bu savaşı Bekr b. Vâil liderliğinde bir sancak altında toplanabilen Araplar kazanmıştır.¹⁵⁹ Resûl-i Ekrem'in sonucunu öğrendiğinde savaş hakkında, "*Bu zafer Araplar'ın Sâsânîler'e galip geldikleri ilk savaştır; benim sayemde onlar kazandılar*" dediği nakledilir.¹⁶⁰

Yedi askı veya es-Seb'u't-tivâl şairlerinden olan, görme zayıflığı nedeniyle A'sâ lakabıyla anılan Meymûn b. Kays, kabilesiyle birlikte katıldığı bu savaşa dair hamaset ve kahramanlık içerikli medih şiirleri nazmetmiştir.¹⁶¹ Aşağıdaki şiirde görüleceği üzere kabilesinin bu savaştaki meziyetleriyle iftihar eden şair, Kısra'nın ordularını zayıf ve korkak, kendi kabilesi olan Bekrîleri ise ölümden asla korkmayan, genç yiğitler olarak resmetmiştir. Yine şiirde "*onlar oklarına, bizse kılıçlarımıza sarıldık ve kellelerini aldık.*"

¹⁵⁸ Sıcak iklimlerde yetişen bir bitki.

¹⁵⁹ Ebû Ca'fer el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1964), 2/207.

¹⁶⁰ Mahmut Kelpetin, "Zûkâr Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013).

¹⁶¹ et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 2/211.

sözleriyle İranlıların uzman oldukları okçuluklarının Arapların kılıç kullanımındaki maharetine kıyasla daha geride olduğunu ifade etmiştir. Basît bahriyle nazmedilmiş şiir şu şekildedir:¹⁶²

أَمَّا تَمِيمٌ فَقَدْ ذَاقَتْ عَدَاوَتَنَا
وَجُنْدُ كِسْرَى عِدَاةَ الْحِنُوِ صَبَّحَهُمْ
لَقُوا مُلْمَمَةً شَهْبَاءَ يَفْدُمُهَا
فَرَعٌ نَمْتُهُ فُرُوعٌ غَيْرُ نَاقِصَةٍ
فِيهَا فَوَارِسُ مَحْمُودٌ لِقَاؤُهُمْ
بِيضُ الْوُجُوهِ عِدَاةَ الرَّوْعِ تَحَسَّبُهُمْ
لَمَّا التَّقِينَا كَشَفْنَا عَنْ جَمَاجِمِنَا
قَالُوا الْبَقِيَّةَ وَالْهِنْدِيَّ يَخْصُدُهُمْ
لَوْ أَنَّ كُلَّ مَعَدٍّ كَانَ شَارِكَنَا
لَمَّا أَمَالُوا إِلَى النُّشَابِ أَيْدِيَهُمْ
إِذَا عَطَفْنَا عَلَيْهِمْ عَطْفَةً صَبْرَتْ
بَطَارِقُ وَبَنُو مُلْكِ مُرَازِبَةٍ
مِنْ كُلِّ مَرَجَانَةٍ فِي الْبَحْرِ أَحْرَزَهَا
كَأَنَّمَا الْأَلُّ فِي حَافَاتِ جَمْعِهِمْ
وَقَيْسَ عَيْلَانَ مَسَّ الْخِزْيُ وَالْأَسْفُ
مِنَّا غَطَارِيْفُ تُزْجِي الْمَوْتَ وَانْصَرَفُوا
لِلْمَوْتِ لَا عَاجِزٌ فِيهَا وَلَا خَرِيفُ
مَوْقُوقٌ حَازِمٌ فِي أَمْرِهِ أَنْفُ
مِثْلَ الْأَسِنَّةِ لَا مَيْلٌ وَلَا كُشْفُ
جِنَانَ عَبَسَ عَلَيْهَا الْبَيْضُ وَالرَّغْفُ
لِيَعْلَمُوا أَنَّنَا بَكْرٌ فَيَنْصَرِفُوا
وَلَا بَقِيَّةَ إِلَّا السَّيْفُ فَانْكَشَفُوا
فِي يَوْمِ ذِي قَارٍ مَا أَخْطَاهُمُ الشَّرْفُ
مِلْنَا بِبَيْضٍ فَظَلَّ الْهَامُ يُخْتَطَفُ
حَتَّى تَوَلَّتْ وَكَادَ الْيَوْمُ يَنْتَصِفُ
مِنَ الْأَعَاجِمِ فِي آذَانِهَا النُّطْفُ
تَيَّارُهَا وَوَقَاهَا طِينَهَا الصَّدْفُ
وَالْبَيْضُ بَرْقٌ بَدَا فِي عَارِضٍ يَكْفُ

Temîm kabilesi gördü düşmanlığımızı ve Kays 'Aylân yaşadı utanç ve esefi.

Kisrâ'nın orduları sabahlarken Hinv'de, saldırdılar ölüme meydan okuyan bizim asil yiğitler ve (Kisrâ'nın askerleri) geri çekildiler.

Karşılaştılar ölüme yürüyen düzenli büyük birliklerimizle, içlerinde ne bir yaşlı ne de aciz bir kimse.

¹⁶² İbn Abdірabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 6/115-116.

Eksiksiz birleştiler onunla Araplar, başarılı ve cengâver, emrinde soylu kişiler.¹⁶³

Birlik içinde savaşlarıyla övgüye layık biniciler, ucu düz ve apaçık meydan okuyan mızraklar gibiler.

Dehşet (savaş) gününün sabahında beyaz yüzlüler, sanırsın üzerlerinde zırhlar, kılıçlarını kuşanmış Abs kabilesinden cinler.

Çıkardık başımızdaki örtüleri karşılaştığımızda, bilsinler ki, Bekrileriz biz ve kaçsınlar. Hind kılıçları kendilerini biçerken, “acıyın!” dediler, artık söz kılıçta; işte ortaya çıktılar. Keşke Ma‘ad kabilelerinin tümü bize katılsaydı Zükâr savaşında, şerefe paydaş olurlardı. Kısra’nın ordusu sarıldığında ellerindeki oklara, davrandık biz kılıçlarımıza ve başladı kelleleri uçmaya.

Yoğun bir şekilde hücum ettiğimizde onlara, anca sabredip dayanmaya çalıştılar gün neredeyse yarılanmıştı.

Kısra ailesinden İranlı asiller ve saltanatzâdeler, her birinin kulağında vardı inciden küpeler.

Denizdeki her bir inci tanesinin koruyucusu vardır, onu balçık içinde muhafaza eden de deniz kabuğudur.

Adeta ailelerinin toplanmaya ihtiyacı vardı, o sıradaysa kılıçlar bulutların salıverdiği bir yıldırımdı.

Benî Şeybân kabilesinden Hanzala b. Sa‘lebe’nin büyük bir kahramanlık göstererek Kısra ordularının komutanı Celâbizin’i öldürmesinin akabinde yine el-A‘şâ, bu savaşçıyı ve kabilesini medheden bir şiir inşâd etmiştir. Şiirde Arap toplumunda önemli bir değere haiz olan binek devesini hatta kendi canını feda etmek istemesi, Benî Şeybân kabilesine bu savaşta gösterdiği kahramanlıklar çerçevesinde teşekkürün şiirsel bir ifadesidir.¹⁶⁴

(Tavîl)

فَدَى لِبَنِي دُهْلِ ابْنِ شَيْبَانَ نَاقَتِي
هُمُ ضَرَبُوا بِالْجَنُودِ جُنُودَ قُرَاقِرِ
وَأَفَلَتْنَا قَيْسٌ فَقُلْتُ لَعَلَّهُ
وَرَاكِبُهَا يَوْمَ اللَّقَاءِ وَقَلَّتِ
مُقَدَّمَةَ الْهَامِرِ حَتَّى تَوَلَّتِ
هُنَالِكَ لَوْ كَانَتْ بِهِنَّ النَّعْلُ زَلَّتِ

¹⁶³ Bekr b. Vâil’in savaşdaki komutanı Hânî b. Mes‘ûd eş-Şeybânî kastedilmektedir.

¹⁶⁴ et-Taberî, *Târihu’r-rusul ve’l-mulûk*, 2/211.

Feda olsun bineğim Şeybânoğlu Zuhl kabilesine, savaştaki o devenin binicisi de feda olsun size.

O kabile ki Hinv’de, Kurâkir’in Hinv bölgesinde vurdular, ardına bakmadan kaçana kadar Hamarz’ın öncü birliklerine.

Kays (İbn Mes’ûd) kaçtı bizden dedim ki: (Muhtemelen oralarda bir yerdedir) onun ayakkabısı olsa bile kayıp düşecektir.

el-A’sâ ve Hâris b. ‘Ubâd ailesinden şair Esam’ın Zûkâr savaşında Arapların galip gelmesindeki en büyük payı Şeybânîlere ithaf etmesi ve onları medhetmesi üzerine Ebû Kelbe et-Teymî de kendi kabilesini ve kahramanlıklarını şiirinde övmüştür.¹⁶⁵ (Basît)

لَوْلَا فَوَارِسُ لَا مَيْلَ وَلَا عُزْلَ مَنِ اللَّهَازِمِ مَا فِطْتُمْ بِذِي قَارٍ¹⁶⁶
إِنَّ الْفَوَارِسَ مِنْ عَجَلٍ هُمْ أَنْفُوا مَنْ أَنْ يُخْلُوا لِكِسْرَى عَرْصَةَ الدَّارِ
لَاقُوا فَوَارِسَ مِنْ عَجَلٍ بِشَكَّتِهَا لَيْسُوا إِذَا قَلَصَتْ حَرْبٌ بِأَعْمَارِ
قَدْ أَحْسَنْتَ ذُهْلُ بْنُ شَيْبَانَ وَمَا عَدَلْتَ فِي يَوْمِ ذِي قَارٍ فُرْسَانُ ابْنِ سَيَّارِ

Olmasaydı (savaşa) geri durmayan ve silahsız (savunmasız) olmayan Lehâzim süvarileri, Zûkâr’da ölmezsiniz.

Benî ‘İcl atlıları onursuz değillerdir, cenk meydanını Kistrâ’ya bırakıp (terk edip) kaçacak kadar.

Karşılaştılar Benî ‘İcl süvarileriyle ellerinde silahla, üstelik savaşın yükünü giderek azalttığı sırada değildi bu.

Üstün olan taraftı Şeybânîler (savaşa), Zûkâr’da bir an geri durmadı İbn Seyyâr atlıları.

¹⁶⁵ Ahmed vd., *Eyyâmu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*, 37.

¹⁶⁶ Lehâzim; İslam’dan önce Kays b. Sa’lebe, ‘İcl, ‘Aneze ve Teymullât (İslam’dan sonra Teymullah) kabileleri öncülüğünde kurulan askeri bir birliktir. Ayrıca bu beyit bazı eserlerde لَوْلَا فَوَارِسُ لَا مَيْلَ وَلَا عُزْلَ مِنْ مَنِ اللَّهَازِمِ مَا قَاطُوا بِذِي قَارٍ şeklinde geçmektedir. Bk.: et-Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 2/212.

Zûkâr Savaşında Arapların gösterdiği cesarete karşın duyduğu iftiharını medihle şiirine yansıtan bir diğer şair de ‘İcl kabilesinden ‘Udeyl b. Ferh’dir. Aşağıdaki beyitlerde galibiyetin yanı sıra Kisrâ ordusunun mağlubiyetini ganimet malları olarak elde ettikleri atların somurtmasıyla anlatan şair, Zûkâr savaşı galibiyetinin önemini de bu vesile ile ifade etmiştir.¹⁶⁷ (Basît)

مَا أَوْقَدَ النَّاسُ مِنْ نَارٍ لِمَكْرَمَةٍ إِلَّا اضْطَلَيْنَا وَكُنَّا مُوقِدِي النَّارِ
وَمَا يَعْدُونَ مِنْ يَوْمٍ سَمِعْتُ بِهِ لِلنَّاسِ أَفْضَلَ مِنْ يَوْمٍ بَدِي قَارِ
جُنُنًا بِأَسْلَابِهِمْ وَالْحَيْلُ عَابِسَةٌ لَمَّا اسْتَلَبْنَا لِكِسْرَى كُلَّ أُسْوَارِ

Yoktu insanlar arasında cömertlik ateşini yakabilecek biz dışında kimseler, bizler olduk o ateşi yakanlar.

İnsanlar savaşıardan bahsederken dinliyordum, bulamadılar Zûkâr’da yapılandan daha efdalini.

Mallarla döndük oradan, (aşırı yük sebebiyle) atların yüzü ise çatıktı, Kisrâ’nın ordusunu yağmalamaya başladığımızda.

Arap şairleri arasında savaşçı kişiliğiyle öne çıkan şairlerden biri mu‘allaka şairi ‘Antera b. Şeddâd’dır. Zebîbe adlı Habeşli bir cariyyeden köle olarak dünyaya gelen ‘Antera, âşık olduğu amcasının kızı ‘Able ile evlenmek için birtakım kahramanlıklar göstermek zorunda kalmıştır.¹⁶⁸ Gösterdiği kahramanlıklar neticesinde özgürlüğüne kavuşan ‘Antera, savaş meydanlarında geçen ömründen hareketle şiirlerinde savaş temalı medhi oldukça yoğun bir şekilde kullanmıştır. Kendisine nispet edilen bir şiirde ‘Able’ye duyduğu sevgiden başlayarak Kilâboğulları ve ‘Âmirlerle yaptığı savaşları ve öldürdüğü düşmanları sevdiği ‘Able yanındaymışçasına manzum bir şekilde anlatmaktadır.¹⁶⁹ (Vâfir)

¹⁶⁷ İbn Abdîrabbih, *el-İkdu’l-Ferîd*, 6/115.

¹⁶⁸ Ebû ‘Amr eş-Şeybânî, *Şerhu’l-mu‘allakâti’t-tis’*, thk. Abdulmecid Hemu (Beyrut: Muessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbû‘ât, 2001), 214.

¹⁶⁹ Hamdû Tammâs, *Dîvânu ‘Antera b. Şeddâd* (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2004), 75.

أَلَا يَا عَبَلٌ قَدْ زَادَ التَّصَايِي وَلَجَّ الْيَوْمَ قَوْمُكَ فِي عَدَايِي
 وَظَلَّ هَوَاكَ يَنْمُو كُلَّ يَوْمٍ كَمَا يَنْمُو مَشِيبي فِي شَبَايِي
 عَتَبْتُ صُرُوفَ دَهْرِي فِيكَ حَتَّى فَنِي وَأَيِّكَ عُمْرِي فِي الْعِتَابِ
 وَلَا قَيْتُ الْعِدَا وَحَفِظْتُ قَوْمًا أَضَاعُونِي وَلَمْ يَرَعُوا جَنَائِي
 سَلِي يَا عَبَلٌ عَنَّا يَوْمَ زُرْنَا قَبَائِلَ عَامِرٍ وَبَنِي كِلَابِ
 وَكَمْ مِنْ فَارِسٍ خَلَيْتُ مُلْقَى خَضِيبَ الرَّاحَتَيْنِ بِلَا خِضَابِ
 يُحَرِّكُ رِجْلَهُ رُعبًا وَفِيهِ سِنَانُ الرُّمَحِ يَلْمَعُ كَالشَّهَابِ
 قَتَلْنَا مِنْهُمْ مَائَتَيْنِ حُرًّا وَأَلْفًا فِي الشَّعَابِ وَفِي الْهَضَابِ

Ey 'Able! Arttı bendeki bu çocukluk sevdası ve bitkin düşürdü bugün kavmin beni ıstırabımda.

Sana duyduğum bu aşk, günbegün artmakta, gençliğimde yaşlılığımın artması gibi.

Sitem ediyorum senin hakkında kaderin bu cilvesine, ömrüm babana feda olsun ki ben ayıplanan bir haldeyim.

Karşılaştım düşmanlarla, kanatlarımın altına aldım (korudum) bana kıymet vermeyen bir kavmi.

Sor bakalım bizi ey 'Able, 'Âmir ve Kilâboğullarıyla savaştığımız o gün ne yaptığımızı.

Nice atlılarını ölü olarak yere serdim, avuçları kınaya benzeyen kanlar dolu gibiydi.

Tir tir titriyordu ayakları korkudan, o sırada mızrağımın ucu parlıyordu bir yıldız gibi.

Öldürdük onlardan 1200 kadar hür kimse, hem tepelerde hem de vadilerde.

'Antera b. Şeddâd, gençlik ve yaşlılığında Abs ile Zübyânoğulları arasında cereyan eden Dâhis ve Gabrâ vb. birçok savaşa katılmıştır.¹⁷⁰ 90'lı yaşlardayken kendi kabilesi ile Tayy' kabilesi arasında cereyan eden bir savaşa katılmış ve orada öldürülmüştür.¹⁷¹ Nadir yapılan Acem-Arap savaşlarından birinden sonra savaşta gösterdiği üstün meziyetlerini, atını ve kılıcını kendisine akraba ve yoldaş bellediğini, savaşın amansız hararetinde

¹⁷⁰ Cemal Muhtar, "Antere", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991).

¹⁷¹ Nurettin Ceviz vd., *Yedi Askı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 145.

düşmana duraksız kılıç sallamalarını genelde yaptığı gibi yine ‘Able’ye anlatıyormuşçasına şiire dökmüştür.¹⁷² (Vâfir)

سَلِي يَا عَبْلَهُ الْجَبَلَيْنِ عَنَا
أَبْدَنَا جَمْعَهُمْ لَمَّا أَتَوْنَا
وَرَامُوا أَكْلَنَا مِنْ غَيْرِ جَوْعٍ
ضَرَبْنَاَهُمْ بِيَبِيضٍ مُرْهَقَاتٍ
وَفَرَقْنَا الْمَوَاكِبَ عَنْ نِسَاءٍ
وَكَمْ مِنْ سَيِّدٍ أَضْحَى بِسَيْفِي
وَكَمْ بَطَلٍ تَرَكْتُ نِسَاهُ تَبْكِي
وَحَجَّارٍ رَأَى طَعْنِي فَنَادَى
خُلِقْتُ مِنَ الْجِبَالِ أَشَدَّ قَلْبًا
أَنَا الْحِصْنُ الْمَشِيدُ لِأَلِ عَبَسٍ
شَبِيهُ اللَّيْلِ لَوْني غَيْرَ أَنِّي
جَوَادِي نَسَبْتِي وَأَبِي وَأُمِّي
وَمَا لَأَقْتُ بَنُو الْأَعْجَامِ مِنَّا
تَمَوْجُ مَوَاكِبٍ إِنْسًا وَجِنَّا
فَأَشْبَعْنَاَهُمْ ضَرْبًا وَطَعْنَا
تَقْدُ جُسُومَهُمْ ظَهْرًا وَبَطْنَا
يَزِدُنَ عَلَى نِسَاءِ الْأَرْضِ حُسْنًا
خَضِيبَ الرَّاحَتَيْنِ بِغَيْرِ حِنَّا
يُرَدِّدُنَ النُّوَّاحُ عَلَيْهِ حُزْنًا
تَأْتِي يَا ابْنَ شَدَادٍ تَأْتِي
وَقَدْ تَفَنَّى الْجِبَالُ وَلَسْتُ أَفْنَى
إِذَا مَا شَادَتِ الْأَبْطَالُ حِصْنًا
بِفَعْلِي مِنْ بِيَاضِ الصُّبْحِ أَسْنَى
حُسَامِي وَالسَّنَانُ إِذَا انْتَسَبْنَا

Ey ‘Able! İki dağa bizi sor, Acemlerin bizden ne çektiğini.

İnsan ve cinlerden oluşan ordular bize akın ettiğinde, kılıçtan geçirdik hepsini.

İstiyorlardı bizi yemeyi aç olmadıkları halde, doyurduk onları kılıç darbeleriyle.

Bedenlerini parçalayan keskin kılıçlarla saldırdık onlara, önden ve arkadan.

(Böylece) Ayırdık kabileleri yeryüzünün en güzel hanımlarından.

Elleri kınalı gibi kıpkırmızı kanlar içinde, kaç kavmin efendisi oldu kılıcıma kurban.

Nice savaştıyı eşleri arkalarından ağlar halde bıraktım, üzüntüden feryat figan eden.

Kılıcımla vuruşurken beni gördü de seslendi İbn Şeddâd, sakinleş biraz, sakinleş.

¹⁷² Tammâs, *Dîvânu ‘Antera b. Şeddâd*, 182-183.

Ben bu dağlardan daha katı (kalpli) yaratıldım, dağlar yok olup gider de ben burada kalırım.

Absoğullarının (savaşçı) sağlam kalesiyim ben, düşman askerleri bir kale inşa ettiğinde. Rengim geceye benzer, ancak ben yaptıklarımla sabahın aydınlığından daha parlağım. (Savaş meydanında düşmanla) Birbirimize kavuştuğumuzda akrabam asil atımdır, anam babam ise kılıcım ve mızrağım.

Savaştaki maharetlerini medih temasıyla şiire aksettiren bir diğer şair de mu'allaka sahibi Tarafe b. 'Abd'dır. Birinci tabaka şairlerden sayılan Tarafe, savaştaki atılğanlığını ve çevikliğini, kılıcını ve onu kullanmadaki maharetini mu'allakasındaki birkaç beytinde şöyle ifade etmiştir:¹⁷³ (Tavîl)

حُسَامٌ إِذَا مَا قُمْتُ مُنْتَصِرًا بِهِ كَفَى الْعَوْدَ مِنْهُ الْبَدءُ لَيْسَ بِمِعْضِدِ¹⁷⁴
أَخِي ثِقَّةٌ لَا يَنْتَنِي عَنْ ضَرِيْبَةٍ إِذَا قِيلَ مَهْلًا قَالَ حَاجِرُهُ قَدِّي
إِذَا ابْتَدَرَ الْقَوْمُ السَّلَاحَ وَجَدْتَنِي مَنِيعًا إِذَا بَلَّتْ بِقَائِمِهِ يَدِي

Kılıcım, (düşmanlarımdan intikam almak için) kendisiyle vuruşmaya girdiğimde, gerektirmez ikinci bir darbeyi.

Vurduğu yerden dolayı yamulmaz güvenilir bir kardeştir o, (düşman) “Ne olur, yeter!” dediğinde cevabıdır “ben zaten yapacağımı yaptım.”

Hasmım alelacele silahına davrandığında, kılıcımın kabzasında terlemeye görsün elim; görürsün ne geçit vermez (erişilmez) biri olduğumu!..

Cahiliye şairlerinden sayılan Semev'el el-Ezdî (ö. 560?) ahde vefa ve mertliğiyle tanınan bir şairdir. İmruülkays, Münzir b. Mâussemâ'dan kaçarken kızını, amcaoğullarını ve babasından kalan birtakım emanetleri kendisine emanet etmiştir. Münzir'in

¹⁷³ Ahmed b. Abdusselâm el-Cerrâvî, *el-Hamâsetü'l-magribiyye*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1991), 1/581-582; Ali el-Cundî, *Târihu'l-edebi'l-Câhili* (Tab'atü Dâri't-Türâs, 1991),300; eş-Şeybânî, *Şerhu'l-mu'allakâti't-tis'*, 74-75.

¹⁷⁴ *مِعْضِدٌ*, ağacı kesmeye yarayan alet demektir. Tarafe b. 'Abd bu beyitte “Kılıcım balta değil ki düşmanımı öldürmek için defalarca vurayım kendisine” diyerek kılıcının keskinliğini ve bir darbede hasmının işini bitirebileceğini vurgulamaktadır.

İmruülkays'ın kalede bıraktığı emanetleri teslim talebini reddetmesi üzerine oğlu gözleri önünde kale kapısında öldürülmüştür.¹⁷⁵ Onun bu tutumu “أَوْفَىٰ مِنَ السَّمَوَاتِ” “Semev’el’den daha vefâli” şeklinde atasözlerine ve deyimlere konu olmuştur. Öte yandan Semev’el de birkaç beytinde kavminin savaşa karşı duruşunu, savaşta ölmenin ehemmiyetini medhiye çerçevesinde anlatmıştır.¹⁷⁶ (Tavîl)

وَإِنَّا لَقَوْمٌ لَا نَرَى الْقَتْلَ سُبَّةً إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَلْوُلُ
يُقَرَّبُ حُبُّ الْمَوْتِ آجَالَنَا لَنَا وَتَكَرَّهُهُ آجَالُهُمْ فَتَطْوُلُ
وَمَا مَاتَ مِنَّا سَيِّدٌ حَتَّىٰ أَنْفِهِ وَلَا طُلَّ مِنَّا حَيْثُ كَانَ فَتَيْلُ
تَسِيلُ عَلَىٰ حَدِّ الطُّبَاتِ نَفُوسُنَا وَكَيْسَتْ عَلَىٰ غَيْرِ الطُّبَاتِ تَسِيلُ

Bizler öyle bir kabileyiz ki görmüyoruz savaşı utanç sebebi, Amr ve Selûloğullarının gördüğü gibi.

Ölüm sevgisi yaklaştırır bize ecellerimizi, onlarınkiyse hor gösterir de bu yüzden uzun sürer ömürleri.

Bizim hiçbir soylumuz ölmemiştir eceliyle, ölenler (kanı) de yerde konmamıştır.

Bizim ruhlarımız kılıç önünde (bedenden) ayrılır, başka bir yerde değil.

Kimi zaman savaşta düşman kabileye esir düşen savaşçıların iade talebi söz konusu olmuştur. Esirlerin teslim edilmesi düşman kabile ve reisine saygıyı gerekli kılarıdı. Aşağıdaki beyitlerde Yezîd b. ‘Abdulmedân, Kays b. ‘Âsım el-Minkarî’den dostluğa bir kapı açıp saygı ve şükran karşılığında askerlerini serbest bırakmasını talep etmektedir.¹⁷⁷

(Basît)

يَا قَيْسُ أَرْسِلْ أَسِيرًا مِنْ بَنِي جُشَمٍ إِنِّي بِكُلِّ الَّذِي تَأْتِي بِهِ جَازِي
لَا تَأْمَنِ الدَّهْرَ أَنْ تَشْجِيَ بِعُصَّتِهِ فَاخْتَرِ لِنَفْسِكَ إِحْمَادِي وَإِعْزَازِي

¹⁷⁵ İbrâhîm b. Yahyâ el-Vatvât, *Guraru'l-hasâisi'l-vâdiha ve 'uraru'n-nakâidi'l-fâdiha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 43.

¹⁷⁶ el-Cerrâvî, *el-Hamâsetü'l-magribiyye*, 1/593-595.

¹⁷⁷ el-İsfahanî, *el-Egânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrut: Dâru Sâdir, 2002), 12/14.

Ey Kays, yolla Benî Cuşem savaş tutsağını, hazırım talebin her neyse karşılığını ödemeye. Zamanın, insanın başına ne çorap öreceği hiç belli olmaz. O yüzden buyur; sana saygı ve şükranımı.

2.1.1.3. Hiciv

Köken olarak “هجاء” kelimesinden türeyen hiciv, birinin kötü vasıf ve ayıplarını ortaya dökmek anlamına gelir.¹⁷⁸ Medhin zıddı olarak karşımıza çıkan kelime, Cahiliye dönemi şiirlerinde kabile hicvi, kişi hicvi, siyasi ve karşılık hicvi (hicivleşme) olarak dört ana başlıkta incelenmektedir.¹⁷⁹ Birçok büyük-küçük sebeple çatışma ve çarpışma durumuna gelebilen Arap topluluğunun fiziksel mücadele ve hicivle edebî kapışmalara girişmesi, edebiyatın duraksız gelişmesi ve genişlemesine olanak tanımıştır. Cahiliye dönemi savaşlarında düşmanı korku altına alıp moralini bozmak için yoğun bir şekilde başvurulan bu tür, aynı zamanda kişinin kendisi ve kabilesi için en etkin moral silahıydı.¹⁸⁰

Kabile şairleri kılıç ve mızraktan daha yaralayıcı efsunlu sözleriyle rakip kabileyi psikolojik olarak yıpratmak ve moral ve motivasyonlarını dağıtmak için hiciv temalı birçok savaş şiiri nazmetmişlerdir.

Esedoğulları'nın başlattığı bir isyan sonucunda Hucr el-Kindî öldürölmüş, oğlu İmruülkays babasının intikamını almak için Bekr ve Tağlıb kabilelerinin desteğiyle Esedoğullarına karşı savaşmaya başlamıştır.¹⁸¹ Aşağıdaki beyitler ‘Abîd b. el-Abras (ö. 598) tarafından İmruülkays'ı manevî olarak olumsuz anlamda etkilemek amacıyla söylenmiştir. ‘Abîd, söylediği şiirde Ribâb savaşında Hucr'u ve kabilenin önde gelenlerini nasıl öldürdüklerini, İmruülkays'ın yalnızca kadınlarla oyalanan bir ayyaş olduğunu ve atasının intikamını alacak kadar cesur biri olmadığını vurgulamıştır.¹⁸² (Tavîl)

¹⁷⁸ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, 1/2/365.

¹⁷⁹ Esat Ayyıldız, *Klasik Arap şiirinde Emevi Dönemine kadar Hiciv* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2019), 164-165.

¹⁸⁰ İsmail Durmuş, “Hiciv”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998).

¹⁸¹ Ahmet Savran, “İmruulkays b. Hucr- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Mayıs 2022).

¹⁸² Eşref Ahmed ‘Adra, *Dîvânu ‘Abîd b. el-Ebras* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1994), 88-89.

وَيَوْمَ الرَّبَابِ قَدْ قَتَلْنَا هُمَامَهَا
 وَنَحْنُ صَبَحْنَا عَامِرًا يَوْمَ أَقْبَلُوا
 عَطَفْنَا لَهُمْ عَطْفَ الضَّرُوسِ فَأَذْبَرُوا
 وَنَحْنُ قَتَلْنَا مَرَّةَ الْخَيْرِ مِنْكُمْ
 وَنَحْنُ قَتَلْنَا جَنْدَلًا فِي جُمُوعِهِ
 وَرَكَضَكَ لَوْلَاهُ لَقَيْتَ الَّذِي لَقُوا
 ظَلَلْتَ تَعْنِي إِنْ أَخَذْتَ ذَلِيلَةَ
 وَأَنْتَ امْرُؤٌ أَلْهَاكَ زِقٌّ وَقَيْنَةٌ
 عَنِ الْوِثْرِ حَتَّى أَحْرَزَ الْوِثْرَ أَهْلُهُ
 فَلَا أَنْتَ بِالْأَوْتَارِ أَدْرَكْتَ أَهْلَهَا
 وَحُجْرًا قَتَلْنَاهُ وَعَمْرًا كَذَلِكَ
 سُيُوفًا عَلَيْهِنَّ النَّجَادُ بَوَاتِكَا
 سِرَاعًا وَقَدْ بَلَّ النَّجِيعُ السَّنَابِكَا
 وَفُرْصًا قَتَلْنَا كَانَ مِمَّنْ أَوْلَيْكَا
 وَنَحْنُ قَتَلْنَا شَيْخَهُ قَبْلَ ذَلِكَ
 فَذَاكَ الَّذِي أَنْجَاكَ مِمَّا هُنَالِكَا
 كَأَنَّ مَعَدًّا أَصْبَحَتْ فِي حِبَالِكَا
 فَتُصْبِحُ مَخْمُورًا وَمُؤْسِي مُتَارِكَا
 وَأَنْتَ تُبْكِي إِثْرَهُ مُتَهَالِكَا
 وَلَا كُنْتَ إِذْ لَمْ تَنْتَصِرْ مُتَمَاسِكَا

Ribâb savaşında katlettik acımasızca önde gelenlerini, Hucr ve Amr'ı da aynı şekilde.

Üzerinde kınların bulunduğu keskin kılıçlarla bize doğru yöneldikleri gün, bizler Beni 'Âmir'de sabahladık.

(İpini koparmış) Huysuz develer misali saldırdık onlara, süratle kaçtılar tırnaklarının arasından kanlar aka aka.

Bizler aranızdan biri olan iyilik sahibi Mürre'yi öldürdük, onlardan biri olan Kurs'u da. Cendel'i öldürdük topluluk içinde, ondan önce efendisini de.

Ah (Düşmanlarınla) karşı karşıya geldiğindeki bu kaçışın olmasaydı, işte oydu seni oradan sağ salim kurtaran.

Bayağı bir cariye elde ettin diye habire nağme çalıp duruyorsun, Ma'ad kabilesini ağına düşürmüşçesine.

Sen ki def ve müptezel bir cariyenin meşgul ettiği ve intikam almaktan alıkoyarak sabah akşam ayyaş dolaştırdığı kimsesin.

İntikam almak zorunda kalan kimselerin durumunda iken sen, kalkmış (öldürülen babanın ardından) bitkin bir halde bol bol gözyaşı döküyorsun.

*Haliyle sen ne intikam almaya ehil kahramanlar seviyesindesin ne de kendine hakimsin!
Düşman karşısında bir kere bile zafer elde edemedin.*

Başka bir şiirinde ‘Abîd b. el-Abras yine İmruülkays’ı hicvetmiş, İddia ettiği gibi babasının intikamını almadığını, aksine savaş meydanından kaçtığı için canını zar zor kurtarabildiğini ifade etmiştir.¹⁸³ (Meczûu’l-Kâmil)

يَا ذَا الْمُخَوِّفَنَا بِقَتِّ
لِ أَبِيهِ إِذْ لَأَلَّا وَحَيْنَا
أَزَعَمْتَ أَنَّكَ قَدْ قَتَلْتَ
تَ سَرَاتِنَا كَذِبًا وَمَيْنَا
هَلَّا عَلَى حُجْرِ بْنِ أُ
مَّ قَطَامٍ تَبْكِي لَأَعَلَيْنَا
إِنَّا إِذَا عَضَّ الثِّقَا
فُ بِرَأْسِ صَعْدَتِنَا لَوَيْنَا
نَحْمِي حَقِيقَتَنَا وَبَعْ
ضُ الْقَوْمِ يَسْقُطُ بَيْنَ بَيْنَا
هَلَّا سَأَلْتَ جُمُوعَ كِنْ
دَةَ يَوْمَ وَلَوْ أَيْنَ أَيَّنَا
أَيَّامَ نَضْرِبُ هَامَهُمْ
بِبَوَاتِرِ حَتَّى انْحَنَيْنَا
وَجُمُوعَ غَسَّانِ الْمَلُ
كَ أَتَيْنَهُمْ وَقَدْ انْطَوَيْنَا
نَحْنُ الْأُولَى جَمْعُ جُمُ
عَاءُ ثَمَّ وَجَّهَهُمْ إِلَيْنَا
وَلَقَدْ أَبْحَنَّا مَا حَمِي
تَ وَلَا مُبِيحَ لِمَا حَمَيْنَا

Ey babası öldürülünce bizi ölüm ve rezillikle tehdit eden kişi,

Bühtan ve yalanla bizim önderlerimizi öldürdüğünü mü iddia ediyorsun?

Bize değil; sen asıl Hucr b. Umm Katâm’a göz yaşı dök!..

Düşman mızraklarımızın uçlarını tahrip ettiğinde düşmana asla boyun eğmeyiz

Biz koruruz hakikatimizi (mukaddesimizi), bazı kabilelerinki ortaya saçılıp dökülürken.

Sorsana Kinde topluluğuna, meydanda çarpıştıkları gün nerelere kaçmışlar?

Kılıçlarımız bükülüp de kafalarını uçurduğumuz savaşlarda.

¹⁸³ Ömer Ferrûh, *Târîhu ’l-edebi’l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1981), 1/125-126.

Gassân hanedanlarına geldiğimizde (uzun yol katettiklerinden karın bölgeleri zayıf düşmüş) kısıraklar üzerinde.

Evvêlâ bizler buradayız, sen toplayıp gönder üzerimize kimin varsa.

Bizler senin himayen altındakileri ezip geçmişizdir, ancak bizim korumamız altındakileri ezip geçecek hiç kimse yoktur.

Zalime boyun eğmeyip zulmüne karşı çıkanlar büyük bir erdemi yerine getirip el üstünde tutulmuşlardır. Zîneçb savaşında ‘Âmir b. S‘as‘a ve Hasan b. Kebşe kabilelerine karşı savaşan Benî Yerbû‘lar savaşı kazanınca Evs b. Galifâ el-Heycemî (Hüceymî) yenilen ordunun komutanlarından biri olan Yezîd b. es-Sâik‘i aşağıdaki beyitlerle hicvetmiştir.¹⁸⁴

(Vâfir)

وَجَدْنَا مَنْ يَقُودُ يَزِيدُ مِنْهُمْ	ضِعَافَ الْأَمْرِ غَيْرَ ذَوِي نِظَامٍ
فَأَجْرٍ يَزِيدُ مَذْمُومًا أَوْ انْزِعُ	عَلَى عَلْبٍ بِأَنْفِكَ كَالْخِطَامِ
كَأَنَّكَ عَيْرٌ سَالَتِ ضَرْوُطٌ	كَثِيرُ الْجَهْلِ شَتَامُ الْكِرَامِ
وَإِنَّ النَّاسَ قَدْ عَلِمُواكَ شَيْخًا	تُهَوِّكُ بِالنَّوَاكِي كُلَّ عَامٍ
وَإِنَّكَ مِنْ هِجَاءِ بَنِي تَمِيمٍ	كَمْزِدَادِ الْعَرَامِ إِلَى الْعَرَامِ
هُمْ مَنُّوا عَلَيْكَ فَلَمْ تُتْبِعْهُمْ	فَتَيْلًا غَيْرَ شَتْمٍ أَوْ خِصَامٍ
وَهُمْ تَرَكَوكَ أَسْلَحَ مِنْ حُبَارَى	رَأَتْ صَفْرًا وَأَشْرَدَ مِنْ نَعَامِ

Gördük aralarından Yezîd‘in kendilerine komutanlık yaptığı kimseleri, disiplinsiz zayıflıklar içinde.

Ey Yezîd, yoluna devam et paylanan biri olarak ya da çıkarmaya çalış burnunun üstündeki demiri. (Ya bizimle düşmanlığa devam et ya da küçüklüğünü kabul et.)

Sen adeta yağ eritirken gaz kaçıran cahil bir kadının eşeğisin. Asillere kötü laflar edersin.

İnsanlar sanırdı ki şerefli birisin, halbuki sen her zaman aptallığa saplanıp kalmışsın.

Temîmoğullarına hicvedenlerden biri sensin, kötülüğü katmerleşmiş kimse misali.

¹⁸⁴ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât* (Kâhire: Dâru‘l-Me‘ârif, ts.), 388.

Bulundular sana lütufta, sense hakaret ve düşmanlık dışında bir karşılık vermedin.

Bıraktılar seni şahin ve deve kuşu görünce, altına kaçırın toy kuşundan daha beter bir halde.

Cahiliye döneminde kabileler güçsüz bir duruma düşmemek adına diğer kabilelerle bazı antlaşmalar yaparlardı. Savaş olması durumunda iki kabilenin de birbirine destek vermesi bu antlaşmaların temel nedeniydi. Bu yüzden savaşmak durumunda kalan bir kabileye destek verilmemesi hatta bazen ihanetle karşılık verilmesi zem ve kınamayı meşru kılardı. Kulâbu'l-Evvel savaşında Hanzalaoğullarının düşmana pusu kurmak yerine kaçması İmruülkays'ın kendilerini hicvetmesi için meşru bir sebep olmuştur.¹⁸⁵ (Tavîl)

أَحْنِظَلْ لَوْ حَامَيْتُمْ وَكَرَمْتُمْ لَأَتْنَيْتُ خَيْرًا صَادِقًا وَلَا رِضَانِي
وَلَكِنْ أَبِي خِدْلَانُكُمْ فَافْتَضَحْتُمْ وَخَبَّئْتُمْ مِنْ سَعِيكُمْ كُلِّ إِحْسَانِ
وَقَدْ كَانَ أَصْفَاكُمْ بِأَخْلَصِ وُدِّهِ عَلَى غَيْرِكُمْ فَكُنْتُمْ شَرَّ خُلَصَانِ
وَكَمْ مَطَرَتْ كَفَّاهُ مِنْ فَضْلِ نَائِلِ لَهُ فِيكُمْ فَاشٍ وَكَمْ فَكَّ مِنْ عَانِ
أَحْنِظَلْ لَا شُكْرَ بِصَالِحِ فِعْلِهِ وَلَا عِقَّةَ إِذْ نَصْرُكُمْ خَادِلٌ وَإِنْ
فَأَلْفَيْتُمْ عِنْدَ الْجَوَارِ أَدْلَةَ وَعِيدَانُكُمْ فِي الْجُهْدِ أَخَوْرُ عِيدَانِ
أَحْنِظَلْ هَذَا ذِكْرٌ مَا قَدْ فَعَلْتُمْ وَأَجْلُو لَكُمْ وَجَهَ الْحَدِيثِ بِتَبْيَانِ
سَأُوقِدُ حَتَّى يَعْلَمَ النَّاسُ غَدْرَكُمْ مَشْهُورَةً فَوْقَ الْعَلَاءِ بِنِيرَانِ
أُبْتُمْ بِلَا غُنْمٍ وَلَا بِسَلَامَةٍ فَيَا شَرَّ أَتْبَاعٍ وَيَا شَرَّ أَخْدَانِ

Ey Hanzalaoğulları! (Savaş meydanında amcamı) savunsaydınız ve cömertçe davransaydınız, bu yaptığınızdan hoşnut olur sizi eylemlerinize överdim.

Ancak hainliğiniz sizi alıkoydu da gerçek kimliğiniz ortaya çıktı, işte bu yaptığınızla bütün iyi işlerinizi kirllettiniz.

¹⁸⁵ Muhammed b. el-Enbârî, el-Mufaddaliyyât me'a şerhin li İbni'l-Enbârî, thk. Carlos Ya'kûb Lyle, (Beyrut: Matba'tü'l-Âbâi'l-Yesû'iyî, 1920), 436-437.

Sizi en samimi muhabbetiyle başkalarına yeğlemişti. Siz ise yeğlenenlerin en şerlileri idiniz.

(Onun) Avuçları nice iyilikler yağdırdı, Onun bu türden iyilikleri sizin aranızda hayli yaygındır, darda kalmış nicelerin sıkıntısını giderdi.

Ey Hanzalaoğulları, onun bu güzel eylemlerine karşılık (sizde) ne bir şükür ne de bir iffet var, zira sizin desteğiniz yarı yolda bırakır (hayal kırıklığı yaşatır).

Komşulardan aşağılanarak muamele görmeye alıştınız, sözde çaba gösterip verdiğiniz destek en zayıf destektir.

Ey Hanzalaoğulları, bu dediklerim yaptıklarınızdır, konuşarak yaptıklarınızı ortaya döküyorum.

Yakacağım (anlatacağım) insanlar öğrenene kadar ihanetinizi, şanlı bir şekilde yukarıda yanan bir ateşle.

(Karşılığında) Eliniz boş ve zarar görmüş olarak döndünüz, sizler, ey büyük şer sahibi takipçiler ve dostlar!

Câhiliye’de hicvin daha çok istihzâ ve istihfâf yönleriyle ön plana çıktığı görülmektedir. Dönemin en seçkin şairlerinden sayılan Züheyr b. Ebû Sülmâ el-Hicâu’l-cemâ’î (topluluk hicvi) türüyle İmruülkaysoğullarını zemmetmiş, tümüne aşağıdaki şiiriyle meydan okumuştur.¹⁸⁶ (Tavîl)

عَلَيْنَا وَقَالُوا إِنَّا نَحْنُ أَكْثَرُ	رَأَيْتُ بَنِي آلِ امْرِئِ الْقَيْسِ أَصْفَقُوا
وَسَعْدُ بْنُ بَكْرٍ وَالنُّصُورُ وَأَعْصُرُ	سُلَيْمٌ بْنُ مَنْصُورٍ وَأَفْنَاءُ عَامِرٍ
أَوَاصِرِنَا وَالرَّحْمُ بِالْغَيْبِ تُذَكِّرُ	خُذُوا حَظَّكُمْ يَا آلَ عِكْرِمَ وَادْكُرُوا
إِذَا ضَرَسْتَنَا الْحَرْبُ نَارٌ تَسَعَّرُ	خُذُوا حَظَّكُمْ مِنْ وُدِّنَا إِنْ قُرَبْنَا
لَمِثْلَانِ أَوْ أَنْتُمْ إِلَى الصُّلْحِ أَفْقَرُ	وَإِنَّا وَإِيَّاكُمْ إِلَى مَا نَسُومُكُمْ
إِلَى صَوْتِهِ وَرُقَى الْمَرَائِلِ ضَمَّرُ	إِذَا مَا سَمِعْنَا صَارِحًا مَعَجَتِ بِنَا
نَقُولُ جِهَارًا وَيَلِكُمْ لَا تَنْفَرُوا	وَإِنْ شُلُّ رَيْعَانُ الْجَمِيعِ مَخَافَةً
فَتَمْنَعُكُمْ أَرْمَاحَنَا أَوْ سَتَعْدِرُ	عَلَى رِسْلِكُمْ إِنَّا سُنْعِدِي وَرَاءَكُمْ

¹⁸⁶ Abdulkâdir b. Ömer el-Bagdâdî, *Hizânetü'l-edebe* (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 2/329-331.

Gördüm İmrüülkaysoğullarını bize karşı bir birlik (birleşme) içinde, bizler sizden daha fazlayız sesleriyle.

Süleym b. Mansûr, Efnâ 'Âmir, S'ad b. Bekr, Benî Nâsır ve E'sar önderliğinde.¹⁸⁷

Alın payınızı ey İkrimeoğulları! Hatırlanması gereken yerde akrabalık bağına gözetin.

Bizim sevgimizden payınızı alın, aksi taktirde aramızda savaş patlak verip bize dokunduğunda yanımızda olmak habire şiddetle tutuşan ateşe benzer (döner).

Sizi çağırdığımız şeyde sizler ve bizler eşitiz, aksi durumda siz barışa daha muhtaçsınız.

Duyduğumuz zaman yardım çılgınlıklarını, aceleyle varır yanına atlılarımız.

(Halk düşmanın saldıracağını sezip korkuyla) develeri otlak alanından uzaklaştırdığında biz onlara yüksek sesle bağırırız "vah size, ürktümevin! Biz savunuruz onları."

Acele etmeyin hele, ardınızdan atları koşturacağız ve mızraklarımız sizi koruyacak, yapamazsak işte o zaman özrümüzü beyan edeceğiz. (Kaçmayın! Ensenizdeyiz sizin...

Mızraklarımız sebebiyle bize yaklaşamazsınız. İşte o zaman yalvaracaksınız.)

2.1.1.4. Vaf

Arap şiirinin en köklü temalarından biri sayılan vaf, bir şeyi ayrıntılarıyla anlatmak, ona biçim vermek anlamındadır.¹⁸⁸ Cahiliye şiirinin ana konularından olan fahr, hiciv, medih, inzâr, tehdîd vb. konularının tümünün vafı da içerdiğini söylemek mümkündür. Zira şairler savaşlardaki olayları, kahramanlıkları, orduları, esirleri hatta at, deve, ok, mızrak ve kılıç gibi savaş hayvanlarını ve aletlerini dahi şiirleriyle insanlara aktarma aracı kılmıştır. Bu yüzden her vafın aynı zamanda başka temalara da şâmil olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁸⁹

Mu'allaka şairleri arasında özel bir konuma sahip olan Züheyr b. Ebû Sülmâ, en-Nâbiga ve İmrüülkays ile Cahiliye döneminin üç büyük şairinden biridir. Birinci tabakadan sayılan şairin aile fertleri de kendisi gibi şairdir.¹⁹⁰ Topluma daima ahlak ve barışı telkin eden şair, mu'allakasında savaşın oldukça kötü bir şey olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca savaşı tutuştukça insanları içine çeken bir ateşe benzetmiş ve insanların kaçınması

¹⁸⁷ İkrime b. Hafsa b. Kays 'Aylân b. Mudar'ın soyundan gelen aileler.

¹⁸⁸ Hüseyin Elmalı, "Tasvîr- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mayıs 2022).

¹⁸⁹ Alî el-Cundî, *Şi'ru'l-harb* (Beyrut: Mektebetü'l-Câmiati'l-'Arabiyye, 1966), 73-74.

¹⁹⁰ Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mayıs 2022).

gerekirken dahil olduğu lanetli bir durum olarak aşağıdaki hikmetli sözleriyle vasfetmiştir.¹⁹¹ (Tavîl)

وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَذُقْتُمْ
مَتَى تَبَعْتُوهَا تَبَعْتُوهَا ذَمِيمَةً
فَتَعْرُكُكُمْ عَرَكَ الرَّحَى بِثِفَالِهَا
فَتُنْتِجُ لَكُمْ غِلْمَانَ أَشَامَ كُلَّهُمْ
فَتُغْلِلُ لَكُمْ مَا لَا تُغْلِلُ لِأَهْلِهَا
وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمَرْجَمِ
وَتَضُرُّ إِذَا ضَرَّيْتُمْوهَا فَتَضُرُّ
وَتَلْقَحُ كِشَافًا ثُمَّ تُنْتِجُ فَتُنْتِجُ
كَأَحْمَرَ عَادٍ ثُمَّ تُرْضِعُ فَتَقْطِمُ
فُرَى بِالْعِرَاقِ مِنْ قَفِيزٍ وَدِرْهَمِ

Savaş, sizlerin ancak acısını tattığı ve iyi bildiği bir şeydir. İddia ile konuşulacak şey değil.

Ne zaman savaşı körüklerseniz nahoş karşlanır, alışkanlık haline getirirseniz durmadan alevlenir.

Savaş, değirmenin öğüttüğü gibi çığner atar sizi; bir yılda iki defa döllenir de ikizler doğurur.

Savaş, öyle lanetli çocukları verir ki sizlere, hepsi 'Âd'ın kırmızısı¹⁹² gibi, (savaş) onları emzirir sonra da süten keser.

(Savaşta ölen kimselerin ailesine karşılık olarak) getirir ehline kazanç olarak para, Iraktaki köy halkının gelirinden daha fazla.

Cahiliye döneminin önde gelen şairlerinden bir diğeri 'Amr b. Külsûm'dur. Cesaret ve atılganlığıyla bilinir. Henüz gençlik yıllarında kabilenin reisi olan şair, dönem şairlerinin aksine mu'allakasına talele (sevgilinin ayrılıp başka bir diyara göç ettikten sonra kalan kalıntılara ağlama tasviri) yerine zaferi içkiyle kutlamanın keyfini aktarmakla başlamaktadır.¹⁹³ Düşmanlarının kendilerine karşı hiçbir şansı olmadığını, savaşı ve

¹⁹¹ Ya'kûb Şeyhu, *Mecâni'l-edebe fî hadâiki'l-'Arab* (Beyrut: Matba'ü'l-Âbâi'l-Yesû'iyîn, 1913), 6/187; Ahmed b. Muhammed el-Meczûb, *el-Murşid ilâ fehmi eş'âri'l-'Arab* (Kuveyt: Dâru'l-Âsâri'l-İslâmiyye, 1989), 4/69.

¹⁹² Salih peygamberin devesini kesen Kudâr b. Sâlif adında Semûd kavminin ferdi.

¹⁹³ Muharrem Çelebi, "Amr b. Külsûm- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mayıs 2022).

düşmanı bir misafir gibi ağırladıklarını ve savaştaki maharetlerini vafsettiği beyitler aşağıdaki gibidir:¹⁹⁴ (Vâfir)

يَكُونُوا فِي اللَّقَاءِ لَهَا طَحِينًا	مَتَى نَنْقُلُ إِلَى قَوْمٍ رَحَانًا
وَلُهُوتُهَا قُضَاعَةً أَجْمَعِينَا	يَكُونُ ثِفَالَهَا شَرْقِيَّ نَجْدٍ
فَأَعَجَلْنَا الْقِرَى أَنْ تَشْتِمُونَا	نَزَلْتُمْ مَنَزَلَ الْأَضْيَافِ مِنَّا
فُبَيْلِ الصُّبْحِ مِرْدَاةً طَحُونَا	قَرِينَاكُمْ فَعَجَلْنَا قِرَاكُمْ

Bizler savaş değirmeniyle ne zaman bir kavme yönelirsek, olurlar karşılaşmada (savaşta) un ufak.

Necd'in doğusudur o değirmenin altında kalan, Bütün Kudâ'a bölgesidir(altında) ezilene.

Misafir olarak vardınız bize, bizlerse derhal misafirperver davrandık sövmeyesiniz diye bizlere.

Ağırladık sizi sabahın erken saatlerinde hızla, sert kaya gibi bir savaşla ve ezdik sizi.

Cahiliye döneminde kabileler çoğu zaman düşmanlarından intikam almak ve öldürülen kabilenin reisi, bir büyüğü veya yakın akrabalarının kanını yerde koymamak için ani baskınlar düzenlerlerdi. Kays 'Aylân'ın Ganîoğulları koluna mensup ve yaptığı iyi at tasvirleriyle meşhur Cahiliye dönemi şairi ve savaşçısı Tufeyl el-Ganevî (ö. 610), ani bir baskını aşağıdaki iki beyitte şu şekilde ifade etmektedir:¹⁹⁵ (Vâfir)

مَنَالًا وَالْقُبَابُ مَعَ الْقُبَابِ	أَغْرْنَا إِذْ أَعَارَ الْمَلِكُ فِيْنَا
وَكُنَّا فِي الْعَدُوِّ دَوِي عِقَابِ	عِقَابًا بِابْنِ عَائِدِ ابْنِ عَبْدِ

Baskın yaptık, liderimiz de bizimle, kılıç üstüne kılıçlarla birlikte.

Cezalandırmak için İbn 'Âiz b. Abd'i, bizler idik düşmanı cezalandıracak kişiler.

¹⁹⁴ Emîl Bedî' Ya'kûb, *Dîvânu 'Amr b. Kulsûm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), 72-73.

¹⁹⁵ el-Cundî, *Şi'ru'l-harb*, 80.

Klasik Arap şiirinde savaş vasfı kadar savaşta kullanılan hayvanlar ve aletlerin vasfı da şairler tarafından sıkça dillendirilmiştir. ‘Anterâ b. Şeddâd atıyla savaş tasviri yapan öncü şairlerden biridir. Alt dudağındaki yarık sebebiyle ‘Anteratü’l-Felhâ lakabıyla anılan şairin, mu‘allakasını Benî ‘Abs ve Benî Zübyân kabileleri arasında at yarışı sırasında yapılan bir hile yüzünden çıkan Dâhis ve Gabrâ savaşından sonra söylediği rivayet edilir.¹⁹⁶ Dönemin tüm şairleri gibi ‘Antera da at tasviri yaparken bu hayvanın yalnızca salt fiziksel özelliklerini zikretmemiştir. Tasvirdeki temel amacının atın iyi özelliklerini överek kendini övme gayreti olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁷ Bir şiirinde şair, iki ordunun çarpışmasını, kullanılan savaş aletlerini meydanı aydınlatan yıldızlar gibi tasvir etmiştir. Savaşta süvarilerin kanının atlara bulaşmasını adeta kan gölü gibi ifade edip öldürülen düşmanları leş yiyen hayvanlara bırakılmış develer gibi göstermiştir.¹⁹⁸ (Kâmil)

وَكْتِيَّةٍ لَبَسَتْهَا بَكْتِيَّةٍ	شَهْبَاءَ بَاسِلَةٍ يُخَافُ رَدَاهَا
فِيهَا الْكُمَاهُ بَنُو الْكُمَاةِ كَأَنَّهُمْ	وَالْحَيْلُ تَعَثُّ فِي الْوَعَى بِقَنَاهَا
شُهْبُ بَائِدِي الْقَابِسِينَ إِذَا بَدَتْ	بَأَكْفِهِمْ بَهَرَ الظَّلَامَ سَنَاهَا
صَبْرٌ أَعَدُّوا كُلَّ أَجْرَدٍ سَابِحٍ	وَنَجِيَّةٍ ذَبَلَتْ وَخَفَّ حَشَاهَا
يَعْدُونَ بِالْمُسْتَلْمِينَ عَوَيسَا	فُودًا تَشَكَّى أَيْنَهَا وَوَجَاهَهَا
يَحْمِلْنَ فِتْيَانًا مَدَاعِسَ بِالْقَنَا	وُقْرًا إِذَا مَا الْحَرْبُ خَفَّ لَوَاهَا
مِنْ كُلِّ أَرْوَعٍ مَاجِدٍ ذِي صَوْلَةٍ	مَرَسٍ إِذَا لَحِقَتْ خُصَى بِكَلَاهَا
وَصَحَابَةِ شَمِّ الْأَنْوَفِ بَعَثْتُهُمْ	لَيْلًا وَقَدْ مَالَ الْكَرَى بِطُلَاهَا
وَسَرَيْتُ فِي وَعْثِ الظَّلَامِ أَقْوَدُهُمْ	حَتَّى رَأَيْتُ الشَّمْسَ زَالَ ضَحَاهَا
وَلَقَيْتُ فِي قُبُلِ الْهَجِيرِ كَتِيَّةَ	فَطَعَنْتُ أَوْلَ فَارِسٍ أَوْلَاهَا

¹⁹⁶ “Antere-TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 17 Mayıs 2022).

¹⁹⁷ Nurettin Ceviz, *Arap Şiirinde At Tasviri (Cahiliye ve İslamî Dönem)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 34.

¹⁹⁸ Tammâs, *Divânu ‘Antera b. Şeddâd*, 58-59.

Nice birlik vardır bozguna uğrattığım eşdeğer birlikle. (Demirden silahların çokluğu sebebiyle) gri renge bürünmüş, yüreklere korku salan ürkütücü görüntüsüyle.

Aralarında kahraman savaşçıların kahraman çocukları vardır, atlar ise savaşta yere saplanan mızrakların çokluğundan tökezlemektedir.

(Kılıçlar) yıldızlar gibidir tutanların ellerinde görüldüğü vakit, parlaklıkları karanlığı aydınlatan.

(Kahraman savaşçılar) sabırlıdırlar, kısa yeveli yüzercesine koşan her atı savaşa hazırladılar. İç organları zayıf necip atları da...

(Pek çok saldırıya katıldıklarından) somurtarak koşarlar sırtlarında zırhını giyinmiş savaşçılarla, komutanlarına uyararak.

Taşırar sırtlarında kana susayan atılğan, vâkur gençleri, savaş hararetini azalttığı sırada.

Şerefli, güçlü, deneyimli savaşçılar, oklar atıldığında her tarafta.

Zulme boyun eğmeyen kimseler yolladım geceleyin onlara, uyku yapıştı hepsinin boynuna.

Kendilerine liderlik ettiğim kimseler arasında geceleyin yürüyüşe çıktım, en sonunda güneşin doğduğunu gördüm.

Öğle sıcağından hemen önce bir orduya rastladım, hakladım önüme çıkan ilk süvariye.

Mu'allakasının başka beyitlerinde 'Antera savaşdaki yeteneklerini, ganimet veya bir şeyler elde etmek için savaşmadığını aksine bu iş için yaratıldığını efsunlu sözlerle 'Able'ye anlatmaktadır.¹⁹⁹ (Kâmil)

نَهْدِ تَعَاوَرُهُ الْكَمَاهُ مُكَلِّمِ	إِذْ لَا أزالَ عَلَى رِحَالَةٍ سَاحِجِ
يَأوي إلى حَصْدِ الْقِسِيِّ عَرْمَرِمِ	طَوْرًا يُجَرِّدُ لِلطَّعَانِ وَتَارَةً
أَغَشَى الْوَعَى وَأَعْفُ عِنْدَ الْمُغْنَمِ	يُخْبِرُكَ مَنْ شَهِدَ الْوَقِيعَةَ أَنَّنِي
لا مُمَعِنٍ هَرَبًا وَلَا مُسْتَسَلِمِ	وَمُدَجِّجٍ كَرِهَ الْكَمَاهُ نِزَالَهُ
مُتَّقَفٍ صَدَقِ الْكُعُوبِ مُقَوِّمِ	جَادَتْ لَهُ كَفِّي بِعَاجِلِ طَعْنَةٍ

¹⁹⁹ Ebû Gâlib İbn Meymûn, *Muntehe't-taleb min eş'âri'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2009), 2/70-71.

فَشَكَّكَتُ بِالرُّمَحِ الْأَصَمِّ ثِيَابَهُ لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَا مُحَرَّمٌ

Ben, savaşçuların sırayla (aralıksız) saldırdığı, adeta suda süzülen yaralı atımın üzerindeyimdir her zaman.

Bazen atım tek başına atılır savaşa, bazen güçlü yaylara sahip kimselerin arasını mesken edindir.

Savaşa şahit olanlar sana söylerler, savaş sırasında meydanda olduğumu, ganimet toplama sırasındaysa kaybolduğumu.

Yiğitlerin karşı karşıya gelmek istemediğı silah kuşanmış nice kahraman var, ne teslim olan ne de kaçmayı aklından geçiren.

Cömertçe vurdu ona ellerim vakit geçirmeden, bağlantı noktaları sapasağlam düz ve sert mızrakla.

Parçaladım sert mızrağımla onun elbisesini, asil insanlar bile değıldir bu mızrağın karşı koyacakları.

Kimi zaman orduların ani baskınlarda başarısız olduğu görölmekteydi. Nadiren bazı şairler bu başarısızlığı da vasf türüyle ortaya koymuştur. Has‘em‘ler üzerine düzenlenecek baskının Selül kabilesi tarafından düşmana bildirilmesi ve bu yüzden başarısız olunması kabilesinin önderi ve şairi ‘Âmir b. Tufeyl (ö. 554) tarafından şiire yansımıştır. Kendisini dinlemedikleri için kavmine duyduğu hayıflanmayı, başarısızlığı ve duyduğu derin hüznü aşağıdaki beyitlerde açıkça ifade etmiştir.²⁰⁰ (Vâfir)

وَسَيَّرِي فِي الْهَوَاجِرِ مَا أَقِيلُ	يَا لَهْفِي عَلَى مَا صَلَّى سَعِيي
رِمَاحَهُمْ وَتُنذِرُهُمْ سَلَوُلُ	فَإِنَّ الْحَيَّ حَنَعَمَ أَحْرَزْتَهُمْ
وَيَأْتِيهِمْ بَعَوْرَتَنَا الدَّلِيلُ	مَخْرَجَنَا فَلَا نَخْفَى عَلَيْهِمْ
لِمُدْرِكِ أَكْلِبِ يَوْمٍ طَوِيلُ	وَلَوْ أَيُّ أُطَعْتُ لَكَانَ مِنِّي
بِهِمْ أَلَّا يُبَالُوا مَا أَقُولُ	وَلَكِنِّي عُصِيْتُ وَكَانَ جَهْلًا
وَيَعْصِينِي الَّذِينَ بِهِمْ أَصُولُ	يُلُومُنِي الَّذِينَ تَرَكْتُ خَلْفِي

²⁰⁰ Muhammed el-Enbârî, *Dîvânu ‘Âmir b. Tufeyl* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1979), 98-99.

Ne yazık, emeğimi ve güneşin kızgın sıcaklığının altında uyumadan gezinmelerimin boşa çıkmasına!

Has 'em kabilesini korudu mızrakları ve uyardı Selûl'lar onları.

Gizli kalmadı onların üzerine yürüyüşümüz, işte (pusacağımız bölgeye) gelişleri bunun delilidir.

Keşke itaat olunsaydım, işte o zaman olurdu Müdrik Eklub için zorlu bir gün (uzun bir gün).

Ne var ki dinlenmedi sözüm, söylediklerime aldırmadıkları için oldular cahil bir toplum. Ardımda bıraktığım kimseler kınıyor beni, önderleri olarak ilerlediklerim ise bana isyan ediyor.

Savaşta manevra alanını genişletmesi, binicisine hız kazandırması ve ihtişamlı bir görünüm vermesi sebebiyle atın deveye kıyasla şiirde daha çok yer edindiğini söylemek doğru bir ifade olacaktır.²⁰¹ Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın 'Abs ile Zübyân kabileleri arasında barışı sağlayan Herim b. Sinân'ı (ö. 608) methettiği ve atını vafsettiği beyitler aşağıdaki gibidir:²⁰² (Basît)

مِنْهَا الشَّنُونُ وَمِنْهَا الرَّاهِقُ الزَّهْمُ	القَائِدُ الْحَيْلَ مَنكُوبًا دَوَابِرْهَا
عَلَى قَوَائِمٍ عَوْجٍ لَحْمُهَا زِيَمٌ	قَدْ عُولِيَتْ فَهِيَ مَرْفُوعٌ جَوَاشِنُهَا
تَنْتَخُ أَعْيُنُهَا الْعِقْبَانُ وَالرَّخَمُ	تَنْبِدُ أَفْلَاطَهَا فِي كُلِّ مَنزِلَةٍ
خَلَجُ الْأَجْرَةِ فِي أَشْدَاقِهَا صَجَمٌ	فَهِيَ تُبَلِّغُ بِالْأَعْنَاقِ يُتْبِعُهَا

Binince süvarisi üzerine yaralanır toynakları ilerlemekten, ister cılız isterse semiz olsun. Atı yerden yüksek özenle yaratılmıştır, düz olmayan ayakları üzerinde göğüs kısmı yukarı kalkıktır.

Reddeder taylorını her zaman, akbaba ve kartallar diker gözlerini onlara.

²⁰¹ el-Cundî, Şi'ru'l-harb, 124-125.

²⁰² Ali Hasan Fâ'ûr, Dîvânü Zuheyr b. Ebî Sülmâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 115.

Boynunu uzatır takip ettiklerine (develere) gelmişse hızlanması gereken zaman, dokunur çenesiyle hızlandırmak amacıyla.

Kılıç, ok, yay ve mızrak savaşta gösterilen kahramanlığın en önemli unsurlarındandır. Birçok şiirde bu savaş aletlerine yer verilmiştir. Şairlerin savaş temalı şiirlerde atların fiziksel özelliğini ön plana çıkarmasının arkasındaki temel nedenin kendilerini övme gayreti olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu durumun savaş aletleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zû'l-İsb'a el-'Advânî'nin kılıcın, dokunduğu kemikleri dahi anında kestiğini tasvir ettiği bir beyti aşağıdaki gibidir:²⁰³ (Munserih)

إِذَا مَسَّ مُعْظَمًا قَطَعًا إِمَّا تَرَى سَيْفَهُ فَأَبْيَضُ قِصَّ

Ya da görürsün onun ışıltılı keskin kılıcını, dokunduğu herkimse kemiklerini dahi paramparça eder.

2.2. SADRU'L-İSLAM ŞİİRİNDE SAVAŞ

İbn Haldun ve çağdaş takipçilerinin iddialarına göre Erken İslami Dönemde Müslümanların inandıkları din ve getirdikleriyle meşgul olması ve bunlara ek olarak Kur'ân-ı Kerîm'in üslubu ve nazmı karşısında dehşete düşmeleri sebebiyle bir dönem şiirde gerileme görülmüştür.²⁰⁴ Muhtemelen İbn Haldun'u bu düşünceye iten şey, İbn Sellâm'dan gelen İslam'ın gelmesiyle insanlar onunla ve Allah yolunda cihatla meşgul olmaya başladı, böylece Araplar şiir inşâdı ve rivayetine uzak kaldı. Bu da edebiyat sahasına gerileme olarak yansıdığı rivayetidir.²⁰⁵ Ne var ki bu iddiaların tam olarak gerçeklikle örtüşmediği belirtilmelidir. Zira Arap coğrafyası sadece Hicaz bölgesindeki Mekkeli müşrikler, Medineli Yahudiler ve bu bölgelerdeki Müslümanlara münhasır değildi. Birçok harici kabile ve topluluk bulunmaktaydı. Tüm bunlara ek olarak Arap yarımadasında İslam dininin yayılışıyla birlikte savaş nedenlerinin Cahiliye dönemine kıyasla değişiklikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde asabiyet, sulak

²⁰³ İbn Meymûn, *Muntehe't-taleb min eş'âri'l-'Arab*, 85.

²⁰⁴ Ebû Zeyd İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdurrahman Muhammed (Mısır: el-Behiyyetü'l-Mısriyye, ts.), 427.

²⁰⁵ el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, 1/25.

arazi, kan davası, nesep ve kadın vb. savaş sebepleri arka planda kalmıştır. Zira Müslümanların önceliği inandıkları İslam dinini savunmak ve bu uğurda savaşarak malını hatta canını vermek olmuştur. Öte yandan ağırlıklı olarak Müşrik ve Yahudiler de yeni bir din olarak gördükleri İslam ve mensuplarıyla aynı şiddette mücadeleye girişmişlerdir. Bu sebeple Sadru'l-İslam döneminde İslam için savaşmak veya İslam ile savaşmak edebiyat yoluyla şiire sirayet etmiştir. İslam'ın gelişi ve yayılışla birlikte şairler farklı yerlerde durmayı tercih etmişlerdir; kimisi İslam'a karşı tavır almış, kimisi İslam'ı savunmuş, bazıları ise İslam'a ilgisi olsa da Müslüman olmamıştır.²⁰⁶

2.2.1. Sadru'l-İslam Şiirinde Savaş İçerikli Bazı Şiir Türleri

Sadru'l-İslam ile Cahiliye Dönemleri birbirine geçmiş iki dönemdir. Bu nedenle edebiyat, dönemlere ayrılırken ek bir dönem ve şair grubunun belirlenmesi şeklinde ayrılması elzem olmuştur. Her iki dönemi de idrak eden şairlere Muhadram şairler denmiştir. Yakın zaman dilimlerine denk geldiği için şiirde köklü bir değişiklik olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi tezimizin konusunu oluşturan savaş şiirlerinin temel nedenleri üzerinde ve içeriğinde birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Zira bu dönemde savaş temalı gerek medih gerek hiciv veya diğer şiir türlerinin içeriğinde inanca dair belirtilerin giderek arttığını söylemek gerekir. Bu bölümde savaş ve mahiyetinin şiire yansımaları mersiye, medih, hiciv ve vasf gibi edebi türlerle ele alınacaktır.

2.2.1.1. Mersiye

Sadru'l-İslam şiirlerinde mersiye türünün de Cahiliye dönemine kıyasla değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Mekkeli Müşrikler ile yapılan savaşlarda Müslümanların verdiği şehitler şiirlerle yâd edilmiş ve Müşriklerin aksine kendilerinin cennete gittiği vurgulanmıştır.²⁰⁷ Bu dönemin mersiye şiirleri incelendiğinde, aynı durumun müşrikler için de geçerli olduğu görülecektir.

²⁰⁶ Demirayak, *Sadru'l-İslam Dönemi*, 57-68.

²⁰⁷ Seyyid Emir Mahmûd Enver vd., "Te'sîru'l-İslâm 'alâ edebi'r-risâ", *et-Türâsü'l-Edebî* 7 (20 Kasım 1969), 19-40.

Bedr, Müslüman ve Müşriklerin karşı karşıya geldikleri ilk savaştır. İslam kuvvetlerinin sayısı 305, Mekkeli Müşriklerin ise 1000 kadardı. Kesin Müslüman zaferiyle sonuçlanan savaşta Müslümanlardan 14 kişi şehit olmuş, Müşriklerden Ebû Cehil ve ‘Utbe başta olmak üzere yaklaşık 70 Müşrik öldürülmüştür.²⁰⁸ Cahiliye döneminde Haniflik dinini benimseyip İslam peygamberi Hz. Muhammed’e duyduğu şüphe ile Müslüman olmayan ve Hz. Peygamber’in “*Dili iman etti ama kalbi kafir kaldı*” dediği şair Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın²⁰⁹ (ö. 630) Bedr’de öldürülenlere yaktığı ağıtın bazı beyitleri aşağıdaki gibidir.²¹⁰ (Meczû’l-Kâmil)

مِ بَنِي الْكِرَامِ أُولِي الْمَمَادِحِ	أَلَا بَكَيْتَ عَلَى الْكِرَا
عِ الْأَيْكِ فِي الْعُصْنِ الصَّوَادِحِ	كِبْكَ الْحَمَامِ عَلَى فُورِ
نَاتٍ يَرْحَنَ مَعَ الرِّوَائِحِ	يَبْكِينَ حَرَى مُسْتَيِّ
تُ الْمَعُولَاتِ مِنَ النَّوَائِحِ	أَمْثَالَهُنَّ الْبَاكِ يَا
حُزْنٍ وَيَصْدُقُ كُلُّ مَادِحِ	مَنْ يَبْكِهِمْ يَبْكُ عَلَى
قَلِّ مِنْ مَرَاذِبَةٍ جَحَاجِحِ	مَاذَا يَبْدُرُ وَالْعَقْنُ
حَنَّانٍ مِنْ طَرْفِ الْأَوَاشِحِ ²¹¹	فَمُدَافِعِ الْبَرْقَيْنِ قَالَ
يَلِّ مَعَاوِيرٍ وَحَاوِحِ	شُمُطٍ وَشُبَّانٍ بِهَالِ
وَلَقَدْ أَبَانَ لِكُلِّ لَامِحِ	أَلَا تَرَوْنَ لِمَا أَرَى
فَهِيَ مُوحِشَةُ الْأَبَاطِحِ	أَنْ قَدْ تَغَيَّرَ بَطْنُ مَكَّةَ
نَقِيٍّ اللَّوْنِ وَاضِحِ	مِنْ كُلِّ بِطْرِيْقٍ لِبَطْرِيْقِ
وَجَائِبُ لِلْخَرْقِ فَاتِحِ	دُعْمُوصُ أَبْوَابِ الْمُلُوكِ
الْمَلَاوِيْثَةِ الْمَنَاجِحِ	مِنْ السَّرَاطِمَةِ الْخَلَاجِمَةِ
الْأَمْرِيْنَ بِكُلِّ صَالِحِ	الْقَائِلِيْنَ الْقَاعِلِيْنَ
قِ الْخُبْرِ شَحْمًا كَالْأَنَافِحِ	الْمُطْعِمِيْنَ الشَّحْمَ فَوْ

²⁰⁸ Mustafa Fayda, “Bedr Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 03 Haziran 2022).

²⁰⁹ Yakup Göçemen, “Hanîf Şair Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın Şiirlerinde Başlıca Dinî Anlamlar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 297-324.

²¹⁰ Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm* (Mısır: Matb‘atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/30-31.

²¹¹ Bedr ve Medine arasındaki bazı yerler.

إِلَى جِفَانٍ كَأَلْمَنَاضِحٍ	نُقُلُ الْجِفَانَ مَعَ الْجِفَانِ
يَعْفُوهُ وَلَا رَحَّ رَحَارِحٍ	لَيْسَتْ بِأَصْفَارٍ لِمَنْ
[الضَّيْفِ] وَالْبُسْطِ السَّلَاطِحِ	لِلضَّيْفِ ثُمَّ الضَّيْفِ بَعْدَ
إِلَى الْمِثْنِ مِنَ اللِّوَاقِحِ	وَهُبُّ الْمِثْنِ مِنَ الْمِثْنِ
صَادِرَاتٌ عَن بَلَادِحِ	سَوْقِ الْمُؤَبَّلِ لِلْمُؤَبَّلِ
م مَزِيَّةٌ وَرَنَ الرِّوَاكِحِ	لِكِرَامِهِمْ فَوْقَ الْكِرَا
قِسْطَاسٍ فِي الْأَيْدِي الْمَوَانِحِ	كَتَتَافُلِ الْأَرْطَالِ بِأَل

Ağlamaz mısınız, o asil oğlu asillere, tüm iltifatları hak edenlere.

Sık yapraklar arasında gizlenip terennüm eden güvercinler gibi.

Boyunları eğik (acılı) kadınlar ağlarlar, ayrılanlarla (ölenlerle) birlikte uzaklaşırlar.

İşte onlar gibidir etrafta ağıt yakarak ağlayanlar.

Onlara ağlayanlar gerçek bir derde ağlamıştır, doğrudur her methiye düzenlerin (onlar için) söylediği.

Nice başlar düşmüştü toprağa Bedr ve (kum dolu) vadilerde, kavminin efendisi ve büyüğüdü hepsi de.

Berkayn'de, selin döküldüğü yerde, ardından el-Hennân diğer taraftan el-Evâşih'ta.

Ne çok yaşlı ve genç efendiler vardı orada, yağmacılar ve durmadan hücum yapanlar.

Görmüyor musunuz benim gördüklerimi? Göz ucuyla bakanlar için dahi her şey açıkça ortaya çıkmıştır.

Değiştirdi Mekke'nin ortası, ovaları artık ıssızdır.

Sâfi açık renkli her bir komutandan diğerine el değiştiren (ovaları).

Kralların kapılarını aşındıran, çölleri aşıp geçen,

Uzun boylulardan ve iri cüsselilerden, çabalarını sonlandıran kavmin efendileri.

Her türlü iyiliği dillendirenler, yapanlar ve emredenler,

Ekmeğin üzerine (kesilmiş hayvanın mide bölgesindeki kaliteli) yağ türünden iç yağı sürüp ikram edenler,

Havuzlara (dökülen sular) misali kazanlardan kazanlara yemek aktaranlar.

Kazanları ne boştur ne de sığ, ikramda bulunduğu kimseler için.

Misafire sonra diğer misafirin ardından gelen misafire geniş hasırlar sererek.

*Yüzlerle telaffuz edilen develere yine yüzlercesini katarak hibe edenler.
Belâdih'den dönen develere başka develer de katarak sürerler.
Saygınların saygınlar üzerinde dağlar kadar sıkleti (üstünlük) vardır.
Sağa sola hareket eden ellerle terazide tartılan ağırlıkların yalpalaması gibi.*

Kadınların mizaçları gereği acıyı ve kederi erkeklerden daha belirgin yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Bedr gününde babası, amcası ve kardeşini kaybeden Hind b. Utbe, intikamı alınıncaya kadar koku sürünmeyeceğini ve kocasıyla birlikte olmayacağını açıklamıştır. Mekkeli kadın müşriklerin önde gelenlerinden Hind, müşrikleri teşvik edici şiirler inşâd etmiştir.²¹² Bir şiirinde Bedr'de ölen babasını şu şekilde yâd etmiştir:²¹³ (Mütেকârib)

أَعْيَنِي جُودًا بِدَمْعِ سَرَبٍ عَلَى خَيْرِ خُنْدِفٍ لَمْ يَنْقَلِبْ
تَدَاعَى لَهُ رَهْطُهُ غُدْوَةً بَنُو هَاشِمٍ وَبَنُو الْمُطَلِّبِ
يُذِيقُونَهُ حَدَّ أَسْيَافِهِمْ يَعْلُونَهُ بَعْدَ مَا قَدْ عَطِبْ
بَجْرُونَهُ وَعَفِيرُ التُّرَابِ عَلَى وَجْهِهِ عَارِيًّا قَدْ سَلِبْ
وَكَانَ لَنَا جَبَلًا رَاسِيًّا جَمِيلَ الْمَرَاةِ كَثِيرَ الْعُشْبِ

Cömertçe akıt yaşlarını ey gözlerim, bardaktan boşalırcasına, Hindef'in alt edilmemiş soylusuna.

Öğle vakti meydan okuyorlar ona, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları.

Tattırıyorlar ona kılıçlarını (tadını), perişan ettiler öldürdükten sonra onu.

Sürüklüyorlar onu yüzünde toprak parçaları, çıplak kalmış bedeni çünkü yağmalanmış.

O, bizim için yeşil otları bol, manzarası hoş yüce bir dağ gibiydi.

Başka bir şiirinde ise Hind, Bedr ve orada ölenler üzerine şunları demiştir:²¹⁴ (Tavîl)

يَرِيبُ عَلَيْنَا دَهْرُنَا فَيَسُوْنَا وَيَأْتِي فَمَا نَأْتِي بِشَيْءٍ يُغَالِبُهُ

²¹² M. Yaşar Kandemir, "Hind bint Utbe- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mayıs 2022).

²¹³ Ebü'l-Kâsım İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimesk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 40/19; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/38; Abdullah b. Ahmed es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1992), 5/342.

²¹⁴ İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/39.

أَبْعَدَ فَتِيلٍ مِنْ لُؤْيٍ بِنِ غَالِبٍ
 أَلَا رَبُّ يَوْمٍ قَدْ رُزِنْتُ مُرَرْنَا
 يِرَاعُ أَمْرٍ وَإِنْ مَاتَ أَوْ مَاتَ صَاحِبُهُ
 تَرْوُحُ وَتَعْدُو بِالْجَزِيلِ مُوَاهِبُهُ
 فَإِنْ أَلْفَهُ يَوْمًا فَسَوْفَ أَعَاتِبُهُ
 لِكُلِّ أَمْرٍ فِي النَّاسِ مَوْلَى يُطَالِبُهُ
 فَقَدْ كَانَ حَرْبٌ يَسْعَرُ الْحَرْبَ إِنَّهُ

Endişelendiriyor zaman, üzüyor ve isyan ediyor bize, bulamadık ona galip gelecek bir şey.

Luey b. Gâlib'in ölümünden sonra, kendisi veya dostu ölse bile bundan korkulur mu?

Nice günler yoksun bırakıldım ben (musibetlere gark oldum), onun insanlara verdiği hediyeler gelir gider.

Ulaştır Ebû Süfyân'a benden bu mesajı, bir gün rastlarsam ona, azarlayıp yüzüne vuracağım ayıbı.

Harb, harlıyordu savaşın ateşini, o insanlar arasında herkesin dost olmak istediği bir zattı.

Bedr savaşında şehit düşen Müslümanlardan biri de Medineli Hubeyb b. 'Adiyy'dir (ö. 635). Lihyâoğullarına esir düşünce kendisini Bedr'deki intikamlarını almaları için Mekkeli Müşriklere sattılar. Onu öldürmek için etrafında toplanan Mekkelilere namaz kılmak istediğini belirttikten sonra hızla namaz kılmış ve "Toplandı etrafımda insanlar, kışkırttılar birbirlerini beni öldürmek için" anlamında bir şiir okumuştur.²¹⁵ Şehit edilmesinin ardından peygamber şairi Hassân b. Sâbit onun için mersiye türünde bir şiir okumuştur.²¹⁶ (Basît)

يَا عَيْنُ جُودِي بِدَمْعٍ مِنْكَ مُنْسَكِبٍ
 وَابْنِي حُبَيْبًا مَعَ الْفِتْيَانِ لَمْ يَوْبِ
 صَفْرًا تَوَسَّطَ فِي الْأَنْصَارِ مَنْصِبُهُ
 سَمَحَ السَّجِيَّةِ مَحْضًا غَيْرَ مُؤْتَشِبِ

²¹⁵ es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fi şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 6/171; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/176; Hassân b. Sâbit, *Dîvânü Hassân b. Sâbit*, thk. 'Abde' Alî Muhennâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 37; M. Yaşar Kandemir, "Hubeyb b. Adî - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mayıs 2022).

²¹⁶ İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/177-178; es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fi şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 6/172; İbn Sâbit, *Dîvânü Hassân b. Sâbit*, 37-38.

قَدْ هَاجَ عَيْنِي عَلَى عَلَاتِ عَبْرَتِهَا
 يَا أَيُّهَا الرَّكَبُ الْعَادِي لِطَيْتِهِ
 بَنِي كَهْبِيَّةٍ أَنْ الْحَرْبَ قَدْ لَقِحتْ
 فِيهَا أُسُودُ بَنِي النَّجَّارِ تَقْدَمُهُمْ
 إِذْ قِيلَ نَصَّ إِلَى جِدْعٍ مِنَ الْخَشَبِ
 أَبْلُغْ لَدَيْكَ وَعَيْدًا لَيْسَ بِالْكَذِبِ
 مَخْلُوبُهَا الصَّابُ إِذْ مُرَى لَمُحْتَلِبِ
 شُهْبُ الْأَسِنَّةِ فِي مُعْصُوصِ لَجِبِ

Gözüm! Su gibi cömertçe aksın yaşların, yiğitlerle ayrılıp giden ve bir daha dönmeyecek olan Hubeyb'e.

Makamı Ensâr'ın tam orta yerinde olan kartala, âlicenap, saf, temiz nesebli o kişiye.

Pınar oldu gözüm, akıttı tüm yaşlarını, bir ağacın gövdesine asıldı denildiğinde.

Ey (halis) niyeti için ayrılıp giden süvari, ilet götürdüğün yalansız tehdidi.

Ey namussuzun çocukları! patlak verdi savaş, sağan kişi için onun (savaş) sütü ebû cehil karpuzu misali.

Neccâroğulların'dan kahramanlar vardı, gürültülü koca bir ordu, önlerinde de parlak mızrak uçları.

Uhud Savaşı'nda Müslümanlar önemli kayıplar vermiştir. Hz. Peygamberin amcası Hamza b. Abdulmuttalib bu gazvede hayatını kaybeden sahabelerden biridir. Müslümanlar arasında önemli bir mevkiye sahip olan Hz. Hamza'nın Uhud'ta şehit edilmesi üzerine Ensar'dan olan şair Abdullah b. Revâha, Hamza'nın ölümünün Müslümanlar üzerindeki etkisini, önceki savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları ve sabrı tavsiye ve telkin eden mersiye türünde bir şiir nazmetmiştir.²¹⁷ (Vâfir)

وَمَا يُعْنِي الْبُكَاءُ وَلَا الْعَوِيلُ
 أَحْمَزَةٌ ذَاكُمْ الرَّجُلُ الْقَتِيلُ
 هُنَاكَ وَقَدْ أُصِيبَ بِهِ الرَّسُولُ
 وَأَنْتَ الْمَاجِدُ الْبَرُّ الْوَصُولُ
 بَكَتْ عَيْنِي وَحَقُّ لَهَا بُكَاهَا
 عَلَى أَسَدِ الْإِلَهِ غَدَاةَ قَالُوا
 أُصِيبَ الْمُسْلِمُونَ بِهِ جَمِيعًا
 أَبَا يَعْلَى لَكَ الْأَرْكَانُ هُدَّتْ

²¹⁷ Velîd Kassâb, *Dîvânu 'Abdillâh b. Revâha* (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1981), 100-101.

عَلَيْكَ سَلَامٌ رَبِّكَ فِي جَنَانٍ
 أَلَا يَا هَاشِمَ الْأَخْيَارِ صَبْرًا
 رَسُولُ اللَّهِ مُصْطَبِرٌ كَرِيمٌ
 أَلَا مَنْ مَبْلِغٍ عَنِّي لُؤْيَا
 وَقَبْلَ الْيَوْمِ مَا عَرَفُوا وَذَاقُوا
 نَسِيتُمْ ضَرْبَنَا بِقَلْبِ بَدْرِ
 غَدَاةَ ثَوَى أَبُو جَهْلٍ صَرِيحًا
 وَعَثْبَةُ وَابْنُهُ خَرَا جَمِيعًا
 وَمَتْرَكْنَا أُمِّيَّةَ مُجْلَعِبًا
 رِهَامَ بَنِي رَبِيعَةَ سَائِلُوهَا
 أَلَا يَا هِنْدُ فَابْنِي لَا تَمَلِي
 أَلَا يَا هِنْدُ لَا تُبْدِي شِمَاتًا
 مُخَالِطُهَا نَعِيمٌ لَا يَزُولُ
 فَكُلِّ فِعَالِكُمْ حَسَنٌ جَمِيلٌ
 بِأَمْرِ اللَّهِ يَنْطِقُ إِذْ يَقُولُ
 فَبَعْدَ الْيَوْمِ دَائِلَةٌ تَدُولُ
 وَقَائِعَنَا بِهَا يُشْفَى الْغَلِيلُ
 غَدَاةً أَتَاكُمْ الْمَوْتُ الْعَجِيلُ
 عَلَيْهِ الطَّيْرُ حَائِمَةٌ تَجُولُ
 وَشَيْبَةُ عَضَهُ السَّيْفُ الصَّقِيلُ
 وَفِي حَيْرُومِهِ لَدُنْ نَبِيلُ
 فَفِي أَسْيَافِنَا مِنْهَا فُلُولُ
 فَأَنْتِ الْوَالِهُ الْعَبْرَى الْهَبُولُ
 بِحَمْزَةٍ إِنَّ عِزُّكُمْ ذَلِيلُ

Ağladı gözlerim ve hak oldu ağlamak ona, ne feryat fayda ediyor ne de figan.

(Ağladı gözlerim) Allah'ın aslanına, şu maktul Hamza mıdır diye sordukları günün sabahında.

Müslümanlar bütünüyle yara aldı orada, Allah'ın Resûlü de vardı aralarında.

Be hey Ebû Ya 'la, yıkıldı direklerin senin, sen ki şerefli, hayırlı ve (hayra) ulaşansın.

Rabbinin selamı üzerine olsun, cennette (senin için) karıştırılmış sonu gelmez nimetler.

Ey hayırlı Haşimoğulları! metanet gösterin, sizin her yaptığınızda vardır güzellik ve hoş şeyler.

Allah'ın elçisi asildir, sabreden, Allah'ın emrini konuşur her dem.

Lueyy'e benden mesaj gönderecek yok mu, bugünden sonra savaş farklı seyredecek.

Bundan önce tatmadılar savaşlarımızın lezzetlerini ki onlar giderir şiddetli susuzluğu.

Unuttunuz Bedr'deki savaşımızı, size uğrayan ani ölümlerin sabahını.

Ebû Cehil'in yere yığıldığı sabahı, cesedinin üzerinde dolaşan kuşları.

(Orada) Utbe ve oğlu beraber yere yığıldı, diğer yandan keskin bir kılıç Şeybe'yi ısırdı.
(Doğradı)

Umeyye'yi yere serili bıraktık, yumuşak asil bir ok da göğsündeydi.

Rebîaoğulları başlarını soruyorlar, işte kılıçlarımızda onlardan kalanlar.

Ey Hind, ağla ve usanma, zira sen yakınlarını kaybetmişsin.

Ey Hind, Hamza'ya yapılanlardan sonra eğlenmeye özen gösterme, bilesin ki sizin (sözde) izzetiniz zillettir.

Mekkeli Müşrikler dışında Müslümanları hatta Hz. Muhammed'i hicveden Medineli şairler de vardı. Yahudi Ka'b b. Eşref (ö. 624) bu şairlerden biridir. Bedr gazvesinin Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandığını duyunca “لَئِنْ كَانَ مُحَمَّدٌ أَصَابَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ، “*Muhammed bunları öldürdüyse işte o zaman yerin altı üstünden daha hayırlıdır.*” demiştir.²¹⁸ İslam aleyhtarlığını uç noktaya taşıyan şair Ka'b, Mekke'ye gidip ölenlerin yakınlarına ağlamış ve onları intikam için cesaretlendiren şiirler nazmetmiştir.²¹⁹ (Kâmil)

طَحَنَتْ رَحَى بَدْرِ لِمَهْلِكِ أَهْلِهِ	وَلِمِثْلِ بَدْرِ تَسْتَهْلُ وَتَدْمَعُ
فُتِلَتْ سَرَاهُ النَّاسِ حَوْلَ حِيَاضِهِمْ	لَا تَبْعَدُوا إِنَّ الْمُلُوكَ تُصْرَعُ
كَمْ قَدْ أُصِيبَ بِهِ مِنْ أَبْيَضِ مَاجِدٍ	ذِي بَهْجَةٍ يَأْوِي إِلَيْهِ الضَّيْعُ
طَلِقِ الْيَدَيْنِ إِذَا الْكَوَاكِبُ أَخْلَفَتْ	حَمَالُ أَنْقَالٍ يَسُودُ وَيَرْبَعُ
وَيَقُولُ أَقْوَامٌ أُسْرُ بِسَخَطِهِمْ	إِنَّ ابْنَ الْأَشْرَفِ ظَلَّ كَعْبًا يَجْزَعُ
صَدَقُوا فَلَيْتَ الْأَرْضَ سَاعَةً قُتِلُوا	ظَلَّتْ تَسُوخُ بِأَهْلِهَا وَتُصَدَّعُ
نُبِّئْتُ أَنَّ بَنِي الْمُغِيرَةِ كُلَّهُمْ	خَشَعُوا لِقَتْلِ أَبِي الْحَكِيمِ وَجَدُّعُوا
نُبِّئْتُ أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامِهِمْ	فِي النَّاسِ يَبْنِي الصَّالِحَاتِ وَيَجْمَعُ
لِيَزُورَ يَثْرِبَ بِالْجُمُوعِ وَإِنَّمَا	يَحْمَى عَلَى الْحَسَبِ الْكَرِيمِ الْأَرْوَعُ

²¹⁸ İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/52; Mehmet Ali Kapar, “Kâ'b b. Eşref- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 22 Mayıs 2022).

²¹⁹ es-Suheylî, *er-Ravdu 'l-unuf fi şerhi 's-sîreti 'n-nebeviyye*, 5/397-398.

Bedr'in değirmeni, öğüttü öldürmek için ehlini, Bedr gibisi için gözyaşı döker, ağlar durursun.

Katledildi insanların önderleri (Bedr) havuzlarında, uzaklaşmayın, servet sahipleri dahi yere serildi.

Orada nice eli açık nur yüzlü, saadetli insan öldürüldü, muhtaçların kendilerine sığındığı. Ne kadar cömerttiler, yıldızlar umutları boşa çıkardığı zaman, o yükü sırtlanır liderlik edip ömür sürerler.

Düşmanlığına sevindiğim topluluklar der; Kâ'b b. Eşref yas tutmaya devam ediyor.

Doğru söylediler, keşke orası (Bedr) bir anlığına bile olsa katledildiklerinde, ehliyle birlikte yarılıp içine çekilse.

Haber aldım ki Mugireoğulları hep beraber, Ebü'l-Hakem'in ölümüyle burunları yere sürüldü ve boyun eğdiler.

Haber aldım ki onların Hâris b. Hişâm'ı, iyi ameller inşâ edip insanları yanında topluyormuş.

Yesrib'i ziyaret etmek (savaşmak) için topladıkları kişilerle, soyu şerefli olanlar ancak onu (Medine'yi) korur.

Yukarıda verilen Erken İslamî Döneme ait şiirler incelendiğinde, özellikle Müslümanların mersiye türünde inşâ ettiği şiirlerin islam dininden ciddi oranda etkilendiği görülmektedir. Şiirdeki bu içerik değişimleri, insanların dini benimsedikleri ve onunla içsel bir bağ kurduklarının bir emaresidir.

2.2.1.2. Medih

Hicvin karşıtı olan medih önceki bölümde ifade edildiği üzere birini veya bir şeyin üstün özelliklerini övmek anlamındadır.²²⁰ Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve ilk Müslümanlardan sayılan Ali b. Ebî Tâlib, Müslümanlar ile Mekkele Müşrikler arasındaki ilk savaş olan Bedr'de medih türünde bir şiir okumuştur. Şiirde adeta savaş için yaratıldığını, savaşa her zaman hazır olduğunu ve kılıç-kalkanıyla tüm dertlerinin yok olduğunu vurgulayarak şunları demiştir:²²¹ (Recez)

²²⁰ Mustafa Çağrırcı, "Medih- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2022).

²²¹ Abdurrahman Mustâvî, *Dîvanü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 146; Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Ali b. Beccâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/106

قَدْ عَرَفَ الْحَرْبُ الْعَوَانَ أَيْ
 سَنَحْنَحُ اللَّيْلَ كَأَنِّي جِنِّي
 مَعِيَ سِلَاحِي وَمَعِيَ مِجَنِّي
 أَقْصِي بِهِ كُلَّ عَدُوِّ عَنِّي
 بَارِزُ عَامِينَ حَدِيثُ سِنَّ
 اسْتَقْبَلُ الْحَرْبَ بِكُلِّ فَنٍّ
 وَصَارِمٍ يَذْهَبُ كُلُّ ضِغْنٍ
 لِمِثْلِ هَذَا وَلَدَتْنِي أُمِّي

Sonu gelmez savaşlar bilir ki ben, küçük yaşına rağmen 10 yaşını doldurmuş bir deve gibiyim. (Gücümün zirvede olduğu dönemdeyim)

Gece dikkat kesilen bir cinim adeta, karşılarım savaşı tüm ustalığımla.

Yanımdaysa keskin kılıcım ve kalkanım, gider (onunla) tüm derdim.

Kılıcımınla yaklaştırmam düşmanımı kendime, işte beni böyle şeyler için doğurdu anam.

Ka‘b b. Mâlik, şiirlerinde Müslümanların üstün cesaretlerini ve kahramanlıklarını dile getiren Medineli şairlerden biridir. Cahiliye döneminde de adından söz ettiren şairin şiirleriyle Devs kabilesinin Müslüman olmasına sebep olduğu rivayet edilmektedir.²²² Uhud savaşında Müşriklerin hicvine karşılık peygamberi methettiği beyitler aşağıdaki gibidir.²²³ (Tavîl)

وَفِينَا رَسُولُ اللَّهِ نَتَّبِعُ أَمْرَهُ
 تَدَلَّى عَلَيْهِ الرُّوحُ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ
 فَتَشَاوَرُهُ فِيمَا نُرِيدُ وَقَصَدْنَا
 وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَمَّا بَدَا لَنَا
 وَكُونُوا كَمَنْ يَشْرِي الْحَيَاةَ تَقَرُّبًا
 وَلَكِنْ خُذُوا أَسْيَافَكُمْ وَتَوَكَّلُوا
 إِذَا قَالَ فِينَا الْقَوْلَ لَا نَتَطَّلَعُ
 يُنَزَّلُ مِنْ جَوْ السَّمَاءِ وَيُرْفَعُ
 إِذَا مَا اشْتَهَى أَنَا نُطِيعُ وَنَسْمَعُ
 ذَرُّوا عَنْكُمْ هَوَلَ الْمَنِيَّاتِ وَأَطْمَعُوا
 إِلَى مَلِكٍ يُحْيَا لَدَيْهِ وَيُرْجَعُ
 عَلَى اللَّهِ إِنَّ الْأَمْرَ لِلَّهِ أَجْمَعُ

²²² M. Yaşar Kandemir, “Kâ‘b b. Mâlik- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2022).

²²³ es-Suheylî, *er-Ravdu ‘l-unuf fi şerhi ‘s-sîreti ‘n-nebeviyye*, 6/102.

فَسِرْنَا إِلَيْهِمْ جَهْرَةً فِي رِحَالِهِمْ ضَحِيًّا عَلَيْنَا الْبَيْضُ لَا تَتَخَشَعُ

Bizim içimizde kendisine tabii olduğumuz Allah Resûlü var, bize bir şey söylediğinde (dediklerinin ardındakileri) araştırmayız.

Getirir ona Rûh (Cebrail) rabbinin katından (vahyi), semanın ötesinden indirilir ve yükseltilir.

Biz danışırız kendisine istediğimiz şeylerde, dinleriz sözünü ve itaat ederiz bir şey istediğinde.

Allah'ın elçisi müşrikler karşımıza çıktığında dedi ki; atın üstünüzdeki ölüm korkusunu ve hırslanın.

Hayatını cennet karşılında satan kimseler gibi olun yaklaşmak için, (sonunda) diriltilip kendisine döndürülecek olan Allah'a.

Fakat önce kılıçlarınıza sarılın ve tevekkül edin, her şeyin kendisine ait olduğu Allah'a. Ve yürüdük alenen üzerlerine kuşluk vaktinde, üzerimize doğrultulurken kılıçlar, bizler asla korkmayız.

İslami Dönemde meydan savaşlarının yanı sıra şairler arasında da amansız şiir savaşları yapılmaktaydı.²²⁴ Cahiliye ve İslami dönemi idrak eden en önemli şairlerden biri olan Hassân b. Sâbit bu savaşların edebiyat alanında İslami camiadaki en önemli pâyesiydi.²²⁵ Söz konusu şairin Ensâr'ın savaştaki meziyetlerini ve istekli hallerini övdüğü şiirin beyitleri aşağıdaki gibidir.²²⁶ (Basît)

سَمَاهُمْ اللَّهُ أَنْصَارًا بِنَصْرِهِمْ دِينَ الْهُدَى وَعَوَانُ الْحَرْبِ تَسْتَعْرِ
وَسَارَعُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْتَرَفُوا لِلنَّائِبَاتِ وَمَا خَامُوا وَمَا ضَجِرُوا
وَالنَّاسُ أَلْبُ عَلَيْنَا فَيْكَ لَيْسَ لَنَا إِلَّا السُّيُوفُ وَأَطْرَافَ الْقَنَا وَزُرُ
نُجَالِدُ النَّاسِ لَا نُبْقِي عَلَى أَحَدٍ وَلَا نُضَيِّعُ مَا تُوجِي بِهِ السُّورُ

²²⁴ Mustafa Fırat, *Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Döneminin Etkileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi 2013), 27.

²²⁵ Abdurrahman Özdemir, "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı", *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 201-218.

²²⁶ es-Suheylî, *er-Ravdu'l-unuf fi şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 7/252.

وَلَا تَهْرُجُنَاهُ الْحَرْبِ نَادِينَا وَنَحْنُ حِينَ تَلْظَى نَارَهَا سُعْرُ
كَمْ رَدَدْنَا بِبَدْرِ دُونَ مَا طَلَبُوا أَهْلَ النَّفَاقِ وَفِينَا يَنْزِلُ الظَّفَرُ
وَنَحْنُ جُنْدُكَ يَوْمَ النَّعْفِ مِنْ أَحَدٍ إِذْ جَزَبْتَ بَطْرًا أَحْزَابَهَا مُصْرُ
فَمَا وَتَيْنَا وَمَا خَمْنَا وَمَا خَبَرُوا مِنَّا عِتَارًا وَكُلَّ النَّاسِ قَدْ عَثَرُوا

Yüceltti Allah onları Ensar diye, Ensar (yardımcı) oldukları için din-i mübine, ardi sıra yapılan savaşlar patlak verdiğiinde.

İman edip Allah yolunda savaşmakta gayret gösterdiler, sıkıntılara göğüs gerip somurtmadılar.

Üzerimize geldi insanlar senin için, bizim elimizde ise vardı ancak kılıç ve mızraklara göğüs germek.

(Bizden) Tek bir kişi kalmayana kadar mücadele ederiz, her daim telkin ettiğin vahye uyarız.

Dağıtamaz meclisimizi hiçbir savaş meydanı, bizler savaş kızıştığı sırada daha da alevlendirenleriz.

İstediklerini alamadan kaç kere eli boş gönderdik nifak ehlini Bedr'den, geldi o zafer bizim yüzümüzden.

Savaş günü Uhud'ta askerindik senin, Ordularına bol bol verdiği bir gündü o Mudar'ın. Zayıf düşmedik, korkmadık; görmedi biri bizi aksarken, ordunun tümü tek tek tökezlerken.

İbn Hişâm, Hassân'ın bu şiiri söylemesinin sebebini savaşta elde edilen ganimetlerin peygamberimiz tarafından bütün Arap kabilelerine dağıtılırken Ensâr'a ganimetten pay verilmemesi şeklinde açıklamaktadır.²²⁷

Tauf muhasarası ve Mekke'nin fethine kendi kabilesinde topladığı yaklaşık 900 kişilik bir orduyla katılan 'Abbâs b. Mîrsâd,²²⁸ Huneyn gününde Peygamber efendimizi metheden bir şiir okumuştur.²²⁹ (Kâmil)

²²⁷ es-Suheyli, *er-Ravdu 'l-unuf fi şerhi 's-sîreti 'n-nebeviyye*, 7/251-252.

²²⁸ Mustafa Fayda, "Abbâs b. Mîrdâs- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2022).

²²⁹ İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/461.

يَا خَاتَمَ النَّبَاءِ إِنَّكَ مُرْسَلٌ
إِنَّ إِلَهَهُ بَنَى عَلَيْكَ مَحَبَّةً
ثُمَّ الَّذِينَ وَفَوْا بِمَا عَاهَدْتَهُمْ
رَجُلًا بِهِ ذَرْبُ السَّلَاحِ كَأَنَّهُ
يَعْشَى ذَوِي النَّسَبِ الْقَرِيبِ وَإِمَامًا
أَنْبِيَاكَ أَنِّي قَدْ رَأَيْتُ مَكْرَهُ
طُورًا يُعَانِقُ بِالْيَدَيْنِ وَتَارَةً
وَبَنُو سُلَيْمٍ مُعْنِفُونَ أَمَامَهُ
يَمْشُونَ تَحْتَ لَوَائِهِ وَكَأَنَّهُمْ
مَا يَرْتَجُونَ مِنَ الْقَرِيبِ قَرَابَةً
بِالْحَقِّ كُلُّ هُدَى السَّبِيلِ هَذَاكَ
فِي خَلْقِهِ وَمُحَمَّدًا سَمَّاكَ
جُنْدٌ بَعَثَتْ عَلَيْهِمُ الضَّحَاكَ
لَمَّا تَكَنَّفَهُ الْعَدُوُّ يَرَاكَ
يَنْغِي رِضَا الرَّحْمَنِ ثُمَّ رِضَاكَ
تَحْتَ الْعَجَاجَةِ يَدْمَعُ الْإِشْرَاكَ
يَفْرِي الْجَمَاجِمَ صَارِمًا بِنَّاكَ
ضَرْبًا وَطَعْنًا فِي الْعَدُوِّ دِرَاكَ
أُسْدُ الْعَرِينِ أَرْدَنَ ثُمَّ عِرَاكَ
إِلَّا لِبَطَاعَةِ رَبِّهِمْ وَهَوَاكَ

“Ey peygamberlerin sonuncusu, sen hak ile gönderilmiş birisin, bütün doğru yollar senin gösterdiğin yoldur.

Allah, yarattıkları içinden sana karşı bir sevgi oluşturmuş ve seni Muhammed (övgüye layık) olarak adlandırmıştır.

Sonra, kendileriyle yaptığın sözleşmeye bağlılık gösterenler, üzerlerine ed-Dahhâk'ı gönderdiğin askerlerdir.

O, silahların kendisiyle keskinleştiği kişidir, düşmanlar onu kuşattığında o adeta seni görür.

Yakın akrabalarını koruyup gözetler, ancak bunu yaparken önce Rahman olan Allah'ın, sonra da senin rızanı arzu eder.

Sana haber vereyim ki; ben onun, toz bulutları altında tuzakları yıkmak için yaptığı hücumları görmüştüm.

Bazen iki eliyle boğaz boğaza çarpışıyordu, bazen de keskin kılıçlarla kafaları uçuruyordu.

Suleymoğulları da onun önünde, düşmana vurarak, muvaffak bir şekilde ilerliyordu.

Suleymoğulları onun sancağı altında, orada mücadele arayan indeki aslanlar gibi yürüyorlardı.

Onlar, yakınlarından, Rablerine ve senin sevgine itaatten başka bir yakınlık istemiyorlardı.”²³⁰

Abdullah b. Revâha, Hazrec kabilesine mensup muhadram bir şairdir. Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami Dönemde de Medine’de saygın bir konuma sahiptir.²³¹ Henüz Mekkeli müşrikler Müslüman olmamışken Abdullah b. Revâha’nın şiirleri kendilerini pek rahatsız etmezdi. Bu yüzden ilk dönemler Hassân b. Sâbit ve Ka’b b. Mâlik’in şiirlerinin müşrikler üzerinde daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira Abdullah, müşrikleri genelde Allah’ı inkarları ve girecekleri cehennem ile hicvederdi. Ancak Mekkeliler Müslüman olduktan sonra Abdullah’ın önceden söylediği şiirlerin tesiri katlanmıştır.²³² Hudeybiye antlaşması uyarınca bir sene sonra düzenlenecek olan umretü’l-kazâ’ya katılan şair, Mekke’de Peygamber ve Müslümanları öven bir şiir okumuştur.²³³ (Recez)

خَلُّوا فَكُلَّ الْخَيْرِ فِي رَسُولِهِ	خَلُّوا بَنِي الْكُفَّارِ عَنْ سَبِيلِهِ
أَعْرِفْ حَقَّ اللَّهِ فِي قَبُولِهِ	يَا رَبِّ إِنِّي مُؤْمِنٌ بِقَبِيلِهِ
كَمَا قَتَلْنَاكُمْ عَلَى تَنْزِيلِهِ	نَحْنُ قَتَلْنَاكُمْ عَلَى تَأْوِيلِهِ
وَيُذْهِلُ الْخَلِيلَ عَنْ خَلِيلِهِ	ضَرْبًا يُزِيلُ الْهَامَ عَنْ مَقِيلِهِ

Ey Kafirler, çekilin onun yolundan, çekilin ki her türlü güzellik onun (Allah’ın) elçisinde.

Ey rabbim, ben iman ediyorum onun getirdiklerine, biliyorum ki Allah’ın rızası onun kabulünde.

²³⁰ Çeviri için bk.: Demirayak, *Sadru’l-İslam Dönemi*, 97.

²³¹ Eyüp Akşit, “Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah B. Revâha’nın Hz. Hamza’nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlılık Ögeleri”, *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (27 Haziran 2019), 127-156.

²³² Dayf, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî*, 2/50.

²³³ en-Nuveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fi funûni’l edeb*, 17/377; İzzeddin İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîh* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1997), 2/105.

*Onun yönlendirmesiyle perişan ettik sizleri, daha önce perişan ettiğimiz gibi indirilenle.
(Kur'an)*

Öyle bir darbeydi ki ayırır başı gövdeden, dostu da en sevdiğinden. (Dostu dosta unutturur.)

Diğer taraftan Bedr gününde babası, kardeşi ve amcasını kaybeden Hind b. Utbe, Uhud savaşı sonrasında yeminler ettiği intikamını almanın verdiği duyguyla aşağıdaki şiiri okumuştur.²³⁴ (Recez)

وَالْحَرْبُ بَعْدَ الْحَرْبِ ذَاتُ سُعْرِ
وَلَا أَخِي، وَعَمِّهِ وَبَكْرِي
شَفَيْتَ صَدْرِي وَقَضَيْتَ نَذْرِي
حَتَّى تَرَمَّ أَغْظَمِي فِي قَبْرِ
نَحْنُ جَزَيْنَاكُمْ بِيَوْمِ بَدْرِ
مَا كَانَ عَنْ عُنْتَبَةٍ لِي مِنْ صَبْرِ
شَفَيْتَ صَدْرِي وَقَضَيْتَ نَذْرِي
فَشُكْرٌ وَحَشِيٌّ عَلَى عُمْرِي

Verdik sizlere Bedr'in karşılığını, savaş üstüne savaş yakıcı bir şeydir.

Tahammül gösterecek durumum kalmamıştı, Utbe'ye, amcama, ilk göz ağrıma ve kardeşime yapılanlara.

Getirdin artık adağımı yerine ve su serptin yüreğime, ey Vahşi! Sen giderdin göğsümde bulunan kini.

Sana minnet üzerime borçtur, çürüyene kadar kabirde kemiklerim.

2.2.1.3. Hiciv

İslam dininin ortaya çıkışı ve yayılışıyla birlikte bir yandan meydan muharebeleri diğer yandan doğal olarak edebi mücadeleler ortaya çıkmıştır. Şairler arasında savaştan önce ve sonra atışmalar boy göstermiştir. Bu döneme ait hiciv şiirleri incelendiğinde, şiirde iki farklı üslubun izlendiği dikkat çeker; bunlardan ilki Cahiliye dönemi ruhunu taşıyan hiciv şiirleri, ikincisi müşriklerin inanç sistemleri, davranış biçimleri ve ölümden sonraki

²³⁴ es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fi şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 6/15; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/91; Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1993), 2/205.

hayatlarına değinen hiciv şiirleridir.²³⁵ el-Hutay'e Muhadram bir şair olup İslami Dönemde Cahiliye ruhunu taşıyan şairlerdendir. İnsani değerlerle bir savaş halinde olan şair, bu dönemin en önemli yergi şairlerindendir. Dili sebebiyle hapislere atılmış, peygamberin vefatından sonra irtidat hareketine katılmıştır.²³⁶ Merkezi otoriteyi elinde bulunduran Hz. Ebû Bekir, dinden dönenlerle savaşmış ve bu sırada bazı şairler tarafından hicvedilmiştir.²³⁷ Halifeyi hicveden şairlerden biri de el-Hutay'e'dir. Şiirde zekât vermeyen Zübyânîleri övmüş, kabileleri isyana davet etmiştir. Öte yandan yetkiyi eline alan Hz. Ebû Bekr'i ağır bir dille taşlamıştır.²³⁸ (Tavîl)

فَدَى لِبْنِي ذُبْيَانَ أُمِّي وَخَالَتِي عَشِيَّةً يُحْدَى بِالرَّمَّاحِ أَبُو بَكْرٍ
فَقُومُوا وَلَا تُعْطُوا اللَّئَامَ مَقَادَةَ وَقُومُوا وَإِنْ كَانَ الْقِيَامُ عَلَى الْجَمْرِ
أَطَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ إِذْ كَانَ صَادِقًا فَيَا عَجَبًا مَا بَالُ دِينِ أَبِي بَكْرٍ
لِيَرِثَهَا بَكْرًا إِذَا مَاتَ بَعْدَهُ فَتِلْكَ وَبَيْتِ اللَّهِ قَاصِمَةُ الظُّهْرِ

Fedadır Zübyânoğullarına teyzem ve anam, Ebû Bekr'e mızraklarla meydan okunan o akşam.

O halde kalkın ve vermeyin alçaklara liderlik, olsa bile kıyam (isyân) ateş üstünde.

Allah Resulüne itaat ettik çünkü sadıktı, o halde bu Ebû Bekr'in dini (kuralları) de nedir? Ölümünden sonra bu dini Bekr'e (oğlu) mi bırakacak, işte budur vallahi benim sırtımı bükecek!

Bedr savaşının çıkmasına sebep olan şey Ebû Süfyân'ın ticari emtia yüklü kervanıydı. Mekkelilerden yardım isteyen Ebû Süfyân'ın talebine derhal cevap verilmiş ve orduyla Bedr bölgesine gelinmişti. Kendisinin katılmadığı bu savaşta Ebû Süfyân oğlu Hanzala'yı

²³⁵ Demirayak, *Sadru'l-İslam Dönemi*, 104.

²³⁶ Zülfikar Tüccar, "Hutay'e- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mayıs 2022).

²³⁷ Mustafa Fayda, "Ridde- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mayıs 2022).

²³⁸ El-Hutay'e, *Dîvânü'l-Hutay'e birivâyeti ve şerhi ibn Sikkît thk.* Müfid Muhammed Kamîha (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 108-110.

kaybetmiştir.²³⁹ Medineli şair Abdullah b. Revâha ise, İslam'ın gelişiyle değişen şiir binasına tuğla ekleyen bir şairdir. Şiirlerinde el-Hutay'e'nin aksine hiciv, medih vb. klasik türlerin İslami değerlerle harmanlandığı görülmektedir. Aşağıdaki şiirde Abdullah b. Revâha Ebû Süfyân'ı verdiği sözde durmayıp savaşa katılmadığı için, diğer müşrikleri ise peygamberin değerini bilmeyip ona isyan ettikleri için hicvetmiştir.²⁴⁰ (Tavîl)

وَعَدْنَا أَبَا سُفْيَانَ بَدْرًا فَلَمْ نَجِدْ
فَأُقْسِمُ لَوْ وَافَيْتَنَا فَلَقَيْتَنَا
تَرَكْنَا بِهِ أَوْصَالَ عُبَيْةَ وَابْنِهِ
عَصَيْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ أَفْ لِدِينِكُمْ
فَأَيُّ وَإِنْ عَنَّفْتُمُونِي لَقَائِلُ
أَطَعْنَاهُ لَمْ نَعْدِلْهُ فِينَا بَغْيِيرِهِ
لِمِيعَادِهِ صِدْقًا وَمَا كَانَ وَافِيَا
لَأَبْتِ ذَمِيمًا وَافْتَقَدْتَ الْمَوَالِيَا
وَعَمْرًا، أَبَا جَهْلٍ تَرَكْنَاهُ ثَاوِيَا
وَأَمْرِكُمْ السَّيِّئِ الَّذِي كَانَ غَاوِيَا
فَدَى لِرَسُولِ اللَّهِ أَهْلِي وَمَالِيَا
شَهَابًا لَنَا فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ هَادِيَا

Sözleşmiştik Ebû Süfyân ile Bedr'de karşı karşıya gelmek için, ne sözünün eri çıktı ne de vefalı.

Verdiğin sözde durup bizimle (savaş meydanında) karşılaşırsaydın bile,

Yemin ederim kınanacak bir halde yurduna döner, destekçilerini kaybederdin. (Arardın)

Savaşla aldık 'Utbe ve oğlunun bedenini, sonra da Ebû Cehil'inkini ebediyen.

Peygambere âsi oldunuz, yazıklar olsun sapkın inancınıza ve berbat hallerinize.

Ki ben, boynumu vursanız dahi, söylerim söyleyeceğimi, Resûle fedadır malım ve tüm aile efradım.

İtaat ettik ona, onun yerini kimseyle değiştirmeyiz, o ki gecenin karanlığında bizlere gönderilmiş bir (rehber) yıldızdır.

²³⁹ Ünal Kılıç, "Ebû Süfyân b. Harb'in Hayatı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (15 Aralık 1998), 461-484.

²⁴⁰ Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Mısır: Dâru Hecl li't-Tıbbâ'a, 1997), 5/574; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 50/190; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/210-211; es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fi şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 6/229-230.

Medineli Yahudi şair Ka‘b b. Eşref’in Bedr savaşından sonra Mekkelileri intikam için cesaretlendiren mersiye türündeki şiirine karşılık bir başka Medineli şair Hassân b. Sâbit kendisini hicvetmiştir.²⁴¹ (Kâmil)

أَبْكِي لِكَعْبٍ ثُمَّ عَلَّ بِعَبْرَةٍ	مِنْهُ وَعَاشَ مُجَدَّعًا لَا يَسْمَعُ
وَلَقَدْ رَأَيْتُ بِبَطْنِ بَدْرِ مِنْهُمْ	قَتَلَى تَسْحُحُ لَهَا الْعُيُونُ وَتَدْمَعُ
فَأَبْكِي فَقَدْ أَبْكَيْتَ عَبْدًا رَاضِعًا	شِبْهَ الْكَلْبِ إِلَى الْكَلْبَةِ يَتَّبِعُ
وَلَقَدْ شَفَى الرَّحْمَنُ مِنَّا سَيِّدًا	وَأَهَانَ قَوْمًا قَاتَلُوهُ وَصُرَّعُوا
وَنَجَا وَأُفْلِتَ مِنْهُمْ مَنْ قَلْبُهُ	شَعْفُ يَظُلُّ لِحَوْفِهِ يَتَصَدَّعُ

Ka‘b için ağladı, ardından bir daha göz yaşı döküldü, uzuvları kesilmiş ve sağır olarak yaşadı mı?

Görmüştüm onun gibi ölüleri Bedr’in tam ortasında, gözler üstünde gidip gelip yaş döküyordu.

Ağla, dişiye (annelerini) takip eden yavru köpekler gibi, zira ana kucağındaki bir yavruyu ağlattın.

Rahman bizden bir efendiyi onurlandırdı, (onunla) savaşan kavmi zelil etti ve onlar yerle yeksan edildi.

Paçayı sıyrıp kurtuldu onlar arasından, kalbinde birazcık merhamet ve korku olan.

Klasik eserler incelendiğinde, dönemin Müslüman aleyhine olan şiirlerinde ciddi bir azlık olduğu görülmektedir. Az sayıdaki İslam aleyhi savaş temalı hiciv şiirlerinin içeriğinin de sövgücülük bakımından yoğun olmaması akıllara bu durumun Müslüman müelliflerce dönemin müşrik şiirlerine uygulanan sansürün bir sonucu olduğu fikrini getirmektedir.²⁴² Muhtemelen İbn Hişâm (ö. 833) ve İbn Kesîr (ö. 1373) gibi tarihçilerin Müslüman şairlerin hicivlerine karşılık verilen şiirsel Müşrik cevaplarını kaydetmemeleri, tarihçilerin İslam dini, Hz. Peygamber ve Ashaba karşı duyduğu derin sevgi ve saygının açık bir ifadesidir.²⁴³

²⁴¹ es-Suheyli, *er-Ravdu’l-unuf fi şerhi’s-sîreti’n-nebeviyye*, 5/398; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/52-53.

²⁴² Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevi Dönemine Kadar Hicv*, 323-324.

²⁴³ Demirayak, *Sadru’l-İslam Dönemi*, 103.

Cahiliye döneminde Yemenliler ile Tağlîb kabilesi arasında patlak veren ‘Urât savaşının ardından karşılıklı şiiir savaşları denilebilecek muhtemel ilk nakîzâ türü şiiirler ortaya çıkmıştır. Sadru’l-İslâm’da bu tür şiiir atışmalarının daha sağlam bir zemine oturduğu gözlemlenmektedir.²⁴⁴ Bu dönemde hicivleşmeler Hassân b. Sâbit, Ebû Süfyân b. Harb, ‘Amr b. el-‘As, Kâ‘b b. Malik, Abdullah b. Zib‘arâ ve Abdullah b. Revâha gibi şairler arasında yapılmaktaydı. Bu bağlamda Ebû Süfyân’ın Müslümanların Uhud savaşındaki başarısızlıklarını ifade ettiği sövgü şiiirine Hassân b. Sâbit şiiiriyle cevap vermiştir.²⁴⁵ (Tavîl)

وَلَسْتَ لِزُورٍ قُلْتَهُ بِمُصِيبِ	ذَكَرْتَ الْفُرُومَ الصَّيْدَ مِنْ آلِ هَاشِمٍ
نَجِيًّا وَقَدْ سَمَّيْتَهُ بِنَجِيبِ	أَتَعْجَبُ أَنْ أَقْصَدْتُ حَمْرَةَ مِنْهُمْ
وَشَيْبَةَ وَالْحَجَّاجَ وَابْنَ حَبِيبِ	أَلَمْ يَفْتُلُوا عَمْرًا وَعُتْبَةَ وَابْنَ
بِضْرَبَةِ عَضْبٍ بَلَّهُ بِخَضِيبِ	غَدَاةَ دَعَا الْعَاصِيَّ عَلِيًّا فَرَاعَهُ

Zikrettin soyluları Hâşimoğullarından, söylediğin yalanları bile tutturamadın.

Hamza’yı o soylulardan biri saymama mı şaşırıyorsun ki sen de onu zikretmiştin (önceden) soylu biri.

Öldürmediler mi, ‘Amr’i, ‘Utbe ve oğlunu, diğer taraftan Şeybe, el-Haccâc ve İbn-i Habîb’i,

Çarpışmaya çağırdığı günün sabahında el-‘Âsî’nin²⁴⁶ Ali’yi, korkutmuştu onu (Ali’nin) keskin, kınalı (kanlı) kılıcının darbesi.

2.2.1.4. Vaf

Bir şeyin adeta resmini çizer gibi aktarmaya vaf denmiştir. Cahiliye’de olduğu gibi Sadru’l-İslâm döneminde de vaf şiiirlerine rastlamak mümkündür. Dönemin usta şairlerinden Ka‘b b. Mâlik’in, Hubeyra’nın²⁴⁷ dediklerine karşılık Müslümanların savaşta

²⁴⁴ Gökgöz, “Arap Şiirinde Nakîza Türü”, 38.

²⁴⁵ es-Suheylî, *er-Ravdu ‘l-unuf fi şerhi ‘s-sîreti ‘n-nebeviyye*, 5/438; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/76.

²⁴⁶ Ebû Cehil’in kardeşi, İbn Hişâm b. Muğîre.

²⁴⁷ Hubeyra b. Ebi Vehb b. ‘Amr b. ‘Âiz b. ‘İmrân b. Mahzûm. Yaklaşık 23 beyit uzunluğundaki şiiir, “مَا بِأَلِّ هَمَّ عَمِيدٍ بَاتَ يَطْرُقُنِي بِالْوَدِّ مِنْ هُنْدٍ إِذْ نَعْدُو عَوَادِيهَا “*Izdırap veren dertlere ne oluyor ki kapımı çalıyor, Hind’in sıyrıldığı meşgalelerin sevgisiyle.*” ile başlamaktadır. Bk.: İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/129-131.

gösterdiği cesareti, düşman üzerine giderken ki asilliğini anlattığı ve müşrikleri efendilerini kaybettiğinde adeta yağmuru olmayan bulutlara benzettiği şiirin bazı beyitleri aşağıdadır.²⁴⁸ (Tavîl)

فَسِرْنَا إِلَيْهِمْ جَهْرَةً فِي رِحَالِهِمْ
مَلْمُومَةً فِيهَا السَّنُورُ وَالْقَنَا
فَجِئْنَا إِلَى مَوْجٍ مِنَ الْبَحْرِ وَسَطُهُ
ثَلَاثَةُ آلَافٍ وَنَحْنُ نَصِيئُهُ
نُعَاوِرُهُمْ تَجْرِي الْمَنِيَّةُ بَيْنَنَا
تَهَادَى قِسِي النَّبْعِ فِينَا وَفِيهِمْ
وَمَنْجُوفَةٌ حَرَمِيَّةٌ صَاعِدِيَّةٌ
تَصُوبُ بِأَبْدَانِ الرَّجَالِ وَتَارَةٌ
وَخَيْلٌ تَرَاهَا بِالْفَضَاءِ كَأَنَّهَا
فَلَمَّا تَلَاقَيْنَا وَدَارَتْ بِنَا الرَّحَى
ضَرَبْنَاهُمْ حَتَّى تَرَكَنَا سِرَاتِهِمْ
لَدُنْ غُدُوَّةٍ حَتَّى اسْتَفَقْنَا عَشِيَّةً
وَرَأَحُوا سِرَاعًا مُوجِفِينَ كَأَنَّهُمْ
وَرُحْنَا وَأُخْرَانَا بِطَاءٍ كَأَنَّنَا
فَنَلْنَا وَنَالَ الْقَوْمُ مِنَّا وَرَبَّمَا
وَدَارَتْ رَحَانَا وَاسْتَدَارَتْ رِحَاهُمْ

ضُحِيًّا عَلَيْنَا الْبَيْضُ لَا نَتَخَشَّعُ
إِذَا ضَرَبُوا أَفْدَامَهَا لَا تَوَرَّعُ
أَحَابِيشُ مِنْهُمْ حَاسِرٌ وَمُقَفَّعُ
ثَلَاثٌ مِئِينَ إِنْ كَثُرْنَا وَأَرْبَعُ
نُشَارِعُهُمْ حَوْضَ الْمَنَايَا وَنَشْرَعُ
وَمَا هُوَ إِلَّا الْيَثْرِيُّ الْمُقَطَّعُ
يُذَرُّ عَلَيْهَا السَّمُّ سَاعَةً تُصْنَعُ
تَمْرٌ بِأَعْرَاضِ الْبِصَارِ تَقْفَعُغُ
جَرَادٌ صَبَّا فِي قَرَّةٍ يَتَرَيِّعُ
وَلَيْسَ لِأَمْرِ حَمَّةُ اللَّهِ مَدْفَعُ
كَأَنَّهُمْ بِالْقَاعِ خُشْبٌ مُصْرَعُ
كَأَنَّ ذَكَانَا حَرًّا نَارٍ تَلْقَعُ
جَهَامٌ هَرَاقَتْ مَاءَهُ الرِّيْحُ مُقْلَعُ
أَسُودٌ عَلَى لَحْمٍ بَيْشَةً ظَلَعُ²⁴⁹
فَعَلْنَا وَلَكِنْ مَا لَدَى اللَّهِ أَوْسَعُ
وَقَدْ جَعَلُوا كُلٌّ مِنَ الشَّرِّ يَشْبَعُ

²⁴⁸ Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l 'ibâd*, thk. Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 4/232-233; İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/134-135; es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, 6/102-103; Ebü'r-Rebî' Süleyman el-Himyêrî el-Belensî el-Endelüsî el-Kelâ'î, *el-İktifâ fî megâzî rasûlillah ve's-selâseti'l-hulefâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/398.

²⁴⁹ Beyitte geçen Bîşe, Mekke'ye yaklaşık beş günlük yolculuk mesafesinde aslanların bol olduğu ormanlık alandır.

Yürüdük alenen üzerlerine sabahın erken saatlerinde, kılıçlar bize doğrultulurken asla korkmayız.

Kalkan ve mızrakların olduğu bir orduyla, savaş anında ayakları asla geriye dönmeyen. Vardık sonunda denizin dalgasına, zırhlı zırhsız Mekkeliler savaş meydanında.

Üç bin askerleri vardı, bizimse üç yüz ya da olsa olsa dört yüz kadar. (Kavmin önde gelenleriydi.)

Aramızda (yarışarak) arzuyu saldırdık ölüm aramızda kol gezerken, içirdik onlara ölüm havuzundan su ve biz de içtik.

Onlarla aramızda yabanî zeytin ağacından yapılma oklar gidip gelirdi, (vurularak) paramparça olan da ancak aşırıya kaçanlar idi.

Harem ehli ve Sa'dîlerin ²⁵⁰ yapımı oklar, bulanırdı zehire üretildiği an. (Ucuna zehir sürülürdü.)

(O oklar) Erkeklerin bedenine saplanırdı bazen, bazen de arazideki taşlara çarpar ve takırdardı.

Ve atlar görürsün fezada (meydanda), o soğukta adeta saba rüzgarında (süzülen) çekirgeler gibi gider gelirdi.

Onlarla karşı karşıya geldiğimiz, savaşın kızıştığı ve Allah'ın takdir ettiğinin gerçekleştiği anda,

Vurduk onların efendilerine, öyle ki yüzleri toprağa düşmüş bir şekilde terk ettik onları. Sabahın ilk saatlerinde (başladık) akşamleyin gözümüzü açtık, sanki savaşın ateşi uzaklaşanı bile yakacak gibiydi.

Uzaklaştılar hızlı bir şekilde, yüzleri yerde somurtkan, sanki rüzgârın anlık hışmıyla yağmur döken susuz bulutlar gibiydiler.

Biz de ağır ağır ayrıldık oradan, adeta avıyla ormana yürüyen topal aslanlar gibiydik.

Bizden olanlar ve bizler elimizden geleni yaptık ve muzaffer olduk, ancak Allah'ın indindeki karşılığı çok daha fazladır.

Biz onlarla, onlar da bizle savaştı, şerli tarafta yer alanlar savaşa doyuruldu.

²⁵⁰ Söz konusu okların yapımında usta Yemen köylüleri.

Dönem şairlerinden İbn Lukeym el-‘Absî’nin 628 yılında Müslümanlar ile Yahudiler arasında patlak veren Hayber savaşını ve fethedildiği zaman şehrin evcil hayvanlarını ve Yahudilerin kaçışmasını vafsettiği şiir aşağıdadır.²⁵¹ (Kâmil)

رُمِيَتْ نَطَاهُ مِنْ الرَّسُولِ بِفَيْلِقٍ شَهْبَاءَ ذَاتِ مَنَاكِبٍ وَفَقَارِ
وَأَسْتَيْقَنْتُ بِالذَّلِّ لَمَّا شِيَعَتْ وَرِجَالُ أَسْلَمَ وَسَطَهَا وَغِفَارِ
صَبَحَتْ بَنِي عَمْرٍو بْنِ زُرْعَةَ غُدْوَةً وَالشَّقَى أَظْلَمَ أَهْلُهُ بِنَهَارِ
جَرَّتْ بِأَبْطَحِهَا الذُّيُولُ فَلَمْ تَدَعْ إِلَّا الدَّجَاجَ تَصِيحُ فِي الْأَسْحَارِ
وَلِكُلِّ حِصْنٍ شَاغِلٌ مِنْ خَيْلِهِمْ مِنْ عَبْدِ أَشْهَلٍ أَوْ بَنِي التَّجَارِ
وَمُهَاجِرِينَ قَدْ أَعْلَمُوا سِيْمَاهُمْ فَوْقَ الْمَغَافِرِ لَمْ يَنْوَا الْفِرَارِ
وَلَقَدْ عَلِمْتُ لِيَخْلِبَنَّ مُحَمَّدٌ وَلَيْثُويْنَ بِهَا إِلَى أَصْفَارِ
فَرَّتْ يَهُودٌ يَوْمَ ذَلِكَ فِي الْوَعَى تَحْتَ الْعَجَاجِ غَمَائِمُ الْأَبْصَارِ

Allah Resûlü tarafından hedeflendi Natât kalesi,²⁵² güç ve fetih sahibi silahlı bir orduyla. Emin olundu zelilliğine aksi halde dağılıp saçılmazdı, tam ortasında Eslem ve Gifâr ailesinin adamları.

Sabahın ilk ışıklarında ‘Amr b. Zur’aoğullarına geldi bir ordu, Şak²⁵³ ahalisi gündüz karanlıkta kaldı.

Arazisinde bir şey bırakmadı ordu birlikleri tan vaktinde, tavuk sesleri haricinde.

Her bir kaleyi işgal etti, ‘Abdi Eşhel ve Neccârlar’ın süvarileri.

Ve muhacirlerin simaları bildirdi onlara miğfer üzerinden, kaçmaya asla yeltenmediler.

Biliyorum ki Muhammed kesinlikle galip gelecek ve ikamet edecek burada Safer ayına (veya aylarca) kadar.

Kaçtı Yahudiler böyle bir günde savaştan, göz çukurları toz-toprak altında kalarak.

²⁵¹ es-Sâlihî, *Sübülü’l-hüdâ ver’reşâd fi sîreti hayri’l-‘ibâd*, 5/173-174; İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 2/341; es-Suheyli, *er-Ravdu’l-unuf fi şerhi’s-sîreti’n-nebeviyye*, 6/515-516.

²⁵² Hayber’de bir kale adı.

²⁵³ Başka bir Hayber kalesi.

Büceyr b. Züheyr Cahiliye döneminin en iyi şairlerinden biri olan Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın oğlu, Ka'b b. Mâlik'in ise kardeşidir. Babası ve kardeşi gibi şair olan Büceyr, bir şiirinde Mekke'nin fetih gününü şöyle vasfetmektedir.²⁵⁴ (Vâfir)

مُرَيْنُهُ غُدْوَةً وَبَنُو خُفَافٍ نَفَى أَهْلَ الْحَبَلِقِ كُلِّ فَجِّ
الْخَيْرِ بِالْبَيْضِ الْخِفَافِ صَرَبْنَاهُمْ بِمَكَّةَ يَوْمَ فَتْحِ النَّبِيِّ
وَأَلْفٍ مِنْ بَنِي عُثْمَانَ وَافٍ صَبَحْنَاهُمْ بِسَبْعٍ مِنْ سُلَيْمٍ
وَرَشَقًا بِالْمُرَيْشَةِ اللَّطَافِ نَطًا أَكْتَفَاهُمْ صَرْبًا وَطَعْنَا
كَمَا انْصَاعَ الْفُوقِ مِنَ الرِّصَافِ تَرَى بَيْنَ الصُّفُوفِ لَهَا حَافِيًا
بِأَرْمَاحٍ مُقَوِّمَةِ الثُّقَافِ فَرُحْنَا وَالْجِيَادُ تَجُولُ فِيهِمْ
وَأَبُوا نَادِمِينَ عَلَى الْخِلَافِ فَأَبْنَا غَانِمِينَ بِمَا اشْتَهَيْنَا
مَوَاتِقَنَا عَلَى حُسْنِ التَّصَافِي وَأَعْطَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ مِنَّا
غَدَاةَ الرَّوْعِ مِنَّا بِانْصِرَافِ وَقَدْ سَمِعُوا مَقَالَتَنَا فَهَمُّوا

Sürdü kuzuları sabahtan bütün bölgeye, Müzeyne ve Hufâfoğulları.

Mekke'de, hayırlı peygamberin fetih gününde, vurduk onlara keskin kılıçlarla.

Sabahleyin yürüdük Süleyim'den yedi yüz kişinin üzerine, Osmanoğulları'ndan da tam bin kişiye karşılık.

Omuzlarını kılıç darbeleriyle çığniyorduk, ucu tüylü seri oklarımızı fırlatarak.

Duyarsın saflarında onların sesini, okun kırıktan fırlaması gibi.

İlerledik ucu düz mızraklarla, asil atlar aralarında (ölü bedenleri) gidip geldiği sırada.

Döndük ganimetler elde ederek istediğimiz gibi, onlar da ihtilaflarına (isyanlarına) pişman olmuş gibi.

Sunduk Allah Resulüne sadakatimizi, samimi olacağımıza dair.

Duymuşlar söylediklerimizi, korku gününde kaçmaya yeltendiler.

²⁵⁴ İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, 2/415-416.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVİ ŞİİRİNDE SAVAŞ

Hız. Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam toplumunda fikirsel olarak bölünmelere gidildiği görülmektedir. Emevi hanedanlığının halifeliği ele geçirmesi İslam dünyasında ciddi kırılmalara yol açmıştır.²⁵⁵ Cahiliye'den bu döneme doğru gelindikçe edebiyat alanında geçmişe bağlı geleneksel şiir türlerinde gelişmeler devam etmiş ayrıca yeni türler ortaya çıkmıştır. Bunlarla birlikte siyasî yaşamın ve inançların edebiyat sahasına oldukça yoğun bir şekilde karıştığı görülmüştür.²⁵⁶

3.1. EMEVİ ŞİİRİNDE SAVAŞ İÇERİKLİ SİYASİ ŞİİR

Emeviler dönemi İslam aleminin politik olarak en çalkantılı dönemlerindedir. Halifeliğin kimin hakkı olduğu üzerinden ilerleyen bu sancılı süreçte şairler önemli bir görev üstlenmekteydiler. Bu dönemde birçok şair siyaseten muhalifliğini veya kimden taraf olduğunu göstermek,²⁵⁷ inancının doğru olduğunu kanıtlamak vb. sebeplerle medhiye veya hicviye gibi geleneksel şiir türleriyle şiirler inşâd etmişlerdir. Öte yandan temelinin Cahiliye'de atıldığı düşünülen nakîza türü de bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Belirli amaçlarla savaş içerikli şiir yazan bu şairleri Hariciler, Şîa, Zubeyrîler, Emevi veya Mervânîler gibi gruplara ayırmak mümkündür.²⁵⁸ Bu bölümde önceki bölümlerden farklı olarak şiir türleri üzerinden ilerlemek yerine kitlesel siyasi bölünmelerin savaş içeriğiyle şiire yansımaları incelenecektir.

3.1.1. Emeviler

Ali b. Ebî Tâlib'in 661 yılında Hâriciler tarafından şehit edilmesinin ardından Muaviye b. Ebî Süfyân Hasan b. Ali ile anlaşarak halife olmuştur. Muaviye'nin halife olmasıyla birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Muaviye'nin Yezîd'i halife seçmesiyle fiilen siyasi kopmalar başlamıştır. İslam'da veraset sistemine karşı çıkan birtakım gruplar varlık

²⁵⁵ Eyüp Sevinç, "Emeviler Döneminde Siyasi İçerikli Şiir", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (15 Ekim 2014), 181.

²⁵⁶ Dayf, *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî*, 2/336.

²⁵⁷ Dayf, *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî*, 2/290.

²⁵⁸ Zeki el-Mehâsinî, *Şi 'ru 'l-harb fî edebi 'l-'Arab fî 'l-'asreyni 'l-Umevi ve 'l-Abbâsi ilâ ahdi Seyfi 'd-Devle* (Kahire: Dâru'l-fikri 'l-'arabî, 1947), 47.

göstermiştir. Bu siyasi gruplar yukarıda ifade edildiği gibi, Şîa, Hâriciler, Emeviler ve Zübeyriler'dir.²⁵⁹ Bu üç siyasi grupla farklı zaman ve coğrafyalarda mücadele etmek zorunda kalan Emeviler, edebiyat alanında kendisini destekleyecek şairlere ihtiyaç duymuştur.

Emeviler döneminde “A‘şâ’lar” adıyla bilinen A‘şâ Benî Taglîb (ö. 710), A‘şâ Benî Rebî‘a (ö. 718) ve A‘şâ Hamdân (ö. 702) adlı üç şair de bu siyasî gruplara mensup kimselerdi. A‘şâ Taglîb ve A‘şâ Rebî‘a hilafetin Emevi hanedanlığının hakkı olduğu görüşünü benimsemiş şairlerdendir. Hamdân ise Emevi karşıtı olarak bilinmektedir. Bu şairler, Emevi yanlısı veya muhalifi siyasî şiirlerin yanı sıra asabiyet duygusuyla kendi aşiretlerini de övmüştür.

Asıl adı Nu‘mân b. Yahyâ olan A‘şâ Benî Taglîb, Emevi saflarında görünüp daha çok asabiyet duygusuyla kabilesine dair hamaset türü şiirler yazan bir şairdir. Zekî el-Mehâsinî'nin ifade ettiğine göre, Emeviler tarafında olmasına rağmen onlara yönelik medih şiiri söylememesinin sebebi Ömer b. Abdulazîz'i methettikten sonra halifenin, “*Beytu'l-mal'da şairler için bir hak görmüyorum.*” diyerek kendisine herhangi bir caize vermemesidir. Muhtemelen önceki halife Velîd b. Abdulmelik'in kendisine ikramda bulunması onu kendi saflarına çekmiştir.²⁶⁰ Bu sebeple A‘şâ Benî Taglîb'i Emevi taraftarı görünüp samimi olmayan şairler gürhunda değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Şair, asabiyet duygusuyla bir beyitte kavminin savaştaki korkusuzluğunu şöyle resmetmektedir.²⁶¹ (Basît)

إِنَّا بَنُو تَغْلِبَ قَوْمٌ مَعَاظِنَا
بِيضُ السُّيُوفِ إِذَا مَا أَحْمَرَّتِ الْحَدَقُ

Bizler Tağliboğullarıyız, kalelerimiz kılıçlardır, gözler kıpkızıl olduğunda.

Asıl adı Abdullah b. Hârice olan A‘şâ Benî Rebî‘a, Emevi hanedanlığı politikasını destekleyen şairlerden biridir. Şiirleriyle Emevileri, Zübeyrilerin üzerine gitmeye teşvik

²⁵⁹ İsmail Yiğit, “Emeviler- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Haziran 2022); Kenan Demirayak, *Emeviler Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017), 165.

²⁶⁰ el-Mehâsinî, *Şi'ru'l-harb fi edebi'l-'Arab fi'l-'asreyni'l-Umevî ve'l-Abbâsî ilâ ahdi Seyfi'd-Devle*, 87.

²⁶¹ Muhammed b. Aydemir el-Musta'simî, *ed-Durru'l-ferîd ve beytu'l-kasîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 4/401.

edip hırslandırmıştır. Aşağıdaki şiirde A‘şâ’nın, halife Abdulmelik’i Zübeyri’lere karşı kışkırttığı görülmektedir.²⁶²(Kâmil)

عَجَلَ النَّتَاجُ بِحَمْلِهَا فَأَحَالَهَا أَلَّ الرُّبَيْرِ مِنَ الْخِلَافَةِ كَأْتِي
مَا لَا تُطِيقُ فَضَيَّعَتْ أَحْمَالَهَا أَوْ كَالضَّعَافِ مِنَ الْحُمُولَةِ حُمَّلَتْ
كَمْ لِلْعَوَاةِ أَطْلَمْتُمْو إِمَهَالَهَا قَوْمُوا إِلَيْهِمْ لَا تَنَامُوا عَنْهُمْ
مَا زِلْتُمْ أَرْكَانَهَا وَثَمَالَهَا إِنَّ الْخِلَافَةَ فِيكُمْ لَا فِيهِمْ
فَأَنْهَضْ بِيَمْنِكَ فَافْتَحْ أَقْفَالَهَا أَمْسُوا عَلَى الْخَيْرَاتِ قَفْلًا مَقْفَلًا

“Hilafet konusunda Zübeyriler hızlı bir şekilde hamile bırakılıp da yavrusunu erken doğuran doğurgan misalidir.

Ya da kendisine yük yüklenip de bu yükü taşıyamadığı için kaybeden küçük hayvan yavrusu gibidir.

Zübeyroğullarının üzerlerine gidin, onlar konusunda gaflete dalmayın, âsilere ne kadar da uzun zaman tanıdınız!

Hilafet makamı sizlerdedir, onlarda değil, sizler hilafet makamının ana direkleri ve dayanaklarısınız.

Zübeyroğulları her türlü iyiliğine paslı kilit oldular, haydi sen de uğurunla kalk ve aç kilitleri.”²⁶³

Ebü'l-Ferec’in dediğine göre, A‘şâ’nın Emevi muhalifi Abdullah b. el-Cârûd’a mersiye türünde bir şiir inşâd ettiğini haber alan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi kendisine sinirlenir.²⁶⁴

Bunun üzerine A‘şâ, Haccâc için özür mahiyetinde bir şiir inşâd eder.²⁶⁵ (Tavîl)

أَبَيْتُ كَأَنِّي مِنْ حَدَارِ ابْنِ يَوْسَفَ طَرِيدَ دَمٍ ضَافَتْ عَلَيْهِ الْمَسَالِكُ

²⁶² Cemâleddin İbn Manzûr, *Muhtasarü târihi Dimeşk*, thk. Riyâd Abdulhamid vd. (Dâru'l-fikr li't-taba'a, 1983), 12/133.

²⁶³ Şiir çevirisi için bk.: Kenan Demirayak, *Emeviler Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017.), 172-173.

²⁶⁴ el-İsfahanî, *el-Egâni*, 18-139.

²⁶⁵ el-Mehâsinî, *Şi'ru'l-harb fi edebi'l-'Arab fi'l-'asreyni'l-Umevi ve'l-Abbâsi ilâ ahdi Seyfi'd-Devle*, 88.

وَلَوْ غَيْرَ حَجَّاجٍ أَرَادَ ظِلَامَتِي حَمَمْتَنِي مِنَ الضِّيمِ السُّيُوفِ الْفَوَاتِكُ
 وَفَتِيَانُ صِدْقٍ مِنْ رَبِيعَةَ قَصِيرَةَ إِذَا اخْتَلَفْتُ يَوْمَ اللَّقَاءِ النَّيَّازِكُ
 يُحَامُونَ عَنِّ أَحْسَابِهِمْ بِسُيُوفِهِمْ وَأَرْمَاحِهِمْ وَالْيَوْمُ أَسْوَدُ حَالِكُ

Geceliyorum kanı akıtılmak istendiği için, yolları kapatılmış İbn Yusuf'tan sakınan biri olarak.

Haccâc dışında olsaydı bana zulmetmek isteyen biri, korurdu beni keskin kılıçlar onun zulmünden.

Vuruşma zamanı Rebi'a yiğitleri bir kenara ayrılacak olduklarında; mızraklarının kendilerinden kısa olduğu görülür.

Korurlar kılıç ve mızraklarıyla soylarını, bugün ise zifiri karanlıktır.

Emevi taraftarı şairler tarafından Haccâc'ın methine çok sık rastlanır. Zira kendisi sahada daima Emevi hanedanlığına isyan edenlerle savaş halindeydi.²⁶⁶ Hayatını Emevi iktidarına adayın Haccâc'ı öven şairlerden birisi de üç büyük nakîzâ şairlerinden olan Cerîr'dir. İsyancı komutan Muhammed b. el-Eş'as'ın Deyre'l-Cemâcim ve Meskin'de Haccâc tarafından bozguna uğratılması üzerine onu metheden şiirin bazı beyitleri şöyledir:²⁶⁷ (Vâfir)

دَعَا الْحَجَّاجُ مِثْلَ دُعَاءِ نُوحٍ فَاسْمَعِ دَا الْمَعَارِجِ فَاسْتَجَابَا
 صَبَرْتَ النَّفْسَ يَا ابْنَ أَبِي عَقِيلٍ مُحَافِظَةً فَكَيْفَ تَرَى الشُّوَابَا
 وَلَوْ لَمْ يَرْضَ رَبُّكَ لَمْ يُنَزَّلْ مَعَ النَّصْرِ الْمَلَائِكَةَ الْغَضَابَا²⁶⁸
 إِذَا سَعَرَ الْخَلِيفَةُ نَارَ حَرْبٍ رَأَى الْحَجَّاجَ أَنْقَبَهَا شَهَابَا

²⁶⁶ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mayıs 2022).

²⁶⁷ Dayf, *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî*, 2/281; Ebü'l-Ferec el-Muâfa en-Nehrevânî, *el-Celîsu 's-sâlihu 'l-kâfi ve 'l-enîsu 'n-nâsihu 'ş-şâfi*, thk. Abdulkerim Sâmi el-Cundî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 235-236.

²⁶⁸ Haccâc mançınıklarla Kabe'ye saldırdığında Müslümanlar tarafından kendisine dinsiz ve fasık denmişti. Cerîr, "Öyle olsaydın Allah seni muzaffer kılmazdı" diyerek bu yakıştırmaların doğru olmadığını ifade etmektedir.

Nuh'un duası gibi dua etti Haccâc, duyurdu sesini ve isticâb etti duasına yeri göğü yaratan.

Kendini tutarak sabrettin bunca ey İbn 'Akîl'in oğlu, nasılmış bunun sevabı göreceksin. Olmasaydı rabbin senden razı, indirmezdi (göklerden) öfkeli melekleri seni kılmazdı başarılı.

Halife savaş ateşini yaktığı zaman, buldu (komutanlar arasında) Haccâc'ı en çok parlayan yıldız gibi.

Yine şair, Haccâc'ın Hâriciler ve diğer isyancılara karşı zaferlerini bir başka şiirde şöyle ifade etmektedir:²⁶⁹ (Vâfir)

رَأَى الْحَجَّاجُ عَافِيَةً وَنَصْرًا
دَعَا أَهْلَ الْعِرَاقِ دُعَاءَ نُوحٍ
عَلَى رَغْمِ الْمُنَافِقِ وَالْحَسُودِ
وَقَدْ ضَلُّوا ضَلَالَةَ قَوْمِ هُودٍ

Haccâc afiyet ve zaferler elde etti, münafik ve fâsıklara rağmen.

Nuh'un (oğluna) seslenişi gibi seslendi Iraklılara, düştüler sapkınlığa Hûd kavmi gibi.

Emevi hanedanlığı gölgesinde yaşayan şairleri Emevi sevdalısı, halifeliğin onların hakkı olduğunu düşünen ve övgülerinde sadık şairler ile gerçek fikrini takiye edip yalnızca menfaat elde etmek adına Emevi savunucusu gözüken şairler olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.²⁷⁰ İlk gürühtan sayılan şairlerden birisi Ka'b el-Eşkarî'dir. Ömer b. Abdulazîz'in şiirlerini duyunca "Ummanlıların bu kadar iyi şair olduğunu bilmiyordum." dediği Ka'b, Mühelleb b. Ebû Sufre ile Emevi hatlarında birçok fethe ve hâricilerle yapılan savaşlara katılmış, düşmanı yıpratıcı dostlarına moral verici şiirler nazmetmiştir.²⁷¹ Mühelleb tarafından Hâricilere karşı art arda alınan zafer haberlerini Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi'ye ulaştırmak için görevlendirilen şair, Haccâc odaya girince uzun bir şiir okumuştur. Haccâc, "Şair misin yoksa hatip mi?" diye sorduğunda "Her

²⁶⁹ en-Nehrevânî, *el-Celîsu's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsu'n-nâsihu's-şâfi*, 236.

²⁷⁰ el-Mehâsinî, *Şi'ru'l-harb fi edebi'l-'Arab fi'l-'asreyni'l-Umevî ve'l-Abbâsî ilâ ahdi Seyfi'd-Devle*, 83.

²⁷¹ Kâb b. Ma'dan el-Eşkarî, *Şi'ru K'ab b. Ma'dân el-Eşkarî*, thk. Ahmed Muhammed 'Ubeyd (Hey'etü Abû Dabî li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2010), 13-14.

ikisi” cevabını vermiştir.²⁷² Söz konusu uzun şiirin bazı beyitleri aşağıdaki gibidir.²⁷³
(Basît)

وَاسْتَسَلَمَ النَّاسُ إِذْ حَلَّ الْعَدُوُّ بِهِمْ فَمَا لِأَمْرِهِمْ وَرُدُّ وَلَا صَدْرُ
وَمَا تَجَاوَزَ بَابَ الْجِسْرِ مِنْ أَحَدٍ وَعَصَّتِ الْحَرْبُ أَهْلَ الْمِصْرِ فَانْجَحَرُوا
وَأَدْخَلَ الْخَوْفُ أَجْوَافَ الْبُيُوتِ عَلَى مِثْلِ النِّسَاءِ رِجَالٌ مَا بِهِمْ غَيْرُ
وَأَشْتَدَّتِ الْحَرْبُ وَالْبَلَاةُ وَحَلَّ بِنَا أَمْرٌ تُشَمَّرُ فِيهِ أَمْثَالِهِ الْأُزْرُ
كُنَّا نَهْوُونَ قَبْلَ الْيَوْمِ شَأْنَهُمْ حَتَّى تَفَاقَمَ أَمْرٌ كَانَ يُحْتَقَرُّ

Boyun eğdi insanlar düşman geldiğinde, kalmadı başlarında ne bir kahraman ne de bir reis.

Hiçbiri aşamadı Babe'l-Cisr'i, savaş dışını geçirdi bölge ahalisine, inlerine saklandılar. Korku, evlerinin ortasına sokuldu, kadınlara şevk duyan erkekler gibi.

Savaş ve sıkıntısı şiddetlendi, kaldı bize bu durumda kolları sıvayıp işe girişmek.

Savaştan önce onları hiç önemsemiyorduk, durumumuz neredeyse utanılacak bir hal almıştı.

Ka'b'ın şiirinde savaş vasfını dönem şairlerinden daha ön planda tuttuğu ve uzattığı görülüyor. Ayrıca şiirde kendinden önceki şairlerin savaşı vasfederken genel olarak kullandığı “ra” kafiyesini kullanmıştır.²⁷⁴ Öte yandan dikkat çeken bir husus da Ka'b'ın kasidede Cahiliye usulünü gözeterek sevgiliye duyulan özlemle başlamasıdır.²⁷⁵ Ancak çalışmanın belirli düzende ilerlemesi için söz konusu beyitler bu çalışmada incelenmeyecektir.

Emevi döneminin önde gelen şairlerinden A'şâ Hamdân halifeliğini ilan etmiş eski Emevi komutanı Muhammed b. Eş'as tarafında yer almış bir şairdir.²⁷⁶ Emeviler ile kendi orduları içindeki muhalifler arasında patlak veren Deyre'l-Cemâcim savaşında

²⁷² el-Meczüb, *el-Murşid ilâ fehmi eş'âri'l-'Arab*, 5/387-388.

²⁷³ et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 6/304-305; el-Eşkarî, *Şi'ru K'ab b. Ma'dân el-Eşkarî*, 47-58.

²⁷⁴ el-Mehâsinî, *Şi'ru'l-harb fi edebi'l-'Arab fi'l-'asreyni'l-Umevî ve'l-Abbâsî ilâ ahdî Seyfi'd-Devle*, 85.

²⁷⁵ Şiir için bk.: et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 6/304-305.

²⁷⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 03 Haziran 2022).

Muhammed b. Eş‘as saflarında yer alan A‘şâ, savaşta esir düştükten sonra Haccâc es-Sekafi'nin huzuruna getirilmiştir. Haccâc'ın kalbini yumuşatmayı umarak ve merhametini bekleyerek irticalen uzun bir şiir okumuştur. Kendisine herhangi bir acıma göstermeyen Haccâc, orada şairin boynunu vurdurmuştur.²⁷⁷ Söz konusu şiirin bazı beyitleri şöyledir:²⁷⁸ (Tavîl)

أَبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتَمَّمَّ نُورَهُ وَيُطْفِئَ نَارَ الْفَاسِقِينَ فَتَخْمَدَا
وَيُنزِلَ ذُلًّا بِالْعِرَاقِ وَأَهْلِهِ لِمَا نَقَضُوا الْعَهْدَ الْوَثِيقَ الْمُؤَكَّدَا
وَمَا لَبِثَ الْحَجَّاجُ أَنْ سَلَّ سَيْفَهُ عَلَيْنَا فَوَلَّى جَمْعَنَا وَتَبَدَّدَا
وَمَا زاحَفَ الْحَجَّاجُ إِلَّا رَأَيْتَهُ مُعَانًا مُلْقَى لِلْفُتُوحِ مُعَوَّدَا
فَكَيْفَ رَأَيْتَ اللَّهَ فَرَّقَ جَمْعَهُمْ وَمَزَقَهُمْ عَرْضَ الْبِلَادِ وَشَرَّدَا
وَمَا نَكثُوا مِنْ بَيْعَةٍ بَعْدَ بَيْعَةٍ إِذَا ضَمِنُوهَا الْيَوْمَ خَاسُوا بِهَا غَدَا
لِيَهْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ظُهُورَهُ عَلَى أُمَّةٍ كَانُوا بُغَاءً وَحَسَدَا

Allah ancak nurunu tamamlamak ve fasıkların ateşini söndürmek istedi, (Haccâc vasıtasıyla) söndü de.

Ve 'Irak ve ehline utanç vermeyi, yapılan antlaşmaları bozdukları için.

Haccâc kılıcını çeker çekmez üzerimize, bölünüp dağıldı topluluğumuz.

Haccâc ilerler ilerlemez (savaş meydanında) görürdün onu, ancak fetihler görmüş geçirmiş alışkın biri gibi.

Allah'ın, nasıl birliklerini bozduğunu, şehrin göbeğinde onları dağıttığını ve parçaladığını (tepetaklak) görürdün.

Biat üstüne biatı bozdular, bugün bir söz verseler yarın yine o sözden cayarlar.

Müminlerin emirini sevindirir onun ortaya çıkışı, onlarsa (Hâriciler) ümmetin başına gelmiş isyankâr ve hasetçilerdi.

²⁷⁷ Ebû Ca'fer et-Taberî, *Sahîh ve da'if târihi't-Taberî*, thk. Muhammed b. Tâhir el-Berzuncî vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007), 9/399.

²⁷⁸ et-Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, 6/376-377; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/509.

Cahiliye ile Emevi dönemleri arasında yer alan Sadru'l-İslam'da dinî duygu ve motiflerin şiire yansımaları olmuştur. Sadru'l-İslam'ın devamı niteliğinde olan Emeviler'de aynı üslubun devamıyla birlikte Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden alıntılama anlamına gelen iktibas sanatı gelişim göstermiştir. A'şâ'nın mevzu bahis şiire “أَبِي اللَّهِ إِلَّا أَنْ يُتِمَّمَ نُورُهُ” ile başlaması “وَيَأْتِي اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّمَ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ” “Oysa kafirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.”²⁷⁹ ayetinden iktibas ettiğini ve Kur'an ile hadisin şiire etkilerini göstermektedir.

A'şâ Hamdân'ın Emevi muhalifi iken Emeviler başlığında zikredilmesi, yukarıda bahsedildiği gibi, Emeviler lehine şiir nazmetmiş şairlerin samimi ve gayri samimi olmak üzere iki grupta ele alınması sebebiyledir. A'şâ'nın boynu vurulmadan Haccâc'a okuduğu medhiye temalı şiir, onun ikinci gruptan sayılmasını sağlamıştır. A'şâ'nın Haccâc aleyhine savaş temalı bir hicvi de aşağıdaki gibidir.²⁸⁰ (Meczûu'l Kâmil)

مَنْ مَبْلَغِ الْحَجَّاجِ أَنْ
نِي قَدْ نَدَبْتُ إِلَيْهِ حَرْبًا
حَرْبًا مُذَكَّرَةً عَوَا
نَا تَتْرُكُ الشُّبَّانَ شُهَبًا

Ona savaş açtığımı kim ulaştırır Haccâc'a.

Sonu gelmez, unutulmayacak, gençlerin saçlarını ağartan savaş.

3.1.2. Hâriciler

İslam'ın üçüncü halifesi Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Hz. Ali ile kendisine biat etmeyen Muaviye arasında 657 yılında Sıffin savaşı patlak vermiştir. Tarafların hakem tayin ederek sonuca ulaşmaya çalıştıkları esnada Hâriciye mezhebinin fiili olarak ortaya çıktığı hususunda ittifak söz konusudur.²⁸¹ Hakemlerle anlaşmaya varıldığı sırada “lâ hükme illâ lillâh” (Hüküm ancak Allah'ındır) sloganıyla ortaya çıkan bu grup, Hâriciye mezhebinin ilk zümresidir. Emevi hanedanlığının hilafeti kendi tekeline alması hem siyasi hem de itikadî bir topluluk olan Hâricilerle Emevileri birçok defa savaş

²⁷⁹ et-Tevbe 9/32.

²⁸⁰ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-eshrâf* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 7/318.

²⁸¹ Yasin Kahyaoğlu, *Hariciler'in edebi yönleri (Ortaya çıkışlarından Emevilerin sonuna kadar)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 1998), 15.

meydanında karşı karşıya getirmiştir.²⁸² Kendi içinde el-Ezârika, en-Necedât, el-Acârîde ve es-Sufriyye gibi fırkalara bölünen Hâriciler, et-Tırmâmâh (ö. 743), Katarî b. el-Fucâe (ö. 697), ‘İmrân b. Hittân (ö. 703), Mirdâs b. ‘Udeyye (ö. 681) ve ‘Amr el-Anberî (‘Amru’l-Kanâ) (ö. 696) gibi savaşçı ve şairlere sahiptir.

Hâricilerin el-Ezârika koluna mensup olan Katarî b. el-Fucâe, mezhebinin karakteristik özelliği haline gelmiş hırçın, savaşçı, uzlaşmaz ve bağlılıkta ileri bir noktada karakter sahibi biridir.²⁸³ Mezhebinin lideri olmadan önce Ebû Muhammed, lider olup savaşçı kimliğini edindikten sonra ise Ebû Ne‘âme künyesini almıştır.²⁸⁴ Hem şair hem hatiplik vasfını kendinde taşıyan Katarî, Nâfi b. Ezrâk’tan (ö. 685) sonra liderliği ele almıştır.²⁸⁵ Savaşta düşmanlardan korkmamasını, nefsiyle bir savaş halinde olduğunu, ona sabrı teşvik ve telkin ettiği bir şiirinde şunları demektedir.²⁸⁶ (Vâfir)

أَقُولُ لَهَا وَقَدْ طَارَتْ شُعَاعًا
فَأِنَّكَ لَوْ سَأَلْتَ بَقَاءَ يَوْمٍ
فَصَبْرًا فِي مَجَالِ الْمَوْتِ صَبْرًا
وَلَا تَوْبُ الْبَقَاءِ بِثَوْبِ عِزٍّ
سَبِيلُ الْمَوْتِ غَايَةٌ كُلِّ حَيٍّ
وَمَنْ لَمْ يَغْتَبِطْ يَسَامُ وَيَهْرَمُ
وَمَا لِلْمَرْءِ خَيْرٌ فِي حَيَاةٍ
مِنَ الْأَبْطَالِ وَيَحْكُ لَنْ تُرَاعِي
عَلَى الْأَجَلِ الَّذِي لَكَ لَنْ تُطَاعِي
فَمَا نَيْلُ الْخُلُودِ بِمُسْتَطَاعٍ
فَيُطَوَى عَنْ أَخِي الْخَنْعِ الْيِرَاعِ
وَدَاجِيهِ لِأَهْلِ الْأَرْضِ دَاجٍ
وَتُسَلِّمُهُ الْمُنُونُ إِلَى انْقِطَاعِ
إِذَا مَا عُدَّ مِنْ سَقَطِ الْمَتَاعِ

Savaşçıların korkusundan titreyen nefsimi diyorum: sana yazıklar olsun, korkmayacaksın.

²⁸² Ethem Nuri Fırlalı “Hâriciler- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2022).

²⁸³ Mustafa Öz, “Katarî b. fücâe- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2022).

²⁸⁴ İhsân Abbâs, *Şi‘ru’l-Havâric* (Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1973), 105.

²⁸⁵ Kahyaoğlu, *Hariciler’in edebi yönleri (Ortaya çıkışlarından Emevilerin sonuna kadar)*, 95.

²⁸⁶ el-Musta‘simî, *ed-Durru’l-ferîd ve beytu’l-kasîd*, 4/47; İhsân Abbâs, *Şi‘ru’l-havâric*, 108; Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Şezerâtü’z-zeheb*, thk. Muhammed el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 12/294; Afîfuddin Abdullah el-Yâfi‘î, *Mirâtü’l-cinân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 1/129.

Zira ecelin geldiğinde bir gün bile kalmak istesen, isteğin asla karşılık bulmayacaktır. Öyleyse sabırdır ölüm meydanında üzerine düşen, sabır. Zira sonsuzluğu elde etmek mümkün değildir.

Ebedilik giysisi izzet elbisesi değil ki ödleğ ve alçaktan alınıp dürülsün. (Elde edilsin)

Ölüm yolu her canlının sonudur, dünya ehlini çağırınlar da zaten çağırılmaktadır.

Mutlu olmayan kişi bunalır ve yaşlanır yine de ölüm onu yokluğa alır.

Değersiz biri olarak sayıldığı müddetçe, kişinin yaşamasında da yoktur bir hayır.

Hâriciler, muhaliflerine karşı cihattan geri kalanlar ve fırka mensuplarıyla aynı yere göçmeyen kimseler için Ka‘ade ifadesini kullanırdı. Oturanlar anlamına gelen kelimenin özellikle mezhep mensuplarını fiili olarak desteklemeyenler için kullanıldığı görülmüştür. Cihat, özellikle Ezârika kolu için en önemli rükündü. Bu sebeple Ka‘ade grubundan sayılanlar bilinçli olarak savaştan geri durduğu için tekfir edilmiştir.²⁸⁷ Şair Katarî, savaştan geri durup bahanelerle cihada katılmayan Ka‘ade grubundan Ebû Hâlid el-Kânânî’yi şiiriyle savaşa teşvik etmiş, bu yaptığının yanlış olduğunu aşağıdaki şu beyitlerle vurgulamıştır.²⁸⁸ (Tavîl)

أَبَا خَالِدٍ يَا أَنْفَرَ فَلَسْتَ بِخَالِدٍ وَمَا جَعَلَ الرَّحْمَنُ عُذْرًا لِقَاعِدٍ
أَتَزْعُمُ أَنَّ الْخَارِجِيَّ عَلَى الْهُدَى وَأَنْتَ مُقِيمٌ بَيْنَ لِصٍّ وَجَاحِدٍ

Ey Ebû Hâlid, kalk savaşa, zira değilsin sen Hâlid (sonsuz), oturmayı da özür kabul etmiş değil Rahmân.

Hâricilerin hidayet üzere olduğunu mu söyleyip duruyorsun, hırsızlar ve kafirler arasında mukimken!

Katarî başka bir beytinde ise savaşa ilgili şunları demektedir:²⁸⁹ (Basît)

²⁸⁷ Mustafa Öz, “Kaade- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2022).

²⁸⁸ Abbâs, *Şi‘ru’l-havâric*, 105-106; el-Meczûb, *el-Murşid ilâ fehmi eş‘âri’l-‘Arab*, 1/63; Ahmed Zekî Safvet, *Cemhere resâili’l-‘Arab fi ‘usûri’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü’l-‘İlmiyye, 1937), 2/153.

²⁸⁹ Nasr b. Munkiz eş-Şeyzerî, *Lübâbü’l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 1987), 225; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1998), 6/195.

يا رَبِّ ظِلِّ عَقَابٍ قَدْ وَقَيْتُ بِهَا
 وَرُبَّ يَوْمٍ حِمَى أَرْعَيْتُ عَفْوَتَهُ
 مُشْهَرًا مَوْقِفِي وَالْحَرْبُ كَاشِفَةٌ
 مُهْرِي مِنَ الشَّمْسِ وَالْأَبْطَالُ تَجْتَلِدُ
 خَيْلِي إِقْتِصَارًا وَأَطْرَافُ الْقَنَا قَصْدُ
 عَنْهَا الْقِنَاعَ وَبَحْرُ الْمَوْتِ يَطَّرِدُ

Kaç kere kartal gölgesiyle muhafaza etmişimdir atımı ben güneşten, savaşırdı kahramanlar öbür taraftan.

Nice savaşta sınırlandırdım ben atımı otlattığım korularda, (bu savaşlarda) mızrakların ucu ikiye ayrılmıştı.

Belliydi benim yerim, savaş (süvarilerin) peçelerini tek tek kaldırırken ve ölüm denizi av peşindeyken.

Hârici şiirlerinde dikkatleri celbeden hususlardan biri, içeriklerin mezheplerine uygun bir karakter taşımasıdır. Hârici ruhunun yansıdığı bu şiirlerde hırçın ve savaşçı duygular ön plana çıkmaktadır. Ayrıca savaşta gösterilen kahramanlıkların karşılığını ahirette bekleme hissiyatı da söz konusu şiirlerde göze çarpmaktadır. Emevilerle Hâriciler arasında patlak veren Dûlab/Devlâb savaşında bu duyguların Ezârika lideri Katarî tarafından hamaset içinde şiire yansıdığı görülmektedir. Söz konusu şiirin bazı beyitleri aşağıdaki gibidir:²⁹⁰ (Tavîl)

وَلَوْ شَهِدْتَنِي يَوْمَ دُولَابٍ أَبْصَرْتُ
 غَدَاةَ طَفْتُ عَ الْمَاءِ بَكْرُ بْنُ وائِلِ
 وَكَانَ لِعَبْدِ الْقَيْسِ أَوَّلَ حَدِّهَا
 وَظَلَّتْ شُيُوخُ الْأَزْدِ فِي حَوْمَةِ الْوَعَى
 فَلَمْ أَرِ يَوْمًا كَانَ أَكْثَرَ مَقْعَصًا
 وَضَارِبَةً خَدًّا كَرِيمًا عَلَى فَتَى
 أُصِيبَ بِدُولَابٍ وَلَمْ تَكُ مَوْطِنًا
 طَعَانَ فَتَى فِي الْحَرْبِ غَيْرَ ذَمِيمِ
 وَعُجْنَا صُدُورَ الْخَيْلِ نَحْوَ مَمِيمِ
 وَأَحْلَافِهَا مِنْ يَحْصُبُ وَسَلِيمِ
 تَعَوْمٌ وَظَلْنَا فِي الْجِلَادِ نَعُومِ
 يَمْجُجُ دَمًا مِنْ فَائِظٍ وَكَلِيمِ
 أَغْرَ نَجِيبِ الْأُمَّهَاتِ كَرِيمِ
 لَهُ أَرْضُ دُولَابٍ وَدَيْرِ حَمِيمِ

²⁹⁰ Ebü'l-'Abbâs el-Muberred, *el-Kâmil fil-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 3/215.

فَلَوْ شَهِدْتَنَا يَوْمَ ذَاكَ وَخَيْلِنَا تَبِيحُ مِنَ الْكُفَّارِ كُلِّ حَرِيمِ

(Ummu Hekîm) Tanık olsaydı bana Dûlab günü, bu delikanlının övülesi kılıç sallayışını görürdü.

Bekr b. Vâil kabilesinin su üstüne çıktığını, bizim de atlarımızın başını Temîm'e çevirdiğimiz sabahı. (Görürdü)

(Atların) İlk olarak atların zaptettiği 'Abd-i Kays ve ardından müttelikleri Yahsub ve Suleym idi.²⁹¹

Ezdî'ler (kan) içinde yüzerken savaşın ortasında, bizler dalmaya devam ettik savaş meydanına korkusuzca.

Görmedim bugünden daha şiddetli bir gün, o gün savaşta yaralı ve ölülelerin bedeninden kanlar fişkırıyordu.

Nice darbeler vardır asil gençlerin yüzünde, anaların soylu ve yakışıklı çocuklarında.

Dûlab'ta vurulanlara olmadı yâr, Dûlâb ve Deyre'l-Hamîm diyar.

Keşke o gün görseydi bizi, atlarımız Küffârın haremine dalarırken.

Emevi dönemi Hâriciye mensubu şairlerinin önde gelen isimlerinden bir tanesi de 'İmrân b. Hittân'dır. Ebû Şihâb künyesiyle bilinen şair,²⁹² Hâriciye'nin Sufriyye kolunun önderi ve hatibiydi.²⁹³ Evlendikten sonra hanımının tesirinde kalarak Hâriciye mezhebinin fikirlerini benimsemiştir.²⁹⁴ Emevi ordusuyla savaşırken namaz vakti girince gruplar arasında ateşkes sağlanmış, şair ve savaşçı Ebû Bilâl Mirdâs b. 'Udeyye bu sırada namaz kılarak öldürülmüştür.²⁹⁵ İbn Hittân, kendi inancına göre şehit olan bu şair ve kardeşi 'Urve için mersiye nazmetmiştir. Yatakta ölmektense Mirdâs gibi savaş meydanlarında cenk ederek ölmeyi dileyen şair, Mirdâs b. 'Udeyye için inşâd ettiği mersiyelelerinden biri aşağıdaki gibidir:²⁹⁶ (Vâfir)

²⁹¹ Yahsub b. Mâlik ve Kays 'Aylân kabilesinden Suleym b. Mansûr kastedilmektedir.

²⁹² Ebû 'Usmân el-Câhîz, *Beyân ve 't-tebyîn* (Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 1/61-62.

²⁹³ Seyyid b. Ahmed el-Berkûkî, *ez-Zehâir ve'l-'abkariyyât* (Mısır: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.), 1/33.

²⁹⁴ Kahyaoğlu, *Hariciler'in edebi yönleri (Ortaya çıkışlarından Emevilerin sonuna kadar)*, 71-72.

²⁹⁵ İlyas Üzüm, "Mirdâs b. Üdeyye- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mayıs 2022).

²⁹⁶ el-Bagdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 5/359-360; el-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, 3/124; Abbâs, *Şi'ru'l-havâric*, 142; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/208.

قَدْ زَادَ الْحَيَاةَ إِلَيَّ بُغْضًا وَحُبًّا لِلْخُرُوجِ أَبُو بِلَالٍ
 وَعُرْوَةٌ بَعْدَهُ سَفِيًّا وَرَعِيًّا لِعُرْوَةَ ذِي الْفَضَائِلِ وَالْمَعَالِي
 أَحَاذِرُ أَنْ أَمُوتَ عَلَى فِرَاشِي وَأَرْجُو الْمَوْتَ تَحْتَ دُرَى الْعَوَالِي
 وَلَوْ أَنَّي عَلِمْتُ بِأَنْ حَتْفِي كَحَتْفِ أَبِي بِلَالٍ لَمْ أُبَالِ
 فَمَنْ يَكُ هَمُّهُ الدُّنْيَا فَإِنِّي لَهَا وَاللَّهِ رَبِّ الْبَيْتِ قَالِي

Arttırdı bendeki dünya nefretini ve isyan etme sevgisini Ebû Bilâl.

Ve ardından (Allah ona hayırlar versin) fazilet ve erdemli işlerin sahibi 'Urve.

Sakınırım döşegimde ecelimle ölmekten, ben mızrakların ucunda ölmeyi dilerken.

Bilebilseydim ölümümün Bilal'inki gibi gerçekleşeceğini, buna aldırılmazdım o zaman.

Kimin derdi dünya ise şunu bilsin ki; Kabe'nin rabbine ant olsun ben ondan nefret ederim.

Sıffin savaşında Ali b. Ebî Tâlib tarafında yer almış, taraflar arasında tahkim meselesi ortaya çıkınca ondan ayrılıp “Lâ hükme illâ lillâh” düsturuyla ona düşman olan ve Hârici gruplarla birlikte Nehrevân'a gidenlerden biri de Emevi dönemi şairi Mirdâs b. 'Udeyye'dir.²⁹⁷ Ali b. Ebî Tâlib'in ordusuyla Nehrevân'daki Hâriciler'in üzerine yürüyüp savaşta öldürdüğü Abdullah b. Vehb er-Râsibî (ö. 658) için mersiye türünde bir şiir nazmetmiştir. Şiirde Vehb'in faziletinden, niyetinin samimi ve halis olduğundan bahsettiği ve rabbine niyaz ettiği görülmektedir.²⁹⁸ (Tavîl)

أَبْعَدَ ابْنِ وَهْبٍ ذِي النَّزَاهَةِ وَالثُّقَى وَمَنْ خَاصَ فِي تِلْكَ الْحُرُوبِ الْمَهَالِكَا
 أَحِبُّ بَقَاءً أَوْ أَرْجَى سَلَامَةً وَقَدْ قَتَلُوا زَيْدَ بَنَ حَصْنٍ وَمَالِكَا
 فَيَا رَبِّ سَلِّمْ نِيَّتِي وَبَصِيرَتِي وَهَبْ لِي الثُّقَى حَتَّى الْأَقْيَى أَوْلِيكَا

²⁹⁷ Üzüm, “Mirdâs b. Üdeyye- TDV İslâm Ansiklopedisi”.

²⁹⁸ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 2/241.

Şeref ve takva sahibi Vehb ve bu tehlikeli (helak edici) savaş meydanına dalanların ardından,

*Beka veya selamette olmayı mı isterim ben, Zeyd b. Hasn ve Mâlik'i öldürmüşlerken?
(orada)*

*Ey rabbim, niyetim ve anlayışıma selamet ver, ver bana takva olayım mazhar onlara
(müttakilere).*

3.1.3. Şiîler

Şîa (الشيعئة) kelimesi, bir grup insanın herhangi durum olayda bir adamın yanında kümelenmek gibi anlamlara gelir.²⁹⁹ Osman b. Affân'ın şehit edilmesinin ardından İslam dünyası siyasi kargaşanın hüküm sürdüğü bir dünya haline gelmiştir.³⁰⁰ Halifelik makamına geçen Ali b. Ebî Tâlib ile Muaviye b. Ebî Süfyân arasında meydana gelen birtakım anlaşmazlıklar ve sonucunda yapılan savaş ve hakem olayı ile Müslümanlar için tarafgirliğin kaçınılmazlığı söz konusu olmuştur. Hâriciler ve diğer muhaliflere karşı halifenin etrafında şekillenen bu gruba “Şîatu Ali b. Ebî Tâlib” denmiştir.³⁰¹ Ali b. Ebî Tâlib'in oğlu Hüseyin ve efradının Emevi Halifesi Yezid b. Muaviye'nin emriyle Kûfe valisi 'Ubeydullah b. Ziyâd'ın birlikleri tarafından çölde susuz bırakılarak acımasızca katledilmesiyle Şîa'nın siyasi bir boyut kazanması ve mezhepleşme sürecinin hızlanması söz konusu olmuştur.³⁰² İlk dönemlerden itibaren siyasi ve mezhebî bir suret kazanan Şîa, Keysâniyye, Mansûriyye, Hattâbiye, Caferiyye gibi ana kollara ve tarihsel süreçte yok olmuş bir çok alt kola ayrılmıştır.³⁰³

Şîa kaynaklı şiirler gerek Ali b. Ebî Tâlib gerek oğlu Hüseyin b. Ali ve ailesinin canice katledilmesi sebebiyle hüznün ve gözyaşı doludur.³⁰⁴ Özellikle Kербela'da susuz bırakılarak şehit edilen Hüseyin b. Ali üzerine dokunaklı birçok şiir nazmedilmiştir.

²⁹⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem ve 'l-muhîtu 'l-a'zam*, 2/214.

³⁰⁰ Mustafa Öz, “Şîa- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mayıs 2022).

³⁰¹ Demirayak, *Emeviler Dönemi*, 196.

³⁰² Cansu Kaymal, “Şîa'da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2017), 2.

³⁰³ Detaylı Şîa firkaları için bk.: Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983); M. Faruk Toprak, *Klasik Arap Şiirinde Ehl-i Beyt ve Şîa* (Ankara: Gece kitaplığı, 2020), 32.

³⁰⁴ el-Mehâsinî, *Şi'ru 'l-harb fi edebi 'l-'Arab fi 'l-'asreyni 'l-Umevi ve 'l-Abbâsi ilâ ahdi Seyfi 'd-Devle*, 62.

Emevi döneminde hutbelerde Osman b. Affân için rahmet okunurken onu öldürenlere lanetler edilir, diğer taraftan Ali b. Ebî Tâlib için sövgülere yer verilirdi. Bir gün Emevi valisi Muğîre b. Şu‘be minberde Ali’ye hakaret edip onu lanetliyor ardından Osman b. Affân için Allah’a istiğfar ediyordu. Buna şahit olan Ali sevdalısı sahabî Hucr b. ‘Adiy “*Bilakis sizlersiniz Allah’ın lanet ettiği kimseler*” diyerek bu duruma karşı çıkmış³⁰⁵ ve bu tür davranışlarının neticesinde sürgün edilip arkadaşlarıyla birlikte Emevi yöneticileri tarafından idamına hükmedilmişti.³⁰⁶ Onun ve dostlarının bu yaşadıklarına isyan eden Fehdân el-Kindî Şîa’yı isyan edip savaşmaları için cesaretlendirici bir şiir nazmetmiştir. Şiirde dostlarını müdafaa etmeleri ve gerekirse bu uğurda ölmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.³⁰⁷ (Basît)

يَا قَوْمَ حُجْرٍ دَافِعُوا وَصَاوُوا
لَا يُلْقِيَا مِنْكُمْ لِحْجَرٍ خَاذِلٌ
وَفَارِسٌ مُسْتَلْتِمٌ وَرَاجِلٌ
وَعَنْ أُخَيْكُمْ سَاعَةً فَقَاتِلُوا
أَلَيْسَ فِيكُمْ رَامِحٌ وَنَابِلٌ
وَصَارِبٌ بِالسَّيْفِ لَا يُزَايِلُ

Ey Hucr topluluğu, mücadele ve müdafaa edin dostunuzu, bir an bile olsa, çıkın savaşın. Aranızdan kimse Hucr’u terk etmesin, yok mudur aranızda mızraklı ve iyi ok kullanan biri.

Yok mudur aranızda zırhını giyinmiş atlı, iyi kılıç sallayıp asla kaçmayacak bir savaşçı!

Emevi döneminde Şîa mensubu şairlerden bir diğeri Kumeyt b. Zeyd el-Esedî’dir. Irak valisi Hâlid el-Kasrî’nin ehl-i beyte yönelik acımasız politikaları karşısında Emevilere karşı net bir tavır takınmaya başlayan şair,³⁰⁸ Hâşimiyyât’ında Hâşim’in Umeyye’ye olan üstünlüğünü, Emeviler’in hicvi, Hâşimi-Emevi kıyası ve ehl-i beytin savaştaki

³⁰⁵ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zemân fi tevârihi’l-A’yân*, thk. Kâmil Muhammed el-Harrât vd. (Şam: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2013), 7/223.

³⁰⁶ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adî- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mayıs 2022).

³⁰⁷ et-Taberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk*, 5/260.

³⁰⁸ Rahmi Er, “Kumeyt el-Esedî- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mayıs 2022).

kahramanlıklarını ele almıştır.³⁰⁹ Hâşimiyyât'ından ötürü Hişâm b. Mâlik tarafından neredeyse öldürülecekken kaçarak canını zor kurtarmıştır.³¹⁰ Çalışmanın bir düzende ilerlemesi gerektiği için Kumeyt'in yalnızca savaşla ilgili iki kasidesi ele alınacaktır. Söz konusu şairin ehl-i beytin savaşta kahramanlıklarının tasvir ettiği ve diğer taraftan Emevi yöneticilerini yerdiği şiirin bazı beyitleri şöyledir:³¹¹ (Hafif)

بَيْنَ خَيْسِ الْعَرِينِ وَالْأَجَامِ	فَهُمُ الْأُسْدُ فِي الْوَعَى لَا اللَّوَاتِي
لُ مَقَاوِيلُ غَيْرُ مَا أَفْدَامِ	أُسْدُ حَرْبٍ غِيُوْتُ جَدْبٍ بَهَالِي
ضِ إِذَا الْيَوْمُ كَانَ كَالْأَيَّامِ	سَادَةٌ دَادَةٌ عَنِ الْخُرْدِ الْبِي
أَوْ سُلَيْمَانَ بَعْدُ أَوْ كَهْشَامِ	لَا كَعَبْدِ الْمَلِيكِ أَوْ كَوْلَيْدِ

*Savaşta aslanlar gibidir onlar, orman ve ininde gizlenenlere benzemezler.
Savaş meydanında heybetli, konuşkan; (kendilerinden bir şey istendiğinde) kurak
arazilerin bereketli yağmurlarıdır onlar. (Son derece cömerttirler.)
O efendiler kusursuz kılıçlarını eder muhafaza, savaş hakiki bir savaş olduğunda.
Benzemezler asla Abdulmelik, Velîd, Süleyman'a, ardından da Hişâm'a.*

Kumeyt başka beyitlerde ise Şîa'nın on iki imamdan ilki olarak kabul ettiği Ali b. Ebî Tâlib'in Müşrikler ve Hâriciler ile yaptığı savaş hakkında şu beyitleri inşâd etmiştir.³¹²(Hafif)

رِ عَلَى حِينِ دَرَّةٍ مِنْ صُرَامِ	جَرَدَ السَّيْفِ تَارَتَيْنِ مِنَ الدَّهْ
هِ وَمُسْتَقْسِمَيْنِ بِالْأَزْلَامِ	فِي مُرِيدَيْنِ مَخْطَيْنِ هُدَى الل

³⁰⁹ Hâşimiyyât hakkında daha fazla bilgi için bk.: İbrahim Sarıçam, “Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyatı -II- (Hâşimiyyat'ın İslâm Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 201-232.

³¹⁰ Rıza Kurtuluş, “Kerbelâ- TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mayıs 2022).

³¹¹ Kumeyt b. Zeyd el-Esedî, *er-Ravdu'l-muhtâre*, thk. İbn Ebî Hadîd el-Mu'tezilî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, ts.), 13; Ebî Riyâş el-Kaysî, *Şerhu'l-hâşimiyyât*, thk. Davûd Sillûm (Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1986), 13-14.

³¹² el-Esedî, *er-Ravdu'l-muhtâre*, 20; el-Kaysî, *Şerhu'l-hâşimiyyât*, 32-33.

Çekti kılıcını iki kere, bu kadar zaman boyunca,
Allah'ın yolundan çıkan (Hariciler) ve fal oku çekenlerle (müşrikler) savaşta.

681 yılının muharrem ayında Kerbelâ adlı yerde Hüseyin b. Ali'nin şehit edilişi hem Şiîler hem ehl-i sünnet için kabuk bağlamaz bir yaraya dönüşmüştür. Kerbelâ olayıyla Şiî edebiyatının mersiye türünde manzum eserlerinde çoğalma söz konusu olmuştur. Bu olaydan en çok etkilenenlerden biri Hüseyin'in eşi er-Rabâb b. İmri'il-Kays olmuştur. Kerbelâ'da kafası kesilerek şehit edilen eşinin ardından onun yetimlere davranışını, takvasını, cömertliklerini saydığı mersiye türündeki şiirin beyitleri şöyledir:³¹³ (Basît)

إِنَّ الَّذِي كَانَ نُورًا يُسْتَضَاءُ بِهِ بَكَرْبَلَاءَ قَتِيلٌ غَيْرُ مَدْفُونٍ
سَبَطَ النَّبِيُّ جَزَاكَ اللَّهُ صَالِحَةً عَنَّا وَجُنَّبْتَ خُسْرَانَ الْمَوَازِينِ
قَدْ كُنْتُ لِي جَبَلًا صَعْبًا أَلُوذُ بِهِ وَكُنْتَ تَصْحَبُنَا بِالرُّحْمِ وَالِدِينِ
مَنْ لِلْيَتَامَى وَمَنْ لِلسَّائِلِينَ وَمَنْ يُغْنِي وَيُؤْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَسْكِينٍ

“Kendisiyle aydınlanan bir ışık olan kişi, Kerbelâ'da defnedilmemiş bir maktuldür.
Ey peygamberin torunu! Bizim için yaptıklarından dolayı, Allah seni hayırla
ödüllendirsin.

(Kıyamet günü de) Amel terazilerinin hafif basmasından da uzak kalasın!

Sen, benim için sığınacağım yüce bir dağ oldun. Hem merhametin hem de takvanla bizi
sahiplenirdin.

Kim yetişecek şimdi yetimlere, muhtaçlara? (Hüseyin idi) Her çaresiz zavallının sığınıp
faydalandığı.”³¹⁴

Hüseyin b. Ali'nin şehadeti ardından Şiî topluluğuna peşpeşe isyanın kapısını açan
Ayne'l-verde savaşı A'şâ Hamdân tarafından şöyle vafedilmiştir.³¹⁵ (Tavîl)

فَلَاقُوا بِعَيْنِ الْوَرْدَةِ الْجَيْشَ فَاصِلًا إِلَيْهِمْ فَحَسُّوهُمْ بِيضِ قَوَاصِبِ

³¹³ Abdullah b. Musa el-Burrî, *el-Cevhera fî nesebi'n-nebî ve eshâbihi'l-'aşera*, thk (Riyad: Dâru'r-Rufâ'î li'n-Neşr ve't-tibâ'a, 1983), 2/219.

³¹⁴ Şiirin çevirisi ve daha fazlası için bk.: Toprak, *Klasik Arap Şiirinde Ehl-i Beyt ve Şîa*, 46.

³¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fit-târîh*, 3/271-272; et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 5/609.

بَخِيلٍ عِتَاقٍ مُقَرَّبَاتٍ سَلَاهِبٍ يَمَانِيَّةٍ تَذْرِي الْأَكْفَ وَتَارَةً
جُمُوعُ كَمَوْجِ الْبَحْرِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ فَجَاءَهُمْ جَمْعٌ مِنَ الشَّامِ بَعْدَهُ
فَلَمْ يَنْجُ مِنْهُمْ نَمَّ غَيْرُ عَصَائِبٍ فَمَا بَرَحُوا حَتَّى أُبِيدَتْ سَرَاتُهُمْ

Karşılaştılar Ayne'l-Verde'de ordularıyla, dağularak ilerleyip keskin kılıçlarıyla köklerini kazıldılar.

Nice Yemen kılıcı bazen elleri, bazen de uzun boylu asil atlarla düşmanları biçiyordu.

Arkalarından bütün Şam ehli geldi peşinde her taraftan köpüren deniz dalgası gibi gruplar.

Önderleri katledilene kadar çekilmediler geri, hayatta kalamadı küçük bir birlik harici.

3.1.4. Zübeyriler

Osman b. Affân'ın şehadetinden sonra tek bir siyasi noktada toplanamayan İslam dünyası, önce Ali b. Ebî Tâlib ile Aişe b. Ebübekir arasında patlak veren Cemel Vakası ile daha sonra Halifeliği üstlenen Ali b. Ebî Tâlib ile kendisine biat etmeyen Muaviye arasında yapılan Sıffin Savaşı ile âdeti yuvarlanan bir kar topu gibi problemlerin büyümesine, firkalaşmaya doğru gitmiştir. Oluşan bu firkalardan biri de Zübeyriler'dir. Muaviye b. Ebu Süfyân'ın hilafeti bir saltanat sistemine dönüştürmek pahasına oğlu Yezîd'e bırakması, sahabe ve tabi'in arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Kûfe halkının ona biat etmek için Hüseyin b. Ali'yi davet etmesi ve Hüseyin'in Kerbelâ'da vahşice şehit edilmesi, Ali döneminde çıkan Hâriciler fırkasına ek olarak Şîa'nın da fiili olarak sahneye çıkmasına yol açmıştır. Diğer yandan sahabe arasında önde gelen bir isim olmayan Yezîd'in halife olmasından hoşnut olmayan Abdullah b. Zübeyr, Mekke'ye geçmiş muhalefet bayrağını eline almıştı. Yezîd'in ölmesiyle birlikte "Müminlerin Emiri" unvanıyla halifeliğini ilan eden Abdullah, 9 yıl kadar Hicaz bölgesinde hüküm sürmüş, kendi adına cumalarda hutbe okutmuştur. Başta Mekke ve Medine halkı olmak üzere Zübeyr'in etrafında toplanan güruha Zübeyriler denmiştir. Kardeşi Mus'ab b. Zübeyr, 691 yılında 'Abdumelik b. Mervân'la girdiği savaşı kaybedip öldürülünce otoritede çözümler görülmeye başlanmıştır. 692 yılında Emevi halifesinin izniyle Haccâc, yaklaşık önce 2000 bin kişilik bir güçle ardından gelen 5000 kişilik yardım kuvvetleri ile Mekke'yi muhasara altına almıştır. 6 ay sonunda Abdullah b. Zübeyr'in ordusunda

dağılmalar boy göstermiştir. Bir çıkış yolu bulamayan Zübeyr, teslim olmak yerine bir çıkış manevrasıyla düşman üzerine yürümüş ve orada öldürülmüştür. Zübeyrilerin edebiyat alanında Şîa ve Hâricilere kıyasla pek varlık gösterdiği söylenemez. Böyle olmasının sebebi muhtemelen bu oluşumun yalnızca siyasi olarak varlık göstermesidir. Zira o dönemin Hâricileri ve Şîası siyasi olmakla birlikte aynı zamanda itikadi bir mezhep olma özelliği taşımaktaydı.³¹⁶

Zübeyri taraftarı az sayıdaki şairlerden biri hicivleriyle meşhur Mekkeli şair Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât'tır (ö. 694). Birliğin sağlanması için halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini savunan şair, Kureyş aristokrasisi fikrini savunmuştur. İbn Kays er-Rukayyât'ın şiirlerinde Abdullah b. Zübeyr'den daha çok kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'in methedildiği görülmektedir. Mus'ab b. Zübeyr'in Deyru'l-câselik mevkiinde Abdulmelik b. Mervân'la girdiği savaşı kaybetmesi ve ardından kafasının kesilmesi sonucunda şair er-Rukayyât, onun için mersiyeleler nazmetmiştir. Onun faziletini, İslam ümmeti için birleştirici rolünü aşağıdaki beyitlerde şöyle açıklamaktadır:³¹⁷ (Hafif)

ه تَجَلَّتْ عَنْ وَجْهِهِ الظُّلْمَاءُ	إِمَّا مُضْعَبُ شَهَابٍ مِنْ اللَّ
جَبْرُوتٌ مِنْهُ وَلَا كِبْرِيَاءُ	مُلْكُهُ مُلْكُ عِزَّةٍ لَيْسَ فِيهِ
لَحَ مَنْ كَانَ هَمُّهُ الْاِتِّقَاءُ	يَتَّقِي اللَّهَ فِي الْأُمُورِ وَقَدْ أَفَّ
تَشْمَلِ الشَّامَ غَارَةٌ شَعْوَاءُ	كَيْفَ نَوْمِي عَلَى الْفِرَاشِ وَلَمَّا

Mus'ab ancak Allah'ın yıldızlarından biridir, yüzünden karanlığın çekip gittiği.

Onun yönetimi şeref yönetimidir, yoktur zorbalığı ve böbürlenmesi.

İşlerinde Allah'tan sakınan biridir, derdi Allah sakınma olan da şüphesiz felaha ermiştir.

Nasıl uyurum ben yatağımda (rahatça), Şam her taraftan baskın yemedikçe.

³¹⁶ Daha fazla bilgi için bk.: Ebu Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 71-76; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Haziran 2022); Demirayak, *Emeviler Dönemi*, 221-228; Sevinç, "Emeviler Döneminde Siyasi İçerikli Şiir", 13-14; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 43-44.

³¹⁷ ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'ş-su'arâ*, 1/530.

Muhtâr es-Sekâfi, Kerbelâ'da şehit düşen Hüseyin b. Ali'nin intikamını almak amacıyla etrafına insanlar toplayan siyasi bir liderdi. Zübeyr'in Mekke'ye hac vazifesini yerine getirmek için gelen Hüseyin'in baba bir kardeşi Muhammed b. Hanifiyye'yi biat almak için tutuklamasının ardından Muhtâr, askeri birlikleriyle gidip onu kurtarmış ve bölge halkının iyiden iyiye dikkatini çekmişti. Tehlikenin farkına varan Halife İbnu'z- Zübeyr, kardeşi Mus'ab'ı ordusuyla birlikte Muhtar'ın ele geçirdiği Kûfe'ye göndermişti. Dört ay süren kuşatmanın ardından şehir düşmüş ve teslim olmayan Muhtâr öldürülmüştür. Ölümüne yakın Muhtâr'ın meleklerden vahiy aldığı ve gaybı öğrendiği iddiası bulunmaktaydı.³¹⁸ Zübeyri şair er-Rukayyât, aşağıdaki beyitlerde Hz. Peygamber ve Mekkeli önde gelen sahabelerle iftihar etmiş, savaşta ölen Muhtâr'ı yalancılıkla itham ederek onu öldüren Mus'ab'ı methetmiştir.³¹⁹ (Hafif)

دَيْقُ مِمَّا التَّقِيُّ وَالْخُلْفَاءُ	نَحْنُ مِمَّا النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ وَالصِّدِّ
أَسَدُ اللَّهِ وَالسَّنَاءُ سَنَاءُ	وَقَتِيلُ الْأَحْزَابِ حَمْرَةٌ مِمَّا
نِ هُنَاكَ الْوَصِيِّ وَالشُّهَدَاءُ	وَعَلِيٍّ وَجَعْفَرُ ذُو الْجَنَاحِي
لَهُ فِي الْكَرْبِ وَالْبَلَاءِ بَلَاءُ	وَالزُّبَيْرُ الَّذِي أَجَابَ رَسُولَ الْ
حِي الشَّيَاطِينُ وَالسُّيُوفُ ظِمَاءُ	وَالَّذِي نَعَّصَ ابْنَ دُومَةَ مَا تُو

Bizler aralarından ümmî, doğru sözlü peygamberin ve muttaki halifelerin çıktığı kimseleriz.

Ululuğu hakikaten hak eden kafir ordularının öldürdüğü Hamza bizden.

Kanatları olan Ca'fer ve (peygamber vekili) Vasî Ali ve şehitler de bizden.

İmtihanın hakikisini yaşayan, Peygamber'e sıkıntılarda çağrısına cevap veren Zübeyr³²⁰ bizden.

Şeytanların fısıldadığı İbn-i Dûme'ye hayatı zehir edip kılıçlarının kana susadığı kişi de bizden. (Mus'ab)

³¹⁸ İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekâfi- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 01 Haziran 2022).

³¹⁹ Muhammed Yusuf Necm, *Dîvânu 'Ubeyd b. Kays er-Rukayyât* (Beirut: Dâru Sâdır, 2009), 89-90.

³²⁰ Zübeyr b. Avvâm kastedilmektedir.

691 yılında Mus‘ab’ın ölümünden sonra Emevi Halifesi Abdumelik derhal Haccâc’ı savaşmak üzere Mekke’de bulunan Abdullah b. Zübeyr’e gönderdi. Hac mevsiminde şehri kuşatan Haccâc, hacıların Abdullah’a destek vermesi sebebiyle Ebû Kubeys dağına kurdurduğu mancınıklarla Kabe’yi taşa tuttu. Tarihçi el-Fesevî (ö. 890), bunun sebebini Abdullah’ın Kabe’ye sığınması şeklinde açıklamaktadır.³²¹ İsalet eden taşlardan Kâbe örtüsü parçalandı ve bir yangında Kâbe topyekûn tamir edilemez bir hale geldi.³²² Bu olay üzerine er-Rukayyât, dinin değerlerini ayaklar altına alan bu şiddetli düşmanlık yüzünden Emevileri kutsala saldırmak, Allah ve İslâm dinine saygısızlık etmek ile hicvetmiştir.³²³ (Hafif)

لَيْسَ لِلَّهِ حُرْمَةٌ مِثْلَ بَيْتِ
نَحْنُ حُجَّابُهُ عَلَيْهِ الْمَلَاءُ
خَصَّهُ اللَّهُ بِالْكَرَامَةِ قَالِبَا
دُونَ وَالْعَاكِفُونَ فِيهِ سَوَاءُ
حَرَّقْتُهُ رِجَالٌ لَخِمٍ وَعَاكَ
وَجُذَامٌ وَحِمِيرٌ وَصُدَاءُ
فَبَنَيْنَاهُ مِنْ بَعْدِ مَا حَرَّقُوهُ
فَاسْتَوَى السَّمَكُ وَاسْتَقَلَّ الْبِنَاءُ

*Allah’a saygı konusunda yoktur bu ev (Kâbe) gibisi, bizleriz onun (sadık) kapıcısı.
(Hizmetkarı)*

Yüce Allah (kutsal) kıldı o evi hem orayı yurt edinen hem de ziyarete gelen için.

Yaktı (yıkta) Kabe’yi zalim kimseler, cüzzamlılar, Himyerîler ve susuzluk.

Onlar Kabe’yi yakıp yıktıktan sonra biz tekrar inşâ ettik, yükseldi duvarları tekrar ve dikildi binası.

er-Rukayyât’ın şiirinde dikkat edilmesi gereken bir husus da Kur’ân-ı Kerîm’in “الَّذِي جَعَلْنَاَهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ” “Yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram...”³²⁴ ayetinden iktibas edilmesidir. Daha öncesinde Sadru’l-İslam döneminden itibaren şiirde ayet ve hadislerden iktibaslara verildiği ifade edilmiştir. Tarihsel ilerleme kaydedildikçe şiirde alıntılama da artış söz konusu olmuştur.

³²¹ Ya‘kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma‘rife ve’t-târîh* (Irak: Matba‘tü’l-İrşâd, 1974), 3/326.

³²² Ahmet Vecbi Ecer, “Abdullah b. Zübeyr’in Halifeliği ve Kurduğu Devlet”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (01 Ocak 1908), 10.

³²³ Necm, *Dîvânü ‘Ubeyd b. Kays er-Rukayyât*, 95.

³²⁴ el-Hac 22/25.

ed-Dîneverî'nin (ö. 895) ve et-Taberî (ö. 923) rivayetine göre: Abdullah b. Zübeyr destekçilerine yaptığı son konuşmasında “*Kılıcı elinden giden kişi, kadın gibidir. Hiçbiriniz Abdullah b. Zübeyr, nerede diye sormayasınız. Zira en öndeki kişi benim.*” demiş ardından düşmana doğru ilerlemiştir. Kafasına isabet eden bir tuğladan sonra akan kanın sıcaklığını hissedince Cahiliye şairi Husayn b. Humâm el-Fezârî'nin “*Bizim yaralarımız sırtımızda değildir, aksine göğsümüzdedir*” anlamına gelen şiirini okumuştur.³²⁵ (Tavîl)

فَلَسْنَا عَلَى الْأَعْقَابِ تَدْمَى كُلُّوْمَنَا
وَلَكِنْ عَلَى أَقْدَامِنَا تَقَطُّرُ الدِّمَاءِ

Topuğundan yaralananlar değiliz, yalnızca göğsünden yaralanıp kanı ayağına kadar akanlarız biz.

Zübeyri şiirlerinin genelinde halifelik makamının Kureyş'e ait olması, birlik ve dirliğin sağlanması için Mekke'nin başkent olması ve Abdullah b. Zübeyr'in halife olması gerektiği ön plana çıkmaktadır. Öte yandan dikkatleri çeken bir husus da Zübeyri şairler için Şîa ve Hâriciler'de olduğu gibi hilafet makamını ayet ve hadislerle delillendirmek gibi bir anlayış söz konusu değildir.³²⁶

³²⁵ et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, 6/191-192; Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *el-Ehbâru't-tvâl*, thk. Abdulmun'im 'Âmir (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1960), 314-315.

³²⁶ Demirayak, *Emeviler Dönemi*, 235.

SONUÇ

Şiir, devamlı bir gelişim ve yenilik içerisinde Arap toplumunun her zaman büyük önem attığı bir edebiyat türü olmuştur. Cahiliye döneminden itibaren Arap coğrafyasında şiirin gelişimini besleyen birtakım unsurların olduğu görülmektedir. Cahiliye’de şiirin gelişimine olanak sağlayan bu unsurların başında genel olarak Arapların yapmış olduğu savaşları anlatmak için kullanılan Eyyâmü'l-‘Arab bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan savaşların geneli Arap kabileleri arasında vuku bulmuştur. Ancak nadiren komşuları Sâsânîlere karşı savaşıldığı da görülmektedir. Gerek Arap kabileleri arasında gerekse İranlılara karşı patlak veren savaşlarda edebiyat sahasına mersiye, medih, hiciv, vasf gibi şiir türleriyle yansımalar olmuştur.

Savaş içerikli şiirlerin edebiyata yansımalarını görmek için dönem dönem yapılan savaşlar, değişen şiir çehresi ve ona yüklenen anlamları incelemek gerekmektedir. Cahiliye döneminde düşmanı psikolojik olarak yıpratmak, kabileyi cesaretlendirmek ve moral aşılama gibi sebeplerle inşâ edilen savaş içerikli hiciv şiirleri şairlerin yoğun olarak başvurduğu etkin edebi silahtır. Birbirlerine düşman iki kabile şairlerinin atışması şiirin duraksız gelişimi için uygun bir zemin hazırlamıştır. İçerik olarak hiciv şiirlerinde meydan okuma, düşmanı küçük görme, düşmanın savaştan kaçtığı iddiası ve istihzâ ön plana çıkmaktadır.

Cahiliye Dönemi savaş içerikli mersiye şiirleri incelendiğinde, savaşta ölenlerin güzel hasletlerinin, kabile içindeki seçkinliklerinin, mertlik ve yiğitliklerinin şairler eliyle manzum bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Şiddetli hüznün açık bir ifadesi olan mersiye'nin genel olarak kadınlar tarafından başvurulan bir şiir türü olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca dönem şiirinde savaşta ölenler için “يَا عَيْنِ جُودِي” “Cömert bir şekilde akıt yaşlarını, ey gözlerim” kalıbının birçok şair tarafından kullanıldığı saptanmıştır.

Hiciv ile zıt bir tabanda yer alan savaş içerikli medih şiirlerinde genel itibarıyla savaşta gösterilen kahramanlıklar ve atılganlıklar ile kılıç ve ok gibi savaş aletlerinin kullanımındaki maharetler, at ve deve gibi savaş hayvanlarının kullanımındaki ustalıklar işlenen konular olmuştur.

Dönemin vasf içerikli şiirlerinde ise mersiye, hiciv, medih gibi şiir türlerinin tümünden esintiler bulmak mümkündür. Vasf şiirinde savaşta binicisine geniş manevra imkanı sunan at tasvirine sık rastlanmaktadır. Ancak bu tür hayvan tasvirlerinde amaç atın salt fiziksel özelliklerini zikretmekten ziyade hayvanın iyi özelliklerini zikrederek şairin kendini övme gayreti olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan vasıf türü şiirlerle savaşın kaçınılması gereken bir durum olduğunu aktarmaya çalışan şairler de bulunmaktadır.

İslam'ın gelişiyle birlikte insanlar kabile merkeziliğinden uzaklaşıp dinsel boyutta farklı gruplarda kümelenmiştir. Sadru'l-İslam'da başta Müslümanlar ile Müşrikler arasında olmak üzere Müslümanlar ile Yahudiler arasında da birçok savaş cereyan etmiştir. Bu meydan savaşları aynı şiddette edebi alanda da çatışmaları gerekli kılmıştır. Dönem şairlerinin klasik Cahiliye tarzında şiirler ile İslami tarzda şiirler nazmetmek suretiyle iki farklı usulü takip ettiği görülmektedir. Mersiye, hiciv, medih ve vasıf şiirlerinde eski tarzda inşâd edilen şiirlerde yine Cahiliye döneminde olduğu gibi neseb, mertlik, yiğitlik ve atılganlık ön plandadır. İslam'la birlikte değişen şiir çehresinde birtakım şairler ise savaş içerikli mersiye şiirinde ölenin yiğitlikleriyle birlikte ahirette sahip olacağı nimetleri, medih şiirinde Peygamber ve Müslümanların üstün cesaret ve kahramanlıklarını ele almış, İslam'ın Yahudilik ve şirke üstünlüğü vurgulanmıştır. Hiciv ise Sadru'l-İslam savaşlarında en çok başvurulan şiir türü olmuştur. Müslümanlar ile Müşrikler arasında patlak veren savaşlarda özellikle hiciv türünde şiir atışmaları bu türün daha sağlam bir zemine oturarak sonraki dönemlere intikalini sağlamıştır. Ayrıca bu savaşlarda Müslüman aleyhine nazmedilen savaş içerikli hiciv şiirlerine tarihçiler tarafından bir sansür uygulandığı ve bu sebeple bu tür şiirlerde Müslümanlara kıyasla bir azlığın söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan bu dönemde savaş içerikli vasf şiirleri incelendiğinde, Bedr, Uhud, Hendek, Mekke'nin fethi gibi savaş ve günlerde Müslümanların durumu, asillikleri ve kahramanlıkları resmedilmiştir.

Emevi dönemi Müslümanların birbirinden kopup daha çok siyasal ve mezhepsel olarak bir grup etrafında teşekkül ettiği bir dönemdir. Savaşların hem Müslümanlar arasında hem de fetih amacıyla kafirlere karşı yapıldığı görülmektedir. Müslümanlar arasında cereyan eden savaşlarda her grubun kendi haklılığını destekleyecek şair ve şiire ihtiyacı söz konusu olmuştur. Dini duygu ve motiflerin şiire yansıdığı bu dönemde Emevi, Şia, Harici gibi siyasi ve mezhebi grup şairlerinin şiirlerinde halifenin kendi içlerinden çıkması

gerektiğini savunan bir anlayış vardır. Öte yandan bu anlayışı destekleyecek ayet ve hadisler şiirlere yansımıştır. Emevi, Harici ve Şia gibi gruplardan farklı olarak Zübeyri şiirlerinde hilafet makamını ayet ve hadislerle delillendirmek gibi bir anlayış yoktur.

Sonuç olarak gerek Cahiliye ve Sadru'l-İslam Dönemlerinde gerekse Emevi döneminde Arap coğrafyasında savaş günlük yaşantının bir parçası haline gelmiştir. Cahiliye döneminde genel olarak asabiyet yüzünden çıkan savaşlar İslam'ın gelişile dini mecraya doğru bir eğilim göstermiştir. Emevi döneminde savaşların çoğunun siyasi gayelerle mezhepçiliğe doğru yol aldığı görülmüştür. Ancak değişen dönem, koşul ve toplum dinamikleri meydan savaşlarının yanı sıra edebi sahada mücadeleyi de gerekli kılmıştır. Bu sebeple şiirde klasik türler daha sağlam zeminlere otururken yeni şiir türlerinin ortaya çıkışı söz konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABBÂS, İhsân. *Şi'ru'l-Havâric*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 3. Basım, 1973.
- ABBÛD, Marûn. *Edebü'l-'Arab*. Kâhire: Hindâvî, 2014.
- ABDURRAHMAN, 'Afif. *eş-Şi'ru ve Eyyâmu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1984.
- 'ADRA, Eşref Ahmed. *Dîvânu 'Abîd b. el-Ebras*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1994.
- AHMED vd., Câde'l-Mevlâ. *Eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1942.
- AKŞİT, Eyüp. "Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah B. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlıklık Ögeleri". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (27 Haziran 2019).
- ALTIKULAÇ, Tayyar. "Nasr b. Âsım - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 08 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasr-b-asim>
- 'ASKERÎ, Ebû Hilâl. *el-Evâil*. Tantâ: Dâru'l-Beşîr, 1987.
- ATAY, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şîa*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- AVCI, Casim. "Tağlib (Benî Tağlib) - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 02 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taglib-beni-taglib>
- AYCAN, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haccac-b-yusuf-es-sekafi>
- AYYILDIZ, Erol. "Makâme- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makame>
- AYYILDIZ, Esat. *Klasik Arap Şiirinde Emevi Dönemine kadar Hiciv*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2019.
- AZİZOVA, Elnure. "Ukâz - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ukaz>
- BAGDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-Edeb*. 11 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1997.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşraf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- BERKÛKÎ, Seyyid b. Ahmed. *ez-Zehâir ve'l-'abkariyyât*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.
- BOZKURT, Nebi. "Hucr b. Adî - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hucr-b-adi>
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. 6 Cilt. Şam: Dâru İbni'l-Kesîr, 5. Basım, 1993.
- BURRÎ, Abdullah b. Musa. *el-Cevhera fi nesebi'n-nebî ve eshâbihi'l-'aşera*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rufâ'î li'n-Neşr ve't-Tıbbâ'a, 1983.
- BUSTÂNÎ, Butrus. *Udebâü'l-'Arab fi'l-'a'surî'l-'Abbâsiyye*. Kâhire: Hindâvî, 2013.
- CÂHİZ, Ebû 'Usmân. *Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- CÂHİZ, Ebû 'Usmân. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- CEMAL Muhtar. "Antere". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- CEVİZ, Nurettin. *Arap Şiirinde At Tasviri (Cahiliye ve İslâmî Dönem)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 1998.
- CEVİZ vd., Nurettin. *Yedi Askı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2010.
- CEVÂD, Ali. *el-Mufassal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 4. Basım, 2001.

- CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luga*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l 'İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1987.
- CİBRÂN, Mes'ûd. *er-Râid*. Beyrut: Daru'l-'İlm li'l-Melâyin, 7. Basım, 1992.
- CUMAHÎ, İbn Sellâm. *Tabakâtu fuhûli 'ş-şu'arâ*. 2 Cilt. Cidde: Daru'l-Medenî, ts.
- CUNDÎ, Ali. *Şi'ru'l-harb*. Beyrut: Mektebetü'l-Câmiati'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1966.
- CUNDÎ, Ali. *Târîhu'l-edebî'l-Câhilî*. Kâhire: Tab'atü Dâri't-Türâs, 1991.
- ÇAĞRICI, Mustafa. "Medih - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medih>
- ÇELEBÎ, Muharrem. "AMR b. KÜLSÛM - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 16 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-kulsum>
- DABBÎ, Mufaddal. *el-Mufaddaliyyât*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 6. Basım, ts.
- DABBÎ, Mufaddal. *Emsâlü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2003.
- DAŞ, Fuat. *Cahiliye Döneminde Savaşlar*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- DAYF, Ahmed Şevki. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1. Basım, 1995.
- DAYF, Ahmed Şevki. *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mu'âsır fî Mısır*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.
- DAYF, Ahmed Şevki. *el-Fennu ve mezâhibuh fi'n-nesri'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 10. Basım, 1983.
- DEMİRAYAK, Kenan. *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998.
- DEMİRAYAK, Kenan. *Cahiliye Dönemi*. Ankara: Fenomen Yayınları, 1. Basım, 2009.
- DEMİRAYAK, Kenan. *Emeviler Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017.
- DEMİRAYAK, Kenan. "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler". *Şarkiyat Mecmuası* 26 (24 Nisan 2016), 31-62.
- DEMİRAYAK, Kenan. *Sadru'l-İslam Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 3. Basım, ts.
- DESÛKÎ, Ömer. *fi'l-Edebî'l-hadîs*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000.
- DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe. *el-Ehbâru't-tivâl*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1960.
- DURMUŞ, İsmail. "Hiciv". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- DURMUŞ, İsmail. "Mühelhil b. Rebiâ - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhelhil-b-rebia>
- ECER, Ahmet Vecbi. "Abdullah b. Zübeyr'in Halifelîği ve Kurduğu Devlet". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (01 Ocak 1908), 153-162.
- EFENDİOĞLU, Mehmet. "Muhadramûn - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhadramun>
- EKİNCİ, İsmail. "Arap Şiiri Ansiklopedisi (el-Mevsû'atu'ş-Şi'riyye)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 760-772.
- EKİNCİ, İsmail. *Arap Şiirinde Cömertlik*. İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021.
- 'ASKERÎ, Ebû Hilâl. *Cemheretü'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1888.
- CERRÂVÎ, Ahmed b. Abdusselâm. *el-Hamâsetü'l-Magribiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1991.
- ELMALI, Hüseyin. "Tasvir - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 16 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasvir--edebiyat>
- EMCEN, Feridun. "Osmanlılar - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar>
- EMİN vd., Ahmed. *el-Mufasssal fî târihi'l-edebî'l-'Arabî*. Kâhire: Bulak, 1936.
- ENBÂRÎ, Muhammed. *Dîvânu 'Âmir b. Tufeyl*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1979.

- ENBÂRÎ, Muhammed. *el-Mufaddaliyyât me'a şerh li İbni'l-Enbârî*. Beyrut: Matba'tü'l-Âbâi'l-Yesû'ıyyîn, 1920.
- ENVER, Seyyid Emir Mahmûd vd. "Te'sîru'l-İslâm 'alâ edebi'r-risâ". *et-Türâsü'l-edebî*, 7 (20 Kasım 1969), 19-40.
- ER, Rahmi. "Kümeyt el-Esedî - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kumeyt-el-esedi>
- ESEDÎ, Kumeyt b. Zeyd. *er-Ravdu'l-muhtâre*. Beyrut: Muessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, ts.
- EŞKARÎ, Kâb b. Ma'dan. *Şi'ru K'ab b. Ma'dân el-Eşkarî*. Abu Dabî: Hey'etü Abû Dabî li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2010.
- EZHERÎ. Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, 2001.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1964.
- FÂ'ÛR, Ali Hasan, *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sülmâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.
- FAYDA, Mustafa. "Bedr Gazvesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedir-gazvesi>
- FAYDA, Mustafa. "ABBAS b. MİRDÂS- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-b-mirdas>
- FAYDA, Mustafa. "Câhiliye - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye>
- FAYDA, Mustafa. "Ridde- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ridde>
- FERÎD vd., Muhammed. *Târîhu'd-devleti'l-'aliyyeti'l-'Usmâniyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981.
- FERRÛH, Ömer. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1981.
- FESEVÎ, Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. 3 Cilt. Irak: Matb'atü'l-İrşâd, 1974.
- FAĞLALI, Ethem Nuri. "Hâricîler - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>
- FIRAT, Mustafa. *Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Döneminin Etkileri*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2013.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- FUAT Efram el-Bustânî. *el-Muncidu'l-ebcedî*. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 5. Basım, 1986.
- FURAT, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Tarihi I(Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1996.
- GEYLANÎ, Mahfuz. "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 204-235.
- GİBB, Hamilton Rosskeen. *Arap Edebiyatı*. Ankara: Batı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- GÖÇEMEN, Yakup. "Hanîf Şair Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın Şiirlerinde Başlıca Dinî Anlamlar". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 297-324.
- GÖÇEMEN, Yakup. *Muallaka Şairi 'Antere b. Şeddâd'ın Hayatı ve Şiirlerinin Dil ve Tema Yönünden Tahlili*. Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2015.
- GÖKGÖZ, Turgay. "Arap Şiirinde Nakîza Türü". *Nüşa* 20/51 (27 Aralık 2020), 31-56. <https://doi.org/10.32330/nusha.682885>
- GÖRGÜN, Hilal. "Rifâa Râfi'et-Tahtâvî - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rifaa-et-tahtavi>

- GÜLER, İsmail. *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*. Bursa: Özcan Ofset, 2006.
- GÜNDAY, Hüseyin. *Cubrân Halîl Cubrân ve Çağdaş Arap Edebiyatındaki Yeri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2002.
- HAFÂCÎ, Abdulmun'im. *Dirasât fi'l-edebi'l-'Arabîyyi'l-hadîs ve medârisih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- HALÎL B. AHMED. *Kitabu'l-'Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- HULÎ, Ebü'l-Bekâ Hibetullah Muhammed b. Nimâ. *el-Menâkibu'l-mezîdiyye fî ahbâri'l-mulûki'l-Esediyye*. Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1983.
- HAMEVÎ, Hatîbuddehşe Alî el-Feyyûmî. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1977.
- HUTAY'E. *Dîvânü'l-Hutay'e birivâyeti ve şerhi ibn Sikkît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.
- HÜSEYİN, Tâhâ. *fî edebi'l-Câhilî*. Kâhire: Matb'atü Fârûk, 3. Basım, 1927.
- HÜSEYİN vd., Tâhâ. *el-Mucmel fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*. Kâhire: Matb'atü'l-'Umeyriyye, 1930.
- İBN ABDİRABBÎH, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdu'l-Ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983.
- İBN 'ASÂKİR, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu Dimeşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İBN DUREYD. *Cemheretü'l-'Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-'İlm li'l-Melâyin, 1. Basım, 1987.
- İBN FÂRİS. *Mücmelü'l-luga*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1986.
- İBN HALDÛN, Ebü Zeyd. *Mukaddime*. Mısır: el-Behiyyetü'l-Mısriyye, ts.
- İBN HALLİKÂN, Ebu Bekr. *Vefeyâtü'l-A'yân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İBN HİŞÂM, Abdülmelik. *Sîretu İbn Hişâm*. 2 Cilt. Mısır: Matb'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1955.
- İBN KESİR, Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 20 Cilt. Mısır: Dâru Hecl li't-Tıba'a, 1997.
- İBN MANZÛR, Cemaleddin. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İBN MANZÛR, Cemaleddin. *Muhtasarü târihi Dimeşk*. 29 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr li't-Tıba'a, 1983.
- İBN MEYMÛN, Ebü Gâlib. *Muntehe't-taleb min eş'âri'l-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2009.
- İBN REŞİK, Ebü Ali. *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 5. Basım, 1981.
- İBN SÂBİT, Hassân. *Dîvânu Hassân b. Sâbit*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- İBN SÎDE, İsmâil. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.
- İBNU'L-ESİR, İzzettin. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997.
- İBNU'N-NEDİM, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- 'İNÂNÎ vd., Mustafa. *el-Vasît fî'l-edebi'l-'Arabî ve târihih*. Mısır: Mektebetü'l-Me'ârif, 5. Basım, 1925.
- İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Ferec. *el-Egânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2002.
- İSFAHÂNÎ, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1991.
- İSHAKOĞLU, Ömer. *Osmanlı Dönemi Suriye'sinde edebi ve kültürel faaliyetler (1800-1918)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2010.
- KAFES, Mahmut. "Arap Edebiyatında Tevkî". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 0/31 (12 Şubat 2015), 111-118.

- KAHYAOĞLU, Yasin. *Hariciler'in Edebi Yönleri (Ortaya çıkışlarından Emevilerin sonuna kadar)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 1998.
- KANDEMİR, M. Yaşar. "HUBEYB b. ADÎ- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hubeyb-b-adi>
- KANDEMİR, M. Yaşar. "Hind bint Utbe- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hind-bint-utbe>
- KANDEMİR, M. Yaşar. "Kâ'b b. Mâlik - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-b-malik>
- KAPAR, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-'Arab - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/eyyamul-arab>
- KAPAR, Mehmet Ali. "Kâ'b b. Eşref- TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-b-esref>
- KASSÂB, Velîd. *Dîvânu 'Abdillâh b. Revâha*. Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1981.
- KAVVÂL, Antuvan Muhsin. *Dîvânu Muhelhil*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995.
- KAYMAL, Cansu. "Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2017), 172-195. <https://doi.org/10.33905>
- KAYSÎ, Ebî Riyâş. *Şerhu'l-Hâşimiyyât*. Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2. Basım, 1986.
- KELÂ'Î Ebü'r-Rebî' Süleyman el-Himyerî el-Belensî el-Endelüsî. *el-İktifâ fî megâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1999.
- KILIÇ, Hulusi. "Kûfiyyûn - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufiyyun>
- KILIÇ, Ünal. "Ebû Süfyan b. Harb'in Hayatı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (15 Aralık 1998), 461-484.
- KIRCA, Cemal. "İbn Ya'mer - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 08 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-yamer>
- KIZIKLI, Salih Zafer. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/3 (30 Aralık 2013), 133-149.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- KURTULUŞ, Rıza. "Kerbela - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela>
- MAGRİBÎ, Abdümelik b. Saîd. *Neşvetu't-tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, ts.
- MAHMUT Kelpetin. "Zûkâr Savaşı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- MECZÛB, Ahmed b. Muhammed. *el-Murşid ilâ fehmi eş'âri'l-'Arab*. 5 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Âsâri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1989.
- MEHÂSİNÎ, Zeki. *Şi'ru'l-harb fî edebi'l-'Arab fî'l-'asreyni'l-Umevî ve'l-Abbâsî ilâ ahdi Seyfi'd-Devle*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1947.
- MERZUBÂNÎ, Ebû Ubeydillâh. *Mu'cemu'ş-şu'arâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1982.
- MUBERRED, Ebü'l-'Abbâs. *el-Kâmil fî'l-luga ve'l-edeb*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 3. Basım, 1997.
- MUHTAR, Cemal. "Antere - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 17 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/antere>

- MUSTAFA, İbrahim vd., *el-Mu‘cemü’l-Vasît*. 1 Cilt. Mısır: Mektebetü’ş-Şurûki’d-Düveliyye, 4. Basım, 2004.
- MUSTÂVÎ, Abdurrahman. *Dîvanü’l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 3. Basım, 2005.
- NALLİNO, Carlo. *Târîhu’l-âdâbi’l-‘Arabîyye*. Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif, 1954.
- NECM, Muhammed Yusuf. *Dîvânu ‘Ubeyd b. Kays er-Rukayyât*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2009.
- NEHREVÂNÎ, Ebü’l-Ferec el-Muâfâ. *el-Celîsu’s-sâlihu’l-kâfi ve’l-enîsu’n-nâsihu’s-şâfi*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2005.
- NİHAD, M. Çetin. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- NUVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü’l-ereb fî funûni’l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 2002.
- Öz, Mustafa. “Kaade - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaade>
- ÖZ, Mustafa. “Katarî b. fücâe- TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 29 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/katari-b-fucae>
- ÖZ, Mustafa. “Şîa - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>
- ÖZDEMİR, Abdurrahman. “Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı”. *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 201-218.
- RÂFÎ’Î, Mustafa Sâdik. *Târîhu âdâbi’l-‘Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 4. Basım, 1974.
- RÂZÎ, Mansûr b. el-Hüseyin. *Nesru’d-durr fî’l-muhâdarât*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2004.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru’s-sihâh*. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 5. Basım, 1999.
- SAFVET, Ahmed Zekî. *Cemhere Resâili’l-‘Arab fî ‘Usûri’l-‘Arabîyye*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-‘İlmiyye, 1937.
- SÂHİB b. ABBÂD. *el-Muhît fî’l-luga*. 10 Cilt. Beyrut: ‘Âlemu’l-kütüb, 1., 1994.
- SÂLİHÎ, Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü’z-zeheb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- SÂLİHÎ, Muhammed b. Yusuf. *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fî sîreti hayri’l ‘ibâd*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1993.
- SUHEYLÎ, Abdullah b. Ahmed. *er-Ravdu’l-unuf fî şerhi’s-sîreti’n-nebeviyye*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1992.
- SARIÇAM, İbrahim. “Kümeyt b. Zeyd el-Esedi ve Haşimiyyatı -II- (Haşimiyyat’ın İslam Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (1997), 201-232.
- SAVRAN, Ahmet. “İmruulkays b. Hucr- TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr>
- SEVİNÇ, Eyüp. “Emeviler Döneminde Siyasi İçerikli Şiir”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (15 Ekim 2014), 167-182.
- MUSTA‘SİMÎ, Muhammed b. Aydemir. *ed-Durru’l-ferîd ve beytu’l-kasîd*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2015.
- SUYÛTÎ, Celaleddîn. *el-Müzhir fî ‘Ulûmi’l-Luga*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.
- SUYÛTÎ, Celaleddîn. *Sebebu vad‘i ‘ilmi’n-Nahv*. Beyrut: Dâru’l-Hicre, 1988.
- ŞABAN, İbrahim. *XIX. yüzyıl Osmanlı Irak’ında Edebi ve Kültürel Çevre*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2011.

- ŞEYBÂNÎ, Ebû ‘Amr. *Şerhu’l-mu‘allakâti’t-tis’*. Beyrut: Muessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbû‘ât, 2001.
- ŞEYHU, Ya‘kûb. *Mecâni’l-edeb fi hadâiki’l-‘Arab*. 6 Cilt. Beyrut: Matba‘tü’l-Âbâi’l-Yesû‘iyyîn, 1913.
- ŞEYZERÎ, Nasr b. Munkiz. *Lübâbü’l-âdâb*. Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 2. Basım, 1987.
- ŞİMŞEK, Şahin. *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Doktora Tezi, 2018.
- ŞULUL, Edibe. *Arap Edebiyatı Kadın Şairlerinden El-Hansâ’nın Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Tahlili*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 2005.
- TABERÎ, Ebû Ca‘fer. *Sahîh ve da‘îf târihi’t-Taberî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- TAMMÂS, Hamdû. *Dîvânu ‘Antera b. Şeddâd*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2. Basım, 2004.
- TAMMÂS, Hamdû. *Dîvanü’l-Hansâ*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2. Basım, 2004.
- TANTÂVÎ, Muhammed. *Neş‘etü’n-Nahv ve târihu eşheri’n-nuhât*. Mekke: Mektebetü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 2005.
- TEBRÎZÎ, Yahyâ b. Ali. *Şerhu’l-kasâidi’l-‘aşr*. Kâhire: İdâretü’t-Tab‘ati’l-Munîriyye, 2. Basım, 1933.
- TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân. *el-Besâir ve ‘z-zehâir*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1988.
- TOPRAK, M. Faruk. *Klasik Arap Şiirinde Ehl-i Beyt ve Şîa*. Ankara: Gece kitaplığı, 2020.
- TOPUZOĞLU, Tefvik Rüştü. “Ebû’l-Esved ed-Düelî - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 08 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-esved-ed-dueli>
- TUR, Salih. *Ahtal, Ferezdak ve Cerîr’in Şiirlerinde Medih ve Hiciv*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 1997.
- TÜCCAR, Zülfikar. “Hutay’e - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutaye>
- TÜLÜCÜ, Süleyman. “«Cahiliye» Kelimesinin Mana ve Menşei”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (30 Haziran 1980), 0-30.
- TÜLÜCÜ, Süleyman. “Lebîd b. Rebîa - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lebid-b-rebia>
- TÜLÜCÜ, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sülmâ - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 16 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuheyr-b-ebusulma>
- ÜÇOK, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- ÜZÜM, İlyas. “Mirdâs b. Üdeyye - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirdas-b-udeyye>
- VATVÂT, İbrâhîm b. Yahyâ. *Guraru’l-Hasâisi’l-Vâdiha ve ‘Uraru’n-Nakâidi’l-Fâdiha*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2008.
- YAFÎ‘, Afîfuddin Abdullah. *Mirâtü’l-cinân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1997.
- YA‘KÛB, Emîl Bedî‘. *Dîvânu ‘Amr b. Kulsûm*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 2. Basım, 1996.
- YANIK, Nevzat Hafis. *Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 1991.
- YESÛ‘Î, Luvîs Ma‘lûf. *el-Muncid fi’l-luga*. 1 Cilt. Beyrut: el-Matba‘atü’l-Katolikiyye, 19. Basım, 1952.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. “Abbâsiler - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasiler>

- YILDIZ, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 01 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-zubeyr-b-avvam>
- YILDIZ, Hakkı Dursun. “İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Haziran 2022.
- YILMAZ, Mehmet. Mehmet Yılmaz, Asr-ı Saadet'te Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Arap Şiirine Etkisi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- YİĞİT, İsmail. “Emeviler - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 02 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/emeviler>
- YİĞİT, İsmail. “Muhtâr es-Sekâfi - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 01 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi>
- YÛSÎ, Ebû Ali Nuruddîn. *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*. 3 Cilt. Fas: Dâru's-Sekâfe, 1981.
- ZEBÎDÎ, Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs*. 40 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1965.
- ZEHEBÎ, Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm*. 56 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 2. Basım, 1993.
- ZEMAŞERÎ, Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-Belâga*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- ZEMAŞERÎ, Ömer b. Muhammed. *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, ts.
- ZEYDÂN, Corcî. *Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Matb'atü'l-Hilâl, 3. Basım, 1936.
- ZEYYÂT, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.